MemoriiJurnale

G. TOPÎRCEANU

AMINTIRI DIN LUPTELE DE LA TURTUCAIA

PIRIN PLANINA
(episoduri tragice și comice din captivitate)

MEMORII DE RĂZBOI

VINTAGE

HUMANITAS



VINTAGE

Gheorghe Topîrceanu s-a născut la București pe 21 martie 1886, fiul unor meșteșugari veniți din părțile Sibiului: Ion, cojocar, și Paraschiva, țesătoare. Urmează școala primară în Cotroceni, apoi în satul Șaici (Argeș), unde părinții au un atelier de covoare. Începe liceul la „Matei Basarab“; absolvă la „Sfântul Sava“ în 1906. Debutase deja în 1904, în revista umoristică *Belgia Orientului*, și publicase versuri în *Dumineca* și *Revista noastră*. Se înscrie la Facultatea de Drept din București, dar renunță, astfel că în anul 1907 își satisface stagiul militar. Colaborează la *Viața literară și artistică*, revista lui Coșbuc, apoi la *Sămănătorul*, *Neamul românesc* și *Ramuri*; este angajat în slujbe mărunte (suplinitor, funcționar). În 1909 se înscrie la Litere și din nou renunță. Îndrumat de Garabet Ibrăileanu, se stabilește la Iași în 1911, intrând în redacția *Vieții Românești* – revista de care se va lega de acum încolo cariera sa literară și publicistică și unde va ocupa de-a lungul timpului diverse funcții, până la cea de prim-redactor. În 1912 se căsătorește cu Victoria Iuga și în același an i se naște un băiat, Gheorghe.
În anul 1913 participă, ca sergent în Regimentul 3 Artilerie Grea, la campania din Bulgaria, care pune capăt celui de-al Doilea Război Balcanic; din această experiență ne-au rămas câteva pagini de jurnal interesante. O nouă încercare de a relua studiile universitare este iarăși abandonată. În 1916 debutează în volum, cu *Balade vesele* și *Parodii originale*. Odată cu intrarea României în război, este mobilizat ca subofițer de artilerie, la fortificațiile Turtucaiei. Ia parte la lupte și cade prizonier în primele zile ale lunii septembrie; experiența frontului și a prizonieratului este rememorată în paginile cuprinse în volumul de față. Eliberat la începutul anului 1918, revine la București, apoi la Iași, unde scoate revistele *Teatrul* (cu M. Sevastos) și *Însemnări literare* (cu M. Sadoveanu) – apariția *Vieții Românești* fiind întreruptă între 1916 și 1920. În perioada următoare publică și își reeditează volume de versuri și proză (*Strofe alese: Balade vesele și triste*, 1920, *În gheara lor*, 1920, *Migdale amare*, 1928, *Scrisori fără adresă*, 1931 etc.); colaborează la publicații diverse, printre care *Biletele de papagal* ale lui Arghezi sau *Revista Fundațiilor Regale*. Se bucură de un mare succes de public și este laureat al Premiului Național pentru poezie (1926). În cercul *Vieții Românești* participă la legendarele expediții de vânătoare descrise de Sadoveanu. Este ales membru corespondent al Academiei în 1936. În 1937, afectat de o boală hepatică gravă, se internează la un spital din Viena; este însoțit de poeta Otilia Cazimir, cu care are o relație profundă și statornică. Se stinge din viață la 7 mai 1937, la Iași.
G. Topîrceanu rămâne în istoria literaturii române ca un ironist rafinat și un umorist melancolic, de mare virtuozitate poetică.

G. TOPÎRCEANU

AMINTIRI DIN LUPTELE DE LA TURTUCAIA

PIRIN PLANINA
(episoduri tragice și comice din captivitate)

MEMORII DE RĂZBOI

Prefață și dosar iconografic de
DANIEL CAIN

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pe copertă: linie de trăgători bulgari înaintând în urma pregătirii de artilerie pe frontul din Macedonia (fotografie din epocă).

Redactor: Radu Gârmacea
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

ISBN 978-973-50-5150-1 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

PREFAȚĂ

„Niciodată în viața mea nu am fost mai îngrozit de cum sunt acum. Amurg nouros, soldați ca furnicile pe mal și pe șlepuri. Dunărea tulbure sub noi. Ce-mi va aduce noaptea aceasta și ziua de mâine?“ În august 1913, atunci când își nota aceste gânduri în jurnalul său de campanie, sergentul Gheorghe Topîrceanu nu bănuia că-i va fi dat să retrăiască aceeași spaimă, peste doar trei ani. Cauzele vor fi și ele aceleași: panica și dezorganizarea care au pus stăpânire pe armata română. Prezența apăsătoare a pericolului holerei, care umbrește succesul facilei campanii militare din vara lui 1913, de la sud de Dunăre, va fi înlocuită, în august 1916, de omniprezenta amenințare a soldatului bulgar, animat de „o nebună furie de răzbunare“. După intervenția militară în cel de-al Doilea Război Balcanic, cu sentimentul că România este arbitru în acest spațiu, politicienii de la București preferă să creadă că există o armată bine înzestrată, bine organizată și bine condusă. Această iluzie va fi însă spulberată în mod dureros la Turtucaia, între 2 și 6 septembrie 1916 (stil nou), în prima confruntare dintre trupele bulgare și cele române. Cum a fost posibil, totuși, acest dezastru militar?

La începutul secolului trecut România și Bulgaria, state vecine și deseori concurente, au o abordare diferită în privința dezvoltării propriilor forțe armate. Dacă Vechiul Regat, legat

printr-o alianță defensivă de Berlin și Viena, preferă să-și concentreze efortul legislativ asupra modernizării instituțiilor, autoritățile de la Sofia pun nevoile armatei mai presus de orice. Se consideră că greutatea politică a unui stat este direct proporțională cu puterea sa militară, iar războiul este cel care dezvăluie calitățile și slăbiciunile unei națiuni. Timp de trei decenii, la Sofia asistăm la un adevărat program de înarmare vizând obținerea independenței și alipirea, în granițele Bulgariei, a tuturor teritoriilor otomane locuite de etnici bulgari. Așa se explică de ce, în doar 25 de ani de la apariția sa, principatul bulgar devine statul cel mai militarizat din Peninsula Balcanică. Pentru micile state din regiune, care urmăresc satisfacerea maximală a propriilor idealuri naționale, pofta vine, desigur, mâncând.

În preajma războaielor balcanice, România este statul cel mai important din spațiul sud-est-european, atât ca suprafață, cât și ca populație. Înconjurată de un Imperiu Otoman vlăguit, de două mari puteri rivale (Austro-Ungaria și Rusia) și de mici state în căutarea propriului ideal național, România se simte în siguranță la adăpostul neutralității. Orice modificare teritorială în regiune nu poate decât să stârnească îngrijorare la București. Sunt de înțeles, așadar, șocul și neliniștea pe care le provoacă, în toamna anului 1912, succesele militare ale aliaților balcanici (Bulgaria, Serbia, Grecia, Muntenegru) împotriva otomanilor. Guvernanții români văd în creșterea teritorială a Bulgariei o amenințare directă la adresa Dobrogei. Presa vremii scrie: „Noi nu putem tolera ca Bulgaria să crească pe socoteala Turciei. Aceasta este pentru noi o chestiune de existență națională și de stat. Nu putem tolera ca, după ce o avem pe Rusia într-o coastă, să avem un alt stat slav mai mare și mai puternic decât noi". Societatea românească își pune o întrebare considerată legitimă: Dacă se lărgește Bulgaria, de ce nu ne lărgim și noi?

Ideea unei rectificări a graniței dobrogene își face repede loc pe agenda guvernanților de la București și Sofia. Negocierile diplomatice, lungi și sterile, nu fac decât să sporească irascibilitatea opiniei publice din cele două țări, pentru care rectificarea graniței comune devine o chestiune de viață și de moarte. Pe fondul înrăutățirii relațiilor dintre aliații balcanici, din cauza neînțelegerilor privind împărțirea teritoriilor cucerite de la Imperiul Otoman, politica României urmărește restabilirea echilibrului de forțe în zonă.

În momentul în care Bulgaria decide să-și atace foștii aliați, cabinetul Titu Maiorescu consideră că are mână liberă pentru a impune pacea. Ca o „țară de civilizație", declară Maiorescu, România are misiunea „să pună ordine și să aducă pacea în Balcani". Este șansa îndelung așteptată pentru a rezolva conflictul balcanic, fără prea mare risc și cu un bun profit: extinderea teritorială și un prestigiu sporit în Europa de Sud-Est. Cu acceptul cancelariilor europene, România decide să mobilizeze și să-și trimită armata peste Dunăre. Este prima campanie militară după 1877, iar entuziasmul este de nedescris. Din fericire, aceasta se va dovedi o simplă excursie de agrement. Alta ar fi fost soarta ei dacă bulgarii nu ar fi fost încolțiți din toate părțile. Într-un asemenea caz, am fi avut surprize dureroase. „Impresia pe care am cules-o la început", scrie unul dintre participanții la această campanie, „era că intrăm într-o țară părăsită de oameni și de Dumnezeu". Mobilizat și el, Topîrceanu observă că „satele sunt pustii de voinici", iar trupele române cad asupra lor „ca lăcustele". La fel de adevărat este și că armata română nu avea pregătirea necesară pentru o campanie de durată. Declanșarea epidemiei de holeră, când toată lumea și-a pierdut capul, nu a fost deloc un simplu incident. Este o anticipare a dezastrului militar din toamna anului 1916. Nu întâmplător, Constantin Argetoianu va considera campania militară

din Bulgaria drept „o mare nenorocire“, deoarece succesul facil nu a făcut altceva decât să confirme „obiceiurile noastre de a trata toate lucrurile cu ușurință“. Impresie confirmată și de diplomații străini acreditați la București. În condițiile în care guvernanții au mizat totul pe o carte și au câștigat, „este lesne de înțeles ca noțiunile de *noroc* și *succes prin muncă* să fie confundate“.

După ce ne jucaserăm de-a războiul dincolo de Dunăre, notează sarcasticul Argetoianu, la București ne-am jucat de-a Congresul de la Viena. Tratatul de pace semnat la 28 iulie/10 august 1913 reprezintă, indiscutabil, apogeul diplomatic al domniei lui Carol I. Părerea generală este că extinderea teritorială obținută de România în vara anului 1913, prin anexarea Cadrilaterului, a fost obținută din vrerea lui Dumnezeu și „prin puterea armatei noastre“. Se vorbește și despre inteligența oamenilor politici, datorită cărora România a câștigat, fără a trage un foc de armă și cu puține jertfe, „pământ, glorie, bogății“. „Nu cunosc în istorie nici o împrejurare“, declară Take Ionescu, „în care cineva să fi plătit mai puțin decât a plătit România pentru rezultatele obținute prin Pacea de la București“. Chiar dacă este statul care, în urma acestei păci, a beneficiat de cea mai mică extindere, în termeni de teritoriu și populație, Vechiul Regat a reușit să-și păstreze, din acest punct de vedere, supremația în raport cu statele balcanice. Însă duritatea cu care a fost tratată Bulgaria de către învingători a pus sub semnul întrebării integritatea Tratatului de la București. Până la izbucnirea primei conflagrații mondiale, diplomația bulgară va face nenumărate demersuri pentru revizuirea acestuia.

Campania militară din Bulgaria le-a insuflat românilor încredere în propriile forțe. Înainte de august 1913, părerea generală a autorităților de la București era aceea că, fără

ajutorul unui stat mare, România nu va obține nimic. După Pacea de la București se vorbește, tot mai deschis, despre redeșteptarea sentimentelor patriotice ale românilor și despre înfăptuirea idealului lor național. Mulți diplomați au văzut în campania militară din Bulgaria „un triumf al oportunismului diplomatic". Ceea ce însemna că, în cazul unui preconizat război între Austro-Ungaria și Rusia, România va aștepta mai întâi, pentru ca apoi să se alăture celui victorios și, în acest fel, să obțină fie Transilvania, fie Basarabia.

Atentatul de la Sarajevo provoacă neliniște și incertitudine, atât în rândul guvernanților de la București, cât și în rândul celor de la Sofia. Care va fi poziția României? Dar a Bulgariei? În fond, nu a trecut decât un an de când cele două state vecine s-au aflat în stare de război, iar teama de revanșă plutește în aer. Ambele țări își proclamă neutralitatea, iar din acel moment la Sofia și la București se poate vorbi despre un adevărat pelerinaj diplomatic. Atât emisarii Puterilor Centrale, cât și cei ai Antantei caută răspunsul la o întrebare tranșantă: Sunteți cu noi, sau împotriva noastră? Deși prim-miniștrii Vasil Radoslavov și Ionel Brătianu au opțiuni evidente încă de la începutul războiului, ambii șefi de guvern preferă să aștepte desfășurarea evenimentelor. Momentul intrării țărilor lor în război depinde de situația de pe principalele fronturi din Europa, precum și de natura compensațiilor teritoriale oferite. Cele două țări vor să intre în război doar atunci când solicitările lor teritoriale vor fi satisfăcute. Negocieri există și între Sofia și București, pentru coordonarea unei acțiuni comune. Se repetă același scenariu din 1913: domnește neîncrederea în privința adevăratelor intenții ale celuilalt. În acest interval, premierul Radoslavov primește propuneri concrete și din partea Antantei, și din partea Puterilor Centrale, pentru a decide intrarea Bulgariei în război. Printre altele, puterile

Antantei își arată disponibilitatea față de eventuale negocieri româno–bulgare în privința Dobrogei. Radoslavov găsește aceste propuneri mult prea generale și insistă pentru prevederi concrete. Propunerile făcute Sofiei de către Germania sunt considerate satisfăcătoare, astfel încât un tratat și o înțelegere secretă între cele două țări sunt încheiate la 24 august/6 septembrie 1915. Înțelegerea secretă conține și o clauză privind recunoașterea dreptului Bulgariei nu doar de a anexa Cadrilaterul, ci și de a rectifica granița româno–bulgară stabilită în 1878, în cazul în care România își va ataca vecinul de peste Dunăre. De asemenea, este prevăzută și anexarea de către Bulgaria a teritoriilor intrate în stăpânirea Belgradului în urma războaielor balcanice.

Intrarea Bulgariei în război alături de Germania, Austro-Ungaria și Turcia pune capăt rezistenței Serbiei, strivită între două fronturi. O întreagă țară este nevoită să plece în exil, în condiții extrem de vitrege. Supraviețuitorii marșului prin ținuturile albaneze, în plină iarnă, vor fi transportați de către vasele aliate în insula Corfu, unde armata sârbă va fi reorganizată. În vara anului 1916 peste 100.000 de soldați sârbi vor fi transferați din Corfu la Salonic, pentru a se alătura corpului expediționar franco-britanic dislocat aici, din toamna anului 1915. Pentru Grecia neutră, debarcarea Aliaților, ca răspuns la intrarea Bulgariei în război, va fi preludiul sciziunii naționale, între simpatizanții premierului antantist Eleftherios Venizelos, stabilit la Salonic, și cei ai regelui germanofil Constantin I, rămas la Atena; Grecia se va alătura oficial Antantei abia în iunie 1917, după abdicarea regelui.

După intrarea Bulgariei în război, Ionel Brătianu îi va considera pe bulgari potențiali inamici. În vara anului 1916, Simeon Radev, ministrul bulgar la București, observă că premierul român pare tot mai tentat să decidă intrarea țării în război de partea Antantei. Radev face și o constatare crucială:

Brătianu nu pare prea convins, în caz de război, de seriozitatea unei ofensive bulgaro-turce în Dobrogea. Ministrul bulgar pune această atitudine pe seama faptului că România s-a obișnuit „să câștige fără risc“. Este, totodată, un semn al convingerii liderului liberal că o ofensivă aliată pe frontul de la Salonic va atrage în luptă grosul trupelor bulgare, ușurând astfel sarcina apărării graniței dobrogene. În timpul negocierilor sale cu puterile Antantei, Brătianu condiționase momentul intrării României în război de declanșarea unei ofensive pe frontul de la Salonic și de dislocarea unor divizii rusești în Dobrogea. I se va reproșa, ulterior, convingerea că bulgarii vor fi deja istoviți și că nu vor îndrăzni să dea piept cu rușii. Dacă Aliații și-ar fi respectat strict angajamentele asumate prin convenția militară semnată cu România, la 4/17 august 1916, raționamentul lui Brătianu ar fi avut sens. Numai că în viață nu poți trage de două ori lozul cel mare: să obții ceva fără să riști nimic, „ca în 1913“. Transilvania este atât de ispititoare, constată regina Maria în jurnalul său, încât nu se ia prea în serios marea primejdie din partea bulgarilor, „care sunt buni oșteni și ne urăsc de moarte“. Planul de campanie român din 1916 prevedea desfășurarea operațiunilor militare pe două fronturi: cel principal – contra Austro-Ungariei, în nord, iar cel secundar – contra Bulgariei, în sud. Se considera că, printr-o puternică ofensivă militară, campania din Transilvania va reuși înainte ca trupele bulgaro-germane să poată interveni decisiv în Dobrogea.

Deși România declară război doar Austro-Ungariei, la 15/28 august 1916, premierul Radoslavov îi înmânează ministrului român la Sofia o declarație de război, patru zile mai târziu. Între timp, frontul de la Salonic intrase în faza unui îndelungat război de tranșee, iar bulgarii decid să mute centrul de greutate al operațiunilor la nord, pe granița cu România. În plus, prezența militară rusă în Dobrogea lasă

de dorit din punctul de vedere al efectivelor. Armatei a III-a bulgare îi revine onoarea de „a răzbuna cinstea Bulgariei, batjocorită“ de către România în vara anului 1913. Pe 20 august/2 septembrie 1916 trupele bulgare pătrund în Cadrilater, întâlnind o rezistență slabă, și înaintează înspre pozițiile fortificate de la Turtucaia. Acestea sunt menite a păstra controlul asupra malului drept al Dunării și a înlesni trecerea unităților române peste fluviu, dinspre malul stâng. O forță de 55.000 de soldați bulgari și germani atacă zona fortificată de la Turtucaia, de forma unui semicerc cu diametrul pe Dunăre, cu raza de 7-8 km și cu o deschidere de front de aproape 35 km. La capătul acestui semicerc, în aval de Turtucaia, lângă satul Kosui Bulgar, se găsea și unitatea de artilerie a lui Topîrceanu. Mai precis, treizeci de tunari, „lângă două cupole de tunuri neisprăvite“. În total, 39.000 de militari români – mulți, rezerviști – erau dislocați în zona Turtucaia. Nicolae Iorga sintetizează realitatea din teren: „prea mulți rezerviști îmbătrâniți și prea mulți ofițeri de rezervă care nu știau nici cum să se învârtă“. La care se adaugă convingerea trupelor că „nu va fi nimic“ și că o politică dibace va ști „să ne cruțe grozavele suferințe prin care ceilalți trebuiră să-și facă datoria“.

În fața atacului energic al inamicului, dezordinea și șovăiala cuprind comandamentul trupelor din sectorul românesc, iar frontul de Turtucaia se prăbușește în mai puțin de 48 de ore. Declanșată la 22 august/4 septembrie, la orele 8.00, ofensiva bulgaro-germană împotriva fortificațiilor românești se soldează cu capitularea garnizoanei de la Turtucaia, pe 24 august/6 septembrie, la orele 15.30. Un total de 28.000 de soldați și 450 de ofițeri sunt luați prizonieri. Printre ei și Topîrceanu, care nu s-a aflat în sectorul cel mai expus atacului inamic. Din cauza panicii și a proastei organizări, doar câteva mii de soldați români reușesc să se salveze pe malul celălalt al Dunării.

Turtucaia este o adevărată lovitură de trăsnet, „o mare nenorocire pentru armata și țara noastră". Este nu numai un dezastru militar, ci și o palmă dată moralului societății românești, îmbătată de primele succese din Transilvania. „Neprevedere, nepregătire, comandament slab", așa pot fi caracterizate, extrem de succint, cauzele acestei înfrângeri. „Mă tem că nu succesele în câmpiile ungurești vor putea compensa pericolele foarte reale la care este expusă scumpa noastră țară în sud." Cuvintele franțuzoaicei Yvonne Blondel, căsătorită Cămărășescu, surprind tranșant efectele dezastrului de la Turtucaia. România trebuie să urce propria Golgotă: retragerea în Moldova și înjositorul Tratat de pace de la București, semnat la 24 aprilie/7 mai 1918, prin care Vechiul Regat este sfârtecat între învingătorii săi. Va fi nevoie de declanșarea, în septembrie 1918, a mult promisei ofensive aliate de pe frontul de la Salonic, soldată cu capitularea Bulgariei, pentru ca speranța să se reaprindă în sufletul deznădăjduiților refugiați la Iași. Cu norocul iarăși de partea sa, României îi mai rămâneau puține de făcut pentru a realiza ceea ce-și propusese în august 1916.

O Golgotă îi aștepta și pe cei aproape 30.000 de militari români căzuți în captivitate la Turtucaia. Supliciul pe care trebuie să-l îndure cuprinde „perioada când au căzut în captivitate, calvarul până la punctul de concentrare și timpul cât au agonizat în lagăre". Dezarmați și neputincioși, aceștia își lasă soarta în mâinile vecinului, sperând să găsească „sentimentul de omenie, de mândră noblețe și, îndeosebi, de onoare al inamicului". Doar în situația de a fi prizonier, notează unul dintre acești nefericiți, îți este dat tristul privilegiu de a cunoaște în profunzime psihicul unui popor. Într-o perioadă aflată sub semnul exacerbării defectelor „celuilalt", experiența prizonieratului și relatarea acestuia nu

au cum să fie plăcute. Pentru a supraviețui, pe lângă noroc, ai nevoie și de o doză de umor. Este plusul pe care îl aduc amintirile lui Topîrceanu față de alte asemenea mărturii ale prizonieratului din Bulgaria (de pildă C. Vlădescu, *Bulgarii: Memoriile unui ofițer român fost prizonier în Bulgaria*, București, 1926, sau Archibald, *Cimitirul prizonierilor români: Note de om necăjit; impresii din timpul războiului*, București, 1921, din care am citat și în paginile de față). Pentru el, bulgarul nu este „feroce ca o bestie“, un „primitiv parvenit“, care se lasă pradă instinctelor de „animal prădalnic și crud“.

Momentul călătoriei spre Sofia, în iarna anului 1916, alături de paznicul său, prin fostul oraș grecesc Melnik (depopulat în timpul războaielor balcanice), este ilustrativ pentru ceea ce reprezintă memoria războiului în amintirile lui Topîrceanu. La fel și drumul spre casă, în decembrie 1917, sub paza unui alt bulgar. Eliberat, se pare, la intervenția prietenului său Constantin Stere, poetul revine, în ianuarie 1918, la București, printre cei care-l considerau mort de mult. Celor 16 luni de prizonierat în Bulgaria ale *pisatel*-ului G. Topîrceanu le datorăm un gen memorialistic rareori practicat în literatura română de la începutul veacului trecut.

DANIEL CAIN

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

G. Topîrceanu și-a publicat memoriile din Primul Război Mondial în trei volume: *Amintiri din luptele de la Turtucaia* (Alcalay & Co., București, 1918 – imediat după eliberarea din prizonierat), *În gheara lor: Amintiri din Bulgaria și schițe ușoare* (Editura Librăriei Socec & Co., București, 1920) și *Pirin Planina: Episoduri tragice și comice din captivitate* (Editura Naționala – Ciornei, București, 1936). În ediția de față, alcătuită în redacția Editurii Humanitas, au fost cuprinse integral, cu supratitlul „Memorii de război", volumele *Amintiri din luptele de la Turtucaia* și *Pirin Planina*. Textele publicate în 1920 sub titlul *În gheara lor* sunt schițe reluate de autor, cu mici modificări, în 1936 și articulate cu acest prilej într-un ansamblu narativ mai amplu.

Textul a fost cules din cele două ediții princeps, cu adaptările ortografice și de punctuație cerute de normele în vigoare. Au fost preluate ca atare toate formele de limbă specifice autorului și epocii. Cuvintele și frazele în limbi străine (bulgară, neogreacă, sârbo-croată etc.) au fost reluate în grafia autorului și traduse în note acolo unde traducerea nu este dată în text. Trebuie precizat că textele lui Topîrceanu în aceste limbi nu sunt întotdeauna corecte; ele reflectă însă cunoștințele sale din acel moment și intenția sa literară.

La cuprinsul volumului *Pirin Planina*, pentru mai ușoara orientare a cititorului, s-au adăugat în ediția de față, între croșete, alături de numerotarea care îi aparține autorului, titluri care dau seamă de conținut. Titlurile dintre croșete culese cu caractere cursive aparțin editurii; cele culese cu caractere drepte sunt preluate pentru această ediție din volumul din 1920, unde introduceau schițele cuprinse de autor în capitolele numerotate ale volumului din 1936.

Pentru o privire de ansamblu asupra operei lui G. Topîrceanu cititorul are la dispoziție ediția în două volume îngrijită de Al. Săndulescu (Minerva, București, 1970–1971, reluată în 1983 la aceeași editură).

AMINTIRI DIN LUPTELE DE LA TURTUCAIA

Pentru cei ce s-au mai întors
și pentru familiile celor care au pierit.

Camarazilor de la Turtucaia
le închin aceste mohorâte rânduri.

ÎN AȘTEPTARE

Lagărul întărit care apăra „capul de pod“ de la Turtucaia avea forma unui larg semicerc sprijinit pe Dunăre. După cât știam pe atunci și după cât îmi aduc aminte, orașul era ocolit la o distanță care varia între 8 și 12 km de un sistem de lucrări defensive principale, împărțite în așa-numite „centre“ numerotate până la 14. Închipuiți-vă un arc, aproape regulat, a cărui coardă era Dunărea. Centura aceasta începând de lângă Dunăre, din susul orașului, aproape de Staro Selo, care era în fața centrului nr. 2, ocolea spre sud până lângă Daidâr, apoi, trecând prin fața satului Antimovo, venea să se sprijine cu celalt capăt tot pe Dunăre, în josul orașului, lângă satul Kosui Bulgar. Tranșeele săpate adânc, întărite cu garduri de sârmă ghimpată și cu „gropi de lup“ în față, se întindeau aproape fără întrerupere pe marginea unui platou, care domina valea și colinele din față.

Afară de această linie principală de apărare, aveam în spate linia a doua, mai puțin întărită, care închidea de aproape Turtucaia în alt semicerc, mai mic. În sfârșit, mai erau tranșeele din afara centurii, spre sud, și unghiul de întăriri care apărau satul Staro Selo.

*

Eram treizeci de tunari, deasupra satului Kosui Bulgar, lângă două cupole de tunuri neisprăvite, la care lucrau până

seara târziu oameni de corvoadă civili, aduși din țară, de peste Dunăre. În ziua din urmă, odată cu apropierea primejdiei, numărul lor fusese sporit cu vreo două sute de turci de prin împrejurimi, cari, sub paza soldaților noștri, cărau betonul frământat de o mașină gălăgioasă și îl turnau în două imense gropi cilindrice, unde trebuia să fie așezate tunurile. După câte auzisem, lucrarea începuse încă din martie, dar se tărăgănase până acum, în zilele mobilizării.

Corturile și adăpostul nostru erau lângă creasta unei coline, care cobora cu un capăt în Dunăre. De o parte, se adâncea o vale îngustă, cu un pârâiaș umbrit de sălcii, de unde porneau, până spre Turtucaia, livezi bogate, țarini și vii cu poamă crudă. De cealaltă, tăpșanul lin cobora într-o vale mai largă, cu așezări gospodărești, lângă un iaz bogat în pește, deasupra căruia se ridica o coastă pleșuvă de deal, apoi tufăriș mărunt și imașuri pustii, luminate de soare.

De acolo și din cutele amfiteatrului din dreapta trebuia să vie inamicul…

La o aruncătură de piatră sub coastă, înaintea gropilor noastre, erau tranșeele ocupate de o companie a unui regiment de infanterie, unde mă duceam adesea să privesc peisajul vast și calm din față, peste care treceau numai umbre călătoare de nouri.

Infanteriștii erau toți rezerviști sau milițieni*, unii concentrați încă de pe iarnă – în cea mai mare parte oameni trecuți de patruzeci de ani… În ochii lor nu citeai dorul tineresc de „acasă“, ci numai grija mohorâtă și senină de „nevastă“ și „copilași“, părăsiți fără sprijin, cine știe unde, în mijlocul unei gospodării dărăpănate.

— Mi-am lăsat nevasta acum șase luni, cu patru copii și numai cu trei franci în casă, îmi spunea unul dintre ei. Cum nu s-or fi gândind cei mari și la noi, că doar nu suntem câini…

* Miliție, contingent de rezerviști cu vârsta cuprinsă între 30 și 36 de ani (notele marcate cu asterisc aparțin prezentei ediții).

De la o vreme, chipurile lor pământii, roase de același gând îndărătnic, începeau să-mi strecoare în suflet o teamă nelămurită, o dezamăgire surdă: vor fi oamenii aceștia necăjiți în stare să înfrunte războiul? Ce Dumnezeu! Dușmanul care putea sosi din ceas în ceas nu trebuia să ne găsească cu gândul numai la soarta nevestei și a copilașilor.

Dar, mă gândeam: de unde să aibă ei, în sufletul lor întunecat și amărât, lumina iubirii de țară, care singură ar mai putea da un înțeles suferințelor războiului și dezlănțui avântul? Pentru care scop, priceput și primit de ei cu dragă inimă, și *de la cine* ar fi putut ei să învețe uitarea de sine? Dar au încercat măcar acei cari au pus la cale acest război în incinta orașelor să se coboare până la ei, să-i lămurească și să-i întrebe?… Iar acum, întunecați și amărâți, trebuia să-și dea viața pentru scumpa lor patrie.

Erau mai ales țărani de prin județele de câmp ale Munteniei – cei mai oropsiți dintre toți. Mă uitam la ei cu strângere de inimă. Nu se potriveau deloc cu imaginea „ostașului român“, de acum și de pe vremuri, așa cum mi-o zugrăvise în suflet strălucitoarele defilări ale regimentelor gătite de paradă și, mai cu seamă, galeriile tragice ale istoriei noastre naționale, atât de aspră și de eroică.

Numai artileriștii de pe lângă cele două cupole neisprăvite se mai potriveau cu icoana ce mi-o făurisem în minte. Dar aceștia erau aproape toți tineri, moldoveni sprințari și poznași, ca cei din literatura lui Alecsandri. Ziua întreagă „șuguiau“ și-și îndeplineau îndatoririle cu inima ușoară. Uneori, însă, și ei păreau îngrijorați.

— Ce ne facem noi cu babalâcii iștia când o începe nunta? Că parcă nu-s români, parcă-s alte dihănii.

Printre infanteriști, unul singur părea mai inimos: Mieluș țiganul, cu mustățile lui mari și cu sprâncenele îmbinate deasupra ochilor negri și vioi ca de veveriță. Dibuise el, nu știu

pe unde, un ceasornic cu muzică, despre care nu dădea nimănui nici o lămurire, și pe care-l ținea totdeauna așezat frumos lângă raniță și nu-l pierdea din ochi, „ca să nu facă picioare". De câte ori ieșea din tranșee, Mieluș făcea teatru. Își lua ceasornicul subțioară, se ducea cu el în dos, lângă bordei, și acolo, după ce-l potrivea bine din șuruburi, îl punea pe pământ și începea să se încrunte le el.

— Cântă, cioară, să joace boieru!

Și numaidecât ceasornicul începea, cu note picurate, un marș bulgăresc, iar Mieluș, cu o mână-n șold și cu alta-n ceafă, frământa pământul...

— Ce te-a apucat, țigane? îl întrebai într-un rând.

— Ei, domnule, am și eu un foc la inima mea. Ne-a prins războiul pe meleagurile astea și n-am apucat barem să-mi mai văz țiganca o dată... Că eram luați numai de șase zile când m-a „concintrat".

Bietul Mieluș! Poate presimțea el că n-o să-și mai vadă țiganca niciodată, dar nu presimțea ce moarte grozavă îl așteaptă...

Totuși nu ne obișnuisem cu gândul că suntem în război.

În seara aceea stătusem până târziu, ca de obicei, cu locotenentul meu – un podgorean din Putna – la popota infanteriștilor, care ne invitau mereu la masa lor, sub un umbrar adăpostit de vedere.

Seara era caldă, dar vinul era rece și se potrivea de minune cu peștele proaspăt, fript pe jăratec, care venea întotdeauna după niște jumări amestecate cu fire de iarbă. Erau, pe lângă masa de scânduri, doi locotenenți de rezervă – unul, institutor din Călărași, celalt, șef de birou la Domenii –, amândoi cu gândul nemărturisit acasă, dar hotărâți să-și facă cinstit datoria, amândoi capi de familie, pe care un capriciu al împrejurărilor îi transformase în ofițeri și-i chemase pe neașteptate să conducă soldați în luptă. Mai erau și trei

sublocotenenți – doi în rezervă, al treilea abia ieșit din școală –, băieți veseli, neștiutori parcă de greutatea ceasului de cumpănă prin care trebuia să trecem. Sub impresia manifestațiilor războinice din Capitală, ei discutau zgomotos despre politică, literatură și „intențiile inamicului“, și nici prin gând nu le-ar fi trecut măcar că ai noștri ar putea să fie biruiți vreodată și că, peste câteva zile numai, Turtucaia s-ar putea să cadă.

Când vorba se mai potolea, Mieluș, lângă un capăt al mesei, își lungea gâtul spre lună și cânta, cu glasul lui pătimaș de țigan îndrăgostit:

Anițo, bătu-te-ar sfântul
Cum îți bate șorțu vântul…

Mă uitam la țigan, mă uitam la tovarășii mei… Și fără voie privirile mi se întorceau spre miazăzi, spre cerul posomorât și amenințător al Bulgariei.

*

Târziu de tot, amețit de mirosul fânului cosit peste care îmi așternusem o foaie de cort, înțepat de gânduri și de regrete, nu-mi găseam astâmpăr.

Noaptea era limpede.

Când deschideam ochii, mi se arăta departe, în vale, Dunărea luminată de lună, sclipitoare și strâmbă ca un iatagan. În aceeași pulbere albăstrie, vedeam și zăvoaiele din susul Olteniței, și ostrovul negru din fața noastră, cu pădurea lui deasă de arini. Iar în jurul meu, de pretutindeni, din ierburile înflorite, se ridica concertul în *pizzicato* al atâtor greieri de noapte, ca mii de viori mărunte, risipite prin iarbă. Un murmur discret și cristalin tremura sub fiecare floare.

Și-mi aduceam aminte de observația curioasă a nu știu cărui aeronaut: în noaptea liniștită, din nacela balonului care

aluneca fără zgomot prin văzduh, nici o larmă de pe pământ nu se mai aude, de la câteva sute de metri în sus – numai lătratul câinilor și cântecul pătrunzător al greierilor…

E ceva straniu în potrivirea asta.

Cu mii și mii de ani în urmă, în misterioasa eră primară, umilul cântec al greierului a fost singurul glas cu care nefericita noastră planetă saluta, pentru întâia oară, splendoarea mută a firmamentului. Murmur de uimire, plângere sfioasă din umbră, preludiu al întunecoasei tragedii terestre, sau rugă arzătoare, în care tremurau de pe atunci presimțirile viitorului fatal – cine ar putea să spună? Cântecul greierului se ridica și atunci în zadar spre stele din sânul pământului, pe când planeta noastră, ca un ghem de suferințe, se rostogolea izolată în nemărginire…

Visam cu ochii deschiși.

Cineva mă strigă pe nume, de la câțiva pași. Mă ridic și văd niște umbre în marginea mărăcinișului dinspre apă. E sublocotenentul X, care mă invită să prindem pește cu prostogolul, pe Dunăre. A luat cu el un sergent și doi soldați de prin părțile bălții.

Coborâm în liniște pe poteca dintre mărăcini și ne oprim jos, la mal, în fața morilor, care stau negre și neclintite pe luciul de argint mișcător.

Dincolo, spre ostrov, apa e lină și transparentă ca un lac, iar dincoace, lângă noi, valurile mărunte bat ușor pe prundișul malului. Numai la mijloc, în sfor, nahlapii tremură și saltă din fund și, izbind în pieptul morilor, unda Dunării înșelătoare își dezvăluie mersul puternic.

Toți tăcem, cuprinși de gânduri.

Sergentul – un negustor de cherestea, cu capela dată pe ceafă și cu nasul mare în bătaia lunii – își caută un loc potrivit. Îl văd apoi cum își răsucește sfoara pe după mână, apucă în dinți prostogolul de o parte și, cu o mișcare bruscă,

îl aruncă. O clipă, plasa rotundă se desface ca o fustă deasupra apei, apoi dispare… Dar când trage prostogolul la mal, cherestegiul fluieră a pagubă: n-a prins nimic.

În vremea asta, soldații s-au dezbrăcat, în liniște. Mă uit la ei cu mirare cum, fără nici un fior de frig, intră în apă – unul spre adânc, celalt pe lângă mal – ținând fiecare de câte un capăt o plasă lungă și dreptunghiulară. După câțiva pași, au tras-o la mal. În fundul ei se zbat câțiva pești, pe care unul dintre golani îi aruncă pe tăcute într-un sac de pesmeți, anume pregătit. Mă apropii, vâr și eu mâna și apuc unul, ca să-l văd mai de-aproape. Dar peștele zvâcnește, îmi scapă și cade pe nisip, unde rămâne neclintit. E un șalău mic – cel mai frumos la arătare dintre toți peștii râurilor noastre. Mă uit la el cum stă încordat câteva clipe, pe nisip, în bătaia lunii, elegant și fin, ca sculptat în argint.

Dar oamenii au intrat iar în apă.

— Cum nu le-o fi frig, domnule, pe răcoreala asta, fără pic de foc? rostește lângă mine un glas cunoscut.

E Mieluș țiganul, care a răsărit și el, nu știu de unde.

— La ce le-ar folosi focul, țigane, când trebuie să intre mereu în apă? zice, râzând de departe, prietenul meu.

— Apoi noi, țiganii, așa suntem; nu putem fără foc. Uite, eu aș sta și un ceas în apă, fără să ies, dacă mi-ați aprinde un foc pe mal… barem să-l văz cu ochii, că tot îmi ține de cald.

Așa, cu plasa și cu prostogolul, am colindat malul până dinspre ziuă.

Se îngâna umbra cu lumina când morile au început să umble. Păreau niște lighioane stranii, care luptă greoi să înoate în susul apei și nu pot.

Apoi, răsfrângeri de rubin au sângerat o fâșie de Dunăre. Pe fața apei au început să se străvadă toate schimbările și claritățile văzduhului. Acum păreau buchete mari de liliac îngropate în apă, acum se schimbau în falduri mari de purpură

și în petale de trandafiri, ori jucau galbene-verzui în luciu, cu aripi de fluturi timpurii, până când începură să tremure ca niște pânze de beteală pe fața undelor ușoare.

Iar când am ieșit deasupra, pe mal, cerul întreg spre răsărit și miazăzi era cuprins de incendiul dimineții. Părea că arde tot Deliormanul.

Dar încă nu ardea.

În seara aceleiași zile care începea cu atâta fast, un foc adevărat avea să izbucnească tot într-acolo, de-a lungul noului hotar…

FOCURILE

Peste zi primim vestea că posturile noastre de grăniceri au fost atacate noaptea de bulgari. Grănicerii, după cum se stabilise mai dinainte, au pus foc pichetelor și s-au retras. Nu știm câți din ei au căzut.

Spre seară, cerul e acoperit de nouri vineți și vântul începe să bată tot mai tare din susul Dunării. Apa e plumburie. Toată priveliștea e învăluită într-o lumină vânătă care, cu apropierea înserării, împrăștie pretutindeni un aer de dezolare.

Și, pe când amurgul se prelungește apăsător, plin de presimțiri, pentru cea din urmă oară stăm la masa infanteriștilor. Vorbele cad rare, în mijlocul tăcerii în care ne cufundă pe toți gândurile. Un soldat vine și ne spune că au alungat doi lupi cari dădeau târcoale primprejur. De când a început războiul, lighioanele s-au înmulțit prin părțile acestea, în loc să fugă.

Când ne-am ridicat de la masă și am venit la cupole, noaptea era păcură; numai pe vârful colinei noastre, două lămpi electrice, acoperite pe o parte, ca să nu fie zărite de inamic, se clătinau în bătaia vântului, luminând slab niște grămezi de nisip și munca tăcută a lucrătorilor de noapte, cari se învârteau ca niște vedenii în jurul gropilor de tunuri.

Și abia intrasem în maghernița mică de scânduri, rămasă acolo de înaintea mobilizării, când o bubuitură scurtă, înfundată, acoperită numaidecât de vuietul vântului, ne făcu să tresărim și să ne uităm unul la altul…

Era primul foc de tun care răsuna pe câmpiile Turtucăii, în noapte.

El ne vestea că războiul adevărat începe.

Și desigur, în aceeași clipă, el a răsunat la fel în sufletele celor câteva mii de oameni cari, înfundați prin tranșee, înconjurau cu șirul lor subțire orășelul murdar, ghemuit ca un pui de cadână pe malul Dunării.

Când am ieșit afară, o priveliște stranie ne încremeni. Spre miazăzi, nu departe, două incendii mari spărgeau întunericul în două locuri, cu reflexele lor uriașe.

Cum izbucniseră? Când au avut vreme să crească atâta?

Colina din față, cu toate amănuntele ei, tăiate parcă din marmură neagră, se zugrăvea în nemișcare pe lumina sângerie. Un singur copac izolat, drept pe culme, se vedea zbuciumat în bătaia vântului sinistru. Parc-ar fi vrut să fugă, dar, țintuit locului, își frământa ramurile într-o parte, ca niște brațe deznădăjduite.

Oamenii își lăsaseră lucrul și priveau tăcuți.

Întrebăm la telefon: ni se răspunde laconic că dușmanul a atacat înspre Daidâr. Ard două sate.

În vremea asta, tunuri bat rar, la intervale neregulate. Între cele două focuri, se arată din când în când dungi roșii de lumină, care taie întunericul o clipă, subțiri și repezi, ca liniile efemere de văpaie pe care le lasă în urma lor stelele căzătoare.

În sectorul nostru, însă, e liniște și noapte pustie – nici n-ai bănui măcar că de aici, de lângă mal și până la Antimovo, sute de oameni stau într-o încordată așteptare.

Tunarii noștri, afară de cei care sunt „de gardă“ la lucru, s-au culcat, unii în bordei, alții pe afară. Mă las și eu în iarbă, cu fața în sus.

Dar nimeni nu poate să doarmă.

Toți se frământă, înfiorați de același gând: tunurile nu sunt încă așezate, iar puștile lor sunt „sistem vechi“ – și chiar de n-ar fi așa, artileriștii n-au mare încredere în pușcă.

Ne gândim în același timp și la camarazii cari, în clipa asta, nu departe, pe colinele de la Daidâr și Staro Selo, înfruntă primejdia...

Iar, pe deasupra noastră, reflectoarele de lângă oraș scrutează întunecimile, aruncă fâșii largi și diafane de pulbere incandescentă, ca niște cozi de cometă care apar și dispar necontenit, se mută prin văzduh și se sprijinesc câteva clipe ca un capăt pe un nor mergător, ușoare ca niște suluri de ceață, pe care te miri cum nu le risipește vântul.

Astfel noaptea trece încet și focurile se potolesc tot mai mult, odată cu apropierea zorilor.

Soarele era sus când m-am deșteptat.

Niște infanteriști se întorceau nu știu din ce „recunoaștere“, pe lângă mal, pe sub dealul din față.

Când ajung la noi, un caporal, foarte emoționat, ne spune că, la marginea unei păduri, au fost primiți cu focuri de bulgarii ascunși acolo. Nu știa ce s-au făcut cei doi sublocotenenți care îi conduceau. Pe unul l-a văzut căzând de pe cal, în goană, iar pe celalt l-a pierdut din ochi.

— Cum ați putut să-i părăsiți așa? îl întreb.

— Ce era să facem? Am tras focuri întruna, dar eram prea puțini...

După-amiază însă s-au întors și ofițerii, pe rând: unul era teafăr, iar celalt a căzut numaidecât într-o criză de nervi, în care i se părea că-și vede camaradul omorât.

Spre seară, comandantul companiei de infanterie primește ordin să dea foc satului de lângă noi...

Un grup de soldați, cu șomoioage de gaz, conduși de un sublocotenent, pornesc să puie focul.

Mă duc mai în deal, de unde îi văd cum coboară cu pază pe sub tranșee, în lumina cenușie a înserării, cum dispar printre gardurile grădinilor – și mă gândesc la fapta grozavă pe care datoria îi silește s-o săvârșească.

Alături de mine, locotenentul Z., om foarte de treabă și cu suflet de gospodar care știe să prețuiască munca agonisită din greu, privește posomorât.

Satul, întins de-a lungul colinei, la picioarele noastre, fumega potolit din câteva ogeacuri. O femeie scoate apă dintr-o fântână. Un cârd de gâște se întoarce de la baltă, pe drumul mare, în liniște... E tocmai ora de cină, la sate. Îmi închipui, în jurul măsuței rotunde, câteva fețe de copii cuminți, un bătrân făcându-și cruce domol, o gospodină care rânduiește ce trebuie la masă...

Și cu inima strânsă, aștept...

Un hreamăt se ridică deodată, din capătul satului, unde răsar fără veste câteva lumini, care se măresc văzând cu ochii. Și zvonul crește, se apropie, se răspândește în tot satul. Umbre speriate aleargă de-a lungul gardurilor, prin ogrăzi, pe uliți. Satul întreg mișună acum ca un furnicar răscolit și larma crește, s-aud strigăte și chemări, apoi țipete de copii și de femei care aleargă nebune, de la o curte la alta. Văpăile se risipesc mereu, focuri răsar necontenit, ici și colo, arzând limpede în lumina scăzută a amurgului. Flăcările se înalță pâlpâind, trosnind, din clăi de fân, din pătule uscate. S-aud și câteva împușcături, unele mai aproape, altele mai departe, și se văd cete de oameni pe uliți, care par că se sfătuiesc între ei...

Iar focul se întinde, cuprinde casele una după alta. Și, cu încetul, o ceată mai mare de oameni se alege spre marginea satului, sub deal. E furnicar de umbre nelămurite, ce se zbat, se frământă, se amestecă în gloata gălăgioasă, care sporește mereu cu cei întârziați. Glasuri răgușite strigă, unii cheamă rudele, femeile își caută copiii...

Apoi un capăt de convoi mohorât se formează pe coasta dealului din față, se lungește, se târăște la deal ca o omidă…

Au pornit. Unde?…

Iar jos, în vale, satul, unde atâția din cei care pleacă și-au petrecut copilăria, au crescut și-au iubit, satul cu ideile lui, cu casa părintească, cu amintirile, cu datinele și trecutul lui, rămâne în urmă arzând, prăpădit poate pentru vecie…

Nemișcați stăm și privim. Acoperișuri trosnesc, flăcările se înalță de peste tot în voia lor și valuri de fum se amestecă sus, spre cele dintâi stele. Acum ulițele sunt pustii, nu se mai aude nici un glas, prin curți nu se mai vede nici o mișcare. Focul singur își mistuie prada în liniște.

Într-un târziu, locotenentul se întoarce spre mine:

— Mare ticăloșie e războiul!… șoptește el, cu vocea sugrumată.

UN ASALT

În dimineața de luni 22 august*, un balon captiv inamic apăru spre miazăzi. Abia se vedea, gălbui și diafan, în ceața dimineții.

Și tunurile dușmane, care până acum au bătut rar, încep să-și intețească focurile: bubuituri tot mai dese răsună spre Daidâr și Staro Selo. Dar de-a lungul tranșeelor noastre, până la Antimovo, aceeași liniște și încordare continuă. Patrulele cutreieră locurile din față, dealul, pădurea și valea de dincolo: nimic.

Până seara zgomotul artileriei crește și scade în răstimpuri, iar noi, fără nici o veste, așteptăm să fim atacați din ceas în ceas.

Și abia spre seară aflăm că bulgarii au dat vreo zece asalturi spre Daidâr, dar au fost respinși. Asta era „versiunea oficială!“ În șoaptă însă se spunea că ai noștri s-au retras peste tot în dosul primei linii și că tranșeele din afară și cele întărite, care apărau Staro Selo, au căzut, împreună cu satul, în mâinile dușmanului.

Soldatul pe care-l trimitem zilnic la oraș ne spune că malul și vasele-spital sunt pline de răniți.

Noaptea o petrecem de veghe în șanțuri. Încredințat că până la ziuă dușmanul va încerca, în sfârșit, și pe la noi o lovitură, nu las oamenii să ațipească decât cu rândul. Toată

* Pe stil nou, 4 septembrie. Datele din text sunt pe stil vechi.

vremea stăm cu ochii ațintiți spre vale, în întuneric. Iar la spatele nostru lucrătorii de noapte muncesc până târziu la cupole.

Astfel noaptea trece și, afară de patrulele care sosesc din când în când pe un drumeag de sub mal și își dau „parola“ cu voce înfundată, nici țipenie de om nu se mai simte prin locurile acestea părăginite, cufundate în întuneric. Numai o singură luminiță se vede mișcând, uneori, într-o colibă din mijlocul grădinilor din vale. Iar când norii se desfac deasupra iazului, stele rare tremură în jocul undelor. Satul ars tot mai fumegă din câte o ruină sinistră. Departe, un tun trezit din somn rupe o clipă tăcerea, ca un dulău somnoros care latră o singură dată și adoarme iar.

*

Soarele de-abia s-a ridicat și balonul de ieri apare din nou, mai aproape, deasupra zării.

Tunurile încep să bată. Din vuietul lor crescând înțelegem că, în această zi strălucitoare de toamnă, se va da asaltul hotărâtor.

Dar la noi iarăși nimic. Eram sortiți să stăm și de astă dată numai la pândă?

Soldații cu care trecusem noaptea în șanț supravegheau acum pe muncitorii turci – vreo două sute de oameni zdrențăroși, cu fețe întunecate, care munceau pe tăcute, cărând betonul frământat și nisipul, cu atâta liniște impasibilă, încât nici nu-și întorceau capul spre partea de unde venea vuietul tunurilor și zgomotul luptei care se tot apropia.

Stam ca pe ghimpi. Urcat pe o schelă de grinzi pentru ridicarea greutăților, priveam spre marginea platoului către Antimovo linia de tranșee deasupra căreia exploziile de șrapnele însemnau stoluri de nourași plutitori, mici ca niște batiste albe.

O baterie de-a noastră încercă să atingă balonul. Dar tunurile nu bat până acolo; câțiva fulgi albi care se destramă în senin, dincoace de balon, arată locul unde se sparg șrapnelele.

Ca să capăt vreo veste, mă duc la compania de infanterie de lângă noi. În bordeiul locotenentului, un căpitan, comandant al batalionului, vorbește la telefon cu maiorul lui. Convorbirea e febrilă și, după cuvintele „tari" pe care i le spune căpitanul, înțeleg că maiorul trebuie să fie un om moale de tot și că lucrurile nu merg bine.

Dar, fiindcă aici bulgarii nu atacă încă, în loc să mă întorc la cupole, pornesc de-a curmezișul pe coastă, spre tranșeele bombardate, și peste câteva minute ajung la loc deschis.

Platoul se întinde acum neted în fața mea. Detunături neîntrerupte zguduie văzduhul. De la un pâlc de copaci din stânga și până departe, la adânciturile din dreapta, fulgii albi de fum cari apar necontenit, puțin deasupra pământului, înseamnă în văzduh linia tranșeelor noastre, în spatele cărora mă aflam acum.

Și lucru straniu: lupta e în toiul ei, dar, cât vezi cu ochii împrejur și în față, nici un singur om nu se zărește. Dacă n-ar fi urletul acesta neîntrerupt al artileriei, te-ai crede în mijlocul unor imașuri pustii, luminate puternic de soare… Dar oamenii sunt ascunși ca râmele în pământ. De acolo se pândesc unii pe alții, de acolo își trimit prin văzduh focul ucigător. Războiul modern! Stai în tranșee cu brațele încrucișate și cu spatele încovoiat, cât timp durează „pregătirea", și aștepți, fără nici o putere, să plesnească deasupra ta o mașină, azvârlită de altă mașină! Oamenii se bat cu mașinile – e o concurență de răbdare. Pânda vicleană, „nervii tari" și calculul rece înlocuiesc avântul de odinioară și stropul de poezie al luptelor deschise, în care era cel puțin o superbă dezlănțuire de energie tinerească, o măsurare cavalerească

de putere fizică și de curaj. Dar războiul modern trebuia să fie așa – prozaic, senil și mohorât, ca și cea mai mare parte a scopurilor materialiste pentru care se urmează în depărtatul Apus: comerț, debușeuri, parale…

Acum o grindină de obuze aruncă în aer bulgări de pământ și sporesc fumul care se înalță încet, ca un zid mișcător, sfâșiat întruna de licăriri repezi și roșiatice. Proiectilele artileriei dușmane, îndreptate de observatorul din balon, cad cu precizie asupra tranșeelor noastre. Încerc să deosebesc și focuri de pușcă. Dar îmi dau repede seama că infanteria nu poate trage acum, iar vuietul tunurilor, haotic și neîntrerupt, ca o vibrație de coardă groasă, învăluie orice alt zgomot venit dintr-acolo. Și cu cât mă apropii, cu atât detunăturile, ca într-o rupere de nouri, se amestecă și se precipită.

Știam că focul acesta pregătește atacul cu baioneta, și mă gândeam la soldații noștri, în mare parte rezerviști și milițieni de prin Ilfov, de prin Ialomița… De ce tocmai aceștia au fost ursiți să dea pentru întâia oară piept cu bulgarii, la baionetă?… O, dacă ar fi fost acolo, acum, câteva batalioane de vânători sau de oameni de prin părțile muntelui, cu câtă încredere ar fi așteptat atacul bulgarilor, vestiți pentru destoinicia lor la baionetă!

O explozie grozavă mă făcu să întorc capul: la spatele meu, spre dreapta, un obuz monstru a căzut lângă drumul de pe coastă. Ca o irupțiune de păcură, o coloană mare de fum negru și gros, amestecat cu bulgări de țărână, țâșni ca din pământ… Au început să bată cu tunuri grele a doua linie a noastră! E vestitul obuzier german, ori sunt tunuri-automobile austriace?…

Din pâlcul de copaci din stânga, o baterie de-a noastră deschide focul fără veste spre răsărit.

Mă gândeam că atacul se poate întinde acum și la „centrul“ nostru și voiam să pornesc îndărăt, la cupole – dar

numaidecât bag de seamă că balonul începe să se coboare repede…

Și ca prin farmec, în câteva clipe, pe frontul întreg, bubuiturile încetează cu totul. Numai tunul cel mare mai trage…

Liniștea ciudată care urmează e întreruptă de un ropot de împușcături mărunte de-a lungul tranșeelor… Câteva gloanțe rătăcite îmi șuieră pe deasupra. În dosul vălului de fum, infanteria bulgară a pornit, desigur, la atac. Dar n-aud mitralierele, n-aud artileria noastră… și aștept, cu inima strânsă.

Acum un freamăt de glasuri depărtate, de strigăte prelungi, apoi o larmă de răcnete, de vaiete, de chemări ajung până la mine.

Privesc, fără a clipi, în lumina mare a soarelui. Prin fumul care nu s-a risipit încă, văd doi călăreți în goană nebună, plecați pe coama cailor. Apoi un cheson de muniții, cu caii în galop, iese la iveală o clipă, într-o spărtură a ceții, și dispare iar, în vârtej de praf și fum.

Peste puțină vreme, câțiva soldați răzleți, apoi în pâlcuri mici, se văd alergând pe câmp, unii spre stânga, alții spre vâlceaua din dreapta.

Vroiam să-i opresc, să-i întreb… dar la ce bun? Era vădit că bulgarii au pătruns în tranșeele noastre, sfărâmate de obuze, de unde măcelul cu baioneta a risipit pe cei rămași în viață…

Când am ajuns la cupole, tot drumul de pe coasta din spatele nostru era plin de fugari, de răniți, de chesoane și de tunuri, care coborau în goană spre Dunăre și, pe sub malul înalt, se îndreptau spre Turtucaia. Până pe la ceasul 5 după-amiază, am privit înfiorat, cu locotenentul meu, de pe vârful colinei, această scurgere jalnică și grăbită, care ne umplea inima de fiere.

La telefon nu ne mai răspundea nimeni.

Ce făceau bulgarii? De ce nu urmăreau?

Aveau pierderi grele și generali prudenți.

Dar prin spărtura făcută puteau să ne cadă în spate dintr-o clipă într-alta… Fără ordin însă, noi credeam că nu trebuie să părăsim creasta colinei pe care ne găseam și unde, ca-n ironie, turcii lucrau și acum de zor, împreună cu ai noștri, la construirea cupolelor neisprăvite!

Abia când am văzut că compania de infanterie de lângă noi se retrage spre vale și că rămânem singuri acolo am început și noi să ne pregătim de plecare.

Într-o clipă toți turcii, care munceau cu greu, oftând, se rânduiră patru câte patru.

Și, domol, după ce ne-am îndeplinit cele din urmă îndatoriri poruncite de regulamente în asemenea situație, am pornit spre vale, cu sufletele înecate de mâhnire, pe lângă convoiul de turci, cari, între sentinele, coborau în tăcere coasta, aruncându-ne priviri întunecate și piezișe…

În ziua aceea, șapte „centre“ întărite au căzut în mâinile dușmanilor și centura principală de apărare a fost ruptă.

PE MALUL APEI

De-a lungul Dunării, pe sub malul râpos și înalt, era un furnicar neastâmpărat, o gloată care se rostogolea în goană pe drumeagul pietros și îngust, un amestec înfrigurat de căruțe cu bagaje, de chesoane, de soldați negri și prăfuiți, de cai slobozi, care alergau pe de margini, și de oameni răniți, care se târau cum puteau spre Turtucaia. Și convoiul acesta frământat sporea mereu cu fugarii cari coborau din râpile malului, de prin vii, și se îndreptau spre pontoanele de lângă oraș, în nădejdea că vor găsi un pod sau vase care să-i treacă dincolo. Mulți își păstrau arma și nu vedeai nici o raniță aruncată pe marginea drumului. Mergeau în tăcere, fără să privească în lături.

Nu auzeai decât ropotul grăbit al picioarelor și huruitul căruțelor.

În gloata aceasta a trebuit să intrăm și noi, cu coloana lungă de muncitori turci, pe cari sentinelele nu-i slăbeau deloc.

Opream pe câte un fugar și-l întrebam: unde se duce? pentru ce a fugit?

Mulți se uitau la mine aiuriți și porneau fără să-mi răspundă.

— Bulgarii sunt colea, deasupra malului, îmi răspundeau unii. Ne-au prăpădit cu tunurile…

Cei mai mulți spuneau că s-au rătăcit de ai lor; nu știau unde le sunt companiile, regimentul, ofițerii. Și veneau să-i caute la pontoane.

— Ofițerii au fugit și ne-au lăsat singuri, mai ziceau ei…

Refrenul acesta l-am auzit întruna de atunci; dar mai târziu, în captivitate, m-am încredințat chiar din spusele lor că nu era cu totul adevărat. La Turtucaia fiind cea dintâi ciocnire mai crâncenă cu inamicul, desigur că nici soldații – milițieni și rezerviști –, nici ofițerii noștri nu erau obișnuiți cu focul. Totuși pierderile mari de oameni ale inamicului, despre care m-am putut încredința în ziua când am străbătut, ca prizonier, locul luptelor de lângă Daidâr și despre care am auzit adeseori în timpul captivității chiar din gura bulgarilor și din presa lor, dovedesc că ai noștri nu s-au dat ușor. Iar dacă au fost ofițeri cari și-au părăsit oamenii sub felurite pretexte și dacă au fost și soldați destui cari și-au părăsit ofițerii și au lăsat artileria singură în fața dușmanului, și printre unii, și printre alții s-au găsit destule cazuri de eroism individual minunat, despre care voi pomeni mai târziu, și care au salvat „onoarea armelor".

Când am ajuns la al doilea ponton din fața gării Oltenița, am început să întâlnim și alți fugari cari veneau din sus, dinspre Turtucaia, și se opreau de-a lungul malului ori se înghesuiau pe lângă ponton. Atunci mi-am dat seama de toată întinderea înfrângerii și am înțeles că numai un ajutor grabnic și puternic, dacă nu o înlocuire totală a trupelor, ar mai putea pune în cumpănă soarta „capului de pod".

Soldați din diferite regimente, amestecați, forfoteau fără nici un rost în toate părțile. Era o gloată dezordonată, cuprinsă de panică, o îngrămădeală de oameni descurajați, cari nu mai căutau decât să scape, să găsească vreun mijloc de trecere. Și, cum noaptea se lăsa repede, cine ar mai fi fost în stare să-i adune, să-i rânduiască, să trimită pe fiecare la rostul lui?

Într-un loc am găsit compania de infanterie care fusese lângă noi, pe deal. Era singurul grup disciplinat pe care l-am

întâlnit în seara aceea. Oamenii făcuseră piramide de arme și-și așteptau comandantul, care se dusese la oraș, să ceară ordine.

Nu departe de ei, ne-am oprit și noi sub mal.

Se înnoptase fără să băgăm de seamă. Nu știam ce se petrece în Turtucaia. Am dat drumul turcilor să se ducă în oraș și locotenentul nostru, după ce și-a întipărit bine în minte locul unde rămâneam, a plecat și el să primească ordine. De la cine, dacă bulgarii vor fi pătruns în oraș? Și cine să mai aibă vreme, în situația asta, să se mai ocupe de câțiva tunari fără tunuri?!

Era acum un întuneric orb și o învălmășeală mare de oameni, cai, chesoane, care de corvadă puse de-a curmezișul și căruțe cu bagaje, între apă și malul înalt – ba am întâlnit și o cireadă de bivoli, cari mugeau întruna prin întuneric, mânați din urmă cu strigăte și cu ciomege, Dumnezeu știe de unde și pentru ce.

Peste puțină vreme, locotenentul s-a întors. Nu putuse răzbate și se temea să nu se rătăcească de noi.

Nu știam ce să facem. Să pornim în noapte pe coaste, spre inamic? Dar pe unde mai erau de-ai noștri? Și cum să-i recunoaștem, ca să nu tragem în ei? Vrând-nevrând, trebuia să așteptăm până la ziuă acolo unde ne găseam. Eu unul eram încredințat că bulgarii se vor folosi curând de prilejul acestei dezordini. Știam că cel puțin spre Antimovo, unde era o largă spărtură a frontului nostru, nimeni nu le mai ține piept. Și trăgeam totuși nădejde că un măcel cu baioneta, în zăpăceala unei încăierări nocturne, ne-ar putea îngădui să recâștigăm ceea ce pierdusem peste zi.

Eram ostenit – trei nopți nu dormisem. În neputința de a face ceva, mi-am zis: fie ce-o fi! Nu se mai auzea nici o bubuitură de tun, nici o împușcătură… Învăluit în pelerina locotenentului, mă lăsai și eu lângă el pe nisip, cu baioneta

pusă la armă, pe care o țineam în brațe, gata să sar în picioare la cel dintâi strigăt de alarmă și să dau cu ea în toate părțile! Dar un somn greu și fără vise mă învălui repede și mă ținu sub apăsarea lui de piatră până a doua zi…

Când am deschis ochii, somnoros, la câțiva pași Dunărea, sub lumina înghețată și albăstrie a zorilor, clipotea din valuri… Văzui mai întâi malul dimpotrivă – al țării noastre – printr-o pânză subțire de neguri. Apoi, când îmi întorsei privirile pe cestălalt mal, priveliștea desfășurată de-a lungul, pe sub râpi, aducându-mi aminte, cu realitatea ei brutală, cele petrecute ieri, într-o clipă îmi risipi somnul…

Începea ziua fatală, 24 august…

LA PONTOANE

Zvonuri umblau că peste noapte au trecut câteva regimente de muscali. Adevărul e, după cum am aflat mai târziu, că trecuse un regiment de infanterie de-al nostru, de „scutiți“ și „dispensați“, și unul sau două batalioane de grăniceri, care au înaintat peste noapte, împingând pe bulgari îndărăt, în tranșee, și mulțumită cărora golul dinspre răsărit fusese astupat. Dar atunci nu aveam nici o știre temeinică, ci numai zvonuri care sporeau zăpăceala.

Locotenentul nostru primise ordin să facă deocamdată paza la pontoane, în jurul cărora stătea mare mulțime de răniți, așteptând să fie trecuți dincolo. Pe sub maluri se îmbulzeau și acum fără astâmpăr cei fugiți din foc, unii fiindcă își pierduseră cu totul nădejdea în izbândă, iar alții din pură mișelie, pândind cu ochi de lup vreun mijloc de trecere. În curând jandarmii începură să-i alunge cu focuri de pușcă pe coastă; dar peste puțină vreme ei reveneau în număr și mai mare, amenințând să strivească în picioare răniții de la capătul punții de ponton.

Uneori, câte un ofițer, venit de cine știe unde, striga: „Oamenii din regimentul cutare să se adune aici! Hai, băieți…“ Și strigătul lui se pierdea în larma generală, se auzea din nou… Mulți se rânduiau în jurul ofițerului și porneau la deal, prin vii, dar mulți se ascundeau și nici că voiau să audă.

Obuze se spărgeau uneori prin viile de deasupra. În răstimpuri se auzea o răpăială îndepărtată de împușcături. Pe

ponton și sub mal, răniții, pansați în grabă de doi medici, sporeau necontenit.

Un ofițer de artilerie trecu dincolo cu luntrea pontonului să ceară muniții... În curând, un vaporaș sosi, având la remorcă un bac cu muniții, care se alătură de pontonul nostru. Soldații valizi, câți erau pe aproape, se găsiră fericiți să-și facă de lucru cu descărcarea lăzilor pe mal. Presimțeam că munițiile acelea nu vor mai ajunge la destinație, dar n-aveam nici o putere.

Pe măsură ce bacul se descărca, rânduiam răniții în locul cutiilor de cartușe.

Sărmanii! Nici nu mai gemeau, de bucurie că trec Dunărea și de teamă să nu rămână dincoace... Mă apropiai de unul care stătea lângă punte. Avea stânga retezată de un obuz și o ureche ruptă. Bluza, pantalonii, cămașa îi erau ude, parcă făcuse o baie de sânge. Îl văzui ridicându-se, ca să-și încerce rămășița de puteri. Se ținea de balustradă și se clătina, galben, cu ochii pierduți.

— Cum te cheamă?

— Matei.

— Unde te-a rănit?

— Nu știu.

— De unde ești?

— Nu știu...

Vorbea cu greutate. L-am luat de subțioară, l-am dus pe bac și l-am lăsat jos, într-un colț, unde rămase cu ochii împăinjeniți.

Tunurile vuiau întruna.

În apă vedeai acum capete răzlețe de înotători, cari luptau cu valurile. Dar pe celalt mal jandarmii îi primeau cu focuri de carabină.

Câteva monitoare de război, venind din susul apei, trecură cu toată viteza la vale și, peste puțină vreme, se pierdură în dosul crângurilor din ostrov. Se retrăgeau... Unul

singur se opri la capătul ostrovului și de acolo trimise câteva obuze spre Antimovo, din tunul lui de mare calibru, care bufnea c-un sunet metalic, la câteva palme deasupra apei. Pe bordul lui, jos și turtit ca o carapace, nu zăreai nici un om. Era vădit că-și face ultima datorie, înainte de a părăsi malurile Turtucaii… Îmi bătea inima privindu-l cum își primejduiește trecerea la vale în această întârziere zadarnică, dar plină totuși de o patetică bravură – și în același timp o jale imensă mă cuprindea când mă uitam în jurul meu.

Eram acum jos, pe mal, între căruțe, trimis acolo nu știu cu ce ordin de locotenentul meu. Și nu trecuse nici un minut de când mă coborâsem – dar o singură clipă și o singură mișcare banală sunt de ajuns ca să hotărască soarta unui om. De câte ori nu m-am gândit în urmă, c-un fel de ciudă superstițioasă, la întâmplarea asta! Fiindcă m-am coborât câteva momente de lângă locotenent, a trebuit să mă trezesc peste câteva zile tocmai în fundul Macedoniei și să îndur o captivitate atât de lungă!

Ce se întâmplase?

Tot vălmășagul acela de oameni grămădiți acolo fu cuprins deodată, fără pricină aparentă, de o panică nebună. Ca niște fiare speriate se repeziră pe punte, pe ponton, inundară bacul, împingându-se sălbatic, făcându-și loc cu pumnii și călcând în picioare rănițiii, apucați fără veste și striviți din toate părțile. Era un țipăt sfâșietor, vaiete de oameni în agonie, gemete de piepturi strivite sub cizme, de oameni cu capul zdrobit sub călcâie, de schilozi cu rana sângerândă în neputință de a se apăra. Și îmbulzeala sporea întruna, cu cei de pe alături; se înghesuiau, se împingeau cu îndârjire, în tăcere, fără o vorbă, se ridicau unii peste umerii celorlalți, se rostogoleau, și dădeau iarăși năvală, cu fețele schimonosite de încrustarea aceluiași gând, și stăpânit fiecare de o singură pornire instinctivă: să scape *el* cu orice preț, să-și apuce un loc pe puntea vasului.

Rezemat de o căruță, priveam încremenit. Niciodată n-am simțit mai adânc ca atunci că omul e mai rău decât fiara.

Locotenentul striga, jandarmii trăgeau focuri în grămadă – degeaba! Nici revolverul, nici carabinele care le trosneau sub nas nu erau în stare să-i oprească. Cei din spate împingeau pe cei din față, cari începură a se rostogoli în Dunăre, peste balustrada de dincolo, ruptă…

În cele din urmă vaporul porni și bacul se dezlipi ușor de ponton. Toți cei de la margine se prăvăliră în apă.

Iar, în locul lor, dintre răniții de adineaori nici unul nu mai gemea, nici unul nu mai mișca. Era o amestecătură de sânge, de membre zdrumicate în picioare, de carne zdrobită, de cadavre încremenite în spasme cumplite.

Peste câteva clipe, puntea și pontonul, care se aplecase într-o parte amenințând să se scufunde, se goliră de oameni. Coborau întunecați, năuciți…

Am trecut pe punte la marginea pontonului și de acolo mă uitam cum se depărtează bacul încărcat, în josul apei… Era cel din urmă vas care se dezlipea de malul nostru.

După ce și-a descărcat oamenii în fața gării, vaporașul cu remorca lui porni din nou spre noi și în curând încercă să se apropie iarăși de ponton. Abia avui vreme să mă cobor și să mă trag mai la o parte. Aceeași năvală de oameni îndârjiți era gata să mă prindă la mijloc… Zeci de inși căzură în apă și fură striviți între ponton și pereții de fier ai vasului. Unda tulbure se încrâncenase de sânge.

Și cum vaporul se depărta din nou, un om gol, abia ieșit din apă, trecu ca o nălucă în picioare peste cei grămădiți, călcând pe capetele și umerii lor, și se aruncă, cu brațele înainte, pe balustrada bacului.

Puntea care lega pontonul de mal se rupsese. Cei rămași sus coborâră pe un podeț de cadavre, înghesuite până în marginea nisipului.

În vremea asta, mulți oameni se iveau deasupra valurilor, cerând ajutor. Un popă răsări din apă, cu capul buhos și ud, împroșcând stropi în toate părțile. Cineva îi aruncă o frânghie de pe vapor și îl trase până sus. Dar, cu mâinile zdrelite de marginea vasului, preotul scăpă frânghia și căzu iar: o clipă se văzu cu anteriul umflat în cădere ca o fustă, apoi se duse la fund. În cele din urmă, l-am tras pe bord în nesimțire, cu brațul rupt.

Dunărea era presărată până dincolo de înotători. Un monitor mic, venit nu știu de unde, alerga pe fața apei, în zigzag, trecând peste zeci de oameni care se luptau cu moartea și ale căror strigăte pierdute ajungeau până la noi. În urma lui rămânea apa lucie: toți se duceau la fund.

Monitorul trecu repede de-a lungul malului nostru, pe când cineva striga cu megafonul de pe bord: „Domnul general!… Unde e domnul general?…“

În curând dispăru și acest monitor în josul apei.

De data asta eram definitiv părăsiți pe malul bulgăresc.

ÎN FOC

Despărțit de locotenent și de o parte din camarazii mei (câțiva știam bine că au rămas dincoace, dar nu-i vedeam în învălmășeală), am rămas câtăva vreme cu brațele încrucișate, privind în jurul meu. Vedeam numai chipuri posomorâte, ochi plini de deznădejde. Pe drumeagul dinspre Turtucaia veneau și se opreau în grămadă tunuri și chesoane de artilerie, soldați cu ochii injectați de fum și neodihnă, care priveau aiuriți, fără să priceapă, malul de dincolo pustiu și Dunărea fără pod și fără nici un vas. Numai câteva șlepuri – unul cu un cazan mare de petrol – se vedeau părăsite în fața gării, pe când altele, dezlegate de la mal, pluteau în voie la vale, fără cârmaci.

Tunurile bulgare băteau acum tot mai rar, bateriile își schimbau desigur pozițiile, veneau mai aproape.

— Vin rușii dinspre Silistra! strigă un glas.

— La coastă, băieți! s-aud alte glasuri, răzlețe.

Mă trezii atunci, ca dintr-un somn adânc, din toropeala mea. Eram singur de astă dată și puteam să fac ce mă taie capul. Luai o armă aruncată pe nisip, în câteva clipe îmi umplui sacul cu cartușe și pornii cu primul val de oameni la deal, prin viile și livezile de deasupra malului. Soldații singuri, fără ofițeri, se risipiră într-un lung lanț de trăgători, al căror șir se pierdu numaidecât spre dreapta mea, după unduierile terenului. În curând începurăm să întâmpinăm soldați care veneau spre mal.

— Departe sunt bulgarii?

— Nu sunt departe. Uite, acum prind a ieși iar din pădure.

— De-ai noștri mai sunt mulți?

— Nu mai sunt.

Găseam răniți, pe după câte o movilă, prin gropi. Într-o margine de vie doi țigani mâncau struguri. Când am ieșit deasupra, la loc mai neted, gloanțele începură să treacă printre noi, c-un sâsâit scurt. Eram la flancul stâng. Dinspre dreapta mea, începură să răsune împușcături de-a lungul șirului cu care pornisem. Mulți haraci din vie erau culcați la pământ. Mă lăsai și eu într-un genunchi și descărcai câteva focuri la întâmplare. Vecinul din stânga rămăsese mai în urmă, pe când cel din dreapta, un om trecut, cu fața amărâtă și încrețită de necazuri, vru să tragă și el, dar nu știa bine să încarce arma. Când slobozi primul foc, în sus, se apucă cu mâna de falcă…

— Apas-o bine în umăr și lasă țeava mai jos, îi strigai.

Ieșeam acum din vii; ne-am oprit câtăva vreme în șanțul unui drumeag care ducea spre oraș. Gloanțele tot mai des șuierau pe deasupra, altele izbeau, scurt, în țărână, scoțând nourași de praf, pe când, deasupra lanțului de trăgători, spre dreapta, începură să se spargă șrapnele.

Înaintea mea, unde pământul devenea mlăștinos pe alocuri, aveam acum de o parte niște tufe mari de măceș, de cealaltă un dâmb de pământ. Printre ele trimiteam glonț după glonț spre limba de pădure care se vedea nu departe și de unde știam că ne vin împușcăturile.

Tâmplele îmi zvâcneau. Iar gândurile îmi fugeau necontenit departe de locul în care mă găseam. Îmi veneau în minte mulțime de lucruri fără însemnătate, crâmpeie de amintiri banale din trecut. Îmi aduceam aminte de badea Mihai, care fusese în războiul de la 1877.

— Ei, cum era la război, nene Mihai? îl întrebam, pe bancă, sub plopii de lângă poartă.

— Apoi, cum să fie?… Eram în niște porumb, și făceau gloanțele: fiiit! pe la urechea asta, fiiit! pe la urechea astălaltă… Și-mi arăta cu degetul cum făceau.

Atâta știa el să-mi spună, din tot războiul la care luase parte.

„Iaca, mă gândii, am ajuns și eu ca badea Mihai, să-mi facă gloanțele «fiiit» pe la urechea asta!…“

Șrapnelele trosneau întruna, dar gloanțele lor mari, care cădeau pieziș, rareori ajungeau până în flancul stâng, unde eram eu. Totuși, la fiecare bubuitură mai apropiată, instinctiv, ne vâram capul între umeri, parcă ne-am fi apărat de pietre. Multe obuze se spărgeau departe, la spatele nostru. Era un foc de „baraj“, care, din pricina lungimii frontului nostru, nu putea să ne taie retragerea.

Când întorsei capul, văzui că vecinul din dreapta a rămas în urmă.

— Ce, nu mai vii? îl întrebai.

Iar el, cu fața-n soare, se strâmba urât, parcă i-ar fi fost scârbă tare de ceva.

— Gâlgâie, domnule! îmi zise.

— Ce gâlgâie?

— Sângele… M-a lovit… Trage-mă undeva la adăpost, că pe urmă mă târăsc eu cum oi putea.

M-aplec și-l ridic de-o subțioară. Era lovit deasupra genunchiului… Dar de-abia facem câțiva pași, și-l simt că-și pune capu-n piept, c-un sughiț scurt, și se lasă greu: îl lovise al doilea glonț, în ceafă… L-am lăsat jos, m-am întors. „Fiiit, pe la urechea asta“, îmi veni iar în minte, ca o obsesie. Vedeam plopii de lângă poartă, în amurg, și pe badea Mihai cu luleaua…

Am ajuns lângă dâmbul de pământ din față. În iarba lui arsă de soare, gloanțele foșneau scurt, ca niște șopârle.

Împușcăturile bulgarilor, mai dese decât ale noastre, se auzeau limpede și prelung – un șir de răpăituri neregulate.

Și deodată încep să disting pe cei cari trăgeau în noi: la marginea crângului din față, un om alerga spre noi, cu spatele încovoiat… Apoi altul…

Erau bulgarii. Înaintau în salturi mici, pe căprării, câte unul din fiecare flanc, apoi din mijloc – ca la carte. Unii făceau saltul în goană, alții veneau în pas, aplecați ușor, cu lopata în dreptul obrazului.

Mă lăsasem la pământ și, sprijinit în coate, fără nici un adăpost în fața mea, trăgeam cu năduf. Cunoșteam acum prețul cartușelor. Uitasem hotărârea cu care am pornit de la mal – să ne tăiem un drum spre Silistra –, uitasem descurajarea, neorânduiala și învălmășeala de sub râpi. Eram întreg al clipei de față și trăgeam întruna, c-un fel de voioșie nestăpânită și cu obrajii înfierbântați în adierea vântului.

— Aferim! auzii un glas, nu departe.

Era Mieluș țiganul, cu mustățile zburlite, negru și urât cum nu-l mai văzusem. Dar în clipele acelea îmi venea să mă duc și să-l iau în brațe ca pe un prieten vechi. Numai ochii îi străluceau, țintiți asupra mea, ca niște puncte de foc.

Mă aplecai din nou să pândesc, cu pușca la ochi, locul și clipa în care se ridicau, tot unul câte unul, cei de lângă pădure. Mieluș trăgea și el, dar se vedea că nu era prea iscusit la treaba asta. Îmi urmărea fiecare împușcătură și se veselea grozav de câte ori i se părea c-am lovit în plin.

— Ăla e! striga el, cu multă satisfacție.

Închizătorul armei însă mergea din ce în ce mai greu – se îmbâcsise de praf ori se umflase de căldură. Țeava frigea.

O mitralieră bulgară începu a turui fără veste – dinspre stânga. Gloanțele, zvârlite departe, ca stropii de apă dintr-un furtun de grădinărie, însemnară câteva linii repezi de pulbere ridicată la vreo treizeci de pași în fața noastră. Mă trăsei iute la adăpost, sub dâmbul de pământ.

Sus, pe creasta lui, erau vreo cinci soldați care, auzind mitraliera, se întoarseră ca la o comandă câteșicinci cu coasta spre inamic și începură să se târască spre o tufă de la capăt, căutând, chipurile, un adăpost acolo. Le strigai să coboare. Dar nu mai avură vreme. Prinși de o undă a mitralierei și ciuruiți de gloanțe din coaste, îi auzii gemând ușor, ca niște cățeluși... Și câteșicinci, c-o înfiorare scurtă, încremeniră cu fața în jos.

Peste puțină vreme, mitraliera încetă.

— Fugi, domnule, c-am rămas singuri și dau bulgarii peste noi! îmi strigă Mieluș.

Mă uitai spre stânga. Nu mai era nimeni. Spre dreapta mai rămăseseră vreo trei oameni, cari se ridicau să fugă. La spatele meu, Mieluș alerga acum, îndoit de mijloc, întorcând întruna capul – pesemne că nici lui nu-i prea venea să se despartă de mine.

M-am ridicat și eu și am pornit îndărăt. Și nu știu cât voi fi mers în urma lui Mieluș, când acesta se opri să-mi spuie ceva... Dar în aceeași clipă, c-un trăsnet grozav, simții ca o izbitură în obraz și rămăsei câteva clipe cu ochii strânși închiși. Urechile îmi țiuiau. Îmi dusei mâna la obraz, la tâmple – eram întreg... Abia atunci mi-am dat seama că un obuz se spărsese lângă noi. Căutai cu ochii pe Mieluș. Stătea ghemuit la câțiva pași, cu barba în genunchi.

— Ce ai pățit, Mieluș?

— Aoleo, mămulică! gemu el încet.

Era galben și nu se uita la mine, parcă nici n-aș fi fost acolo.

— Mieluș, *frate* Mieluș, unde te-a lovit?...

Îl ridicai de subțiori... dar era să-l scap din mâini când am văzut ce are. O zburătură de obuz îi rupsese pântecele: intestinele îi atârnau pe jos... Cu mâinile tremurânde, el încerca să le adune, să le vâre la loc, în pântece, amestecate cu țărână și cu fire de iarbă uscată.

— Mămulică, măiculița mea! gemea el întruna.

Dar șrapnelele cădeau tot mai aproape, băteau acum toată marginea viilor.

Îl pusei jos, leșinat, și pornii în goană, fără să mai privesc în urmă.

Dădui peste câțiva soldați răzleți care strigau și făceau semne cu capela.

— Ce e?

— Trag ai noștri, tot în noi! îmi strigă unul.

În adevăr, multe gloanțe veneau dinspre Dunăre.

Ostenit, mă lăsai atunci într-o adâncitură de pământ, sub un nuc cu ramuri plecate. Tâmplele îmi zvâcneau dureros. „Numai de n-aș cădea rănit", mă gândii pentru întâia oară, auzind niște vaiete apropiate. Ar fi o agonie prea chinuită, prin locurile acestea străine, unde câinii se vor îngrășa de hoituri și vor sfârteca pe cei ce trag să moară.

Alt lanț de trăgători ajunsese acum în dreptul meu. Mă ridicai să pornesc, dar, băgând de seamă că mi s-a desfăcut o gheată, mă aplecai s-o leg. Un glonț reteză o crenguță de nuc deasupra capului meu. Dac-aș fi stat în picioare, m-ar fi lovit în obraz... Dar până atunci gloanțele mă ocoliseră, parc-ar fi fost zvârlite de o putere magnetică negativă!

Am tras iarăși câteva cartușe din dosul unei ridicături de pământ, și, când mă sculai să pornesc înainte, un om cu brațele desfăcute ca o cruce răsări drept pe vârful movilei și mi se prăbuși în brațe. Ne-am rostogolit amândoi. Era mort.

M-am ridicat amețit ca de vin și am pornit înapoi spre malul Dunării.

Nu știu cât voi fi mers, fără să-mi dau seama de nimic din jurul meu.

Când am ajuns deasupra râpilor de lângă apă, văzui aceeași strânsură de oameni grămădindu-se pe sub maluri.

Mulți aveau albituri în vârfuri de băț, alții le fluturau în mână. Și Dunărea era plină de oameni cari luptau cu valurile.

ÎN APĂ

Coborând spre apă, am dat peste doi tovarăși din artilerie. Erau călări, gata să pornească pe mal în jos, spre Silistra.

Am apucat atunci cel dintâi cal slobod ce mi-a căzut sub mână și am pornit în urma lor.

Dar la cotul de la Kosui, mitralierele dușmane pândeau în dreptul văii pe cei care încercau să fugă în josul apei. Și de-abia pieriseră după cot tovarășii mei, când văzui caii singuri întorcându-se speriați, loviți de scări în coaste.

În vremea asta, undele tulburi ale fluviului erau pline de capete. Sute de oameni intrau în apă, cu nădejdea să treacă dincolo. Se agățau de orice – de o scândură, de un buștean, de un snop de nuiele; mulți se înecau îndată; unii, istoviți, încercau să se întoarcă la mal, pe când alții se lăsau în voia apei, ajungeau până la ostrov. Arareori câte unul apuca să puie piciorul pe celalt mal, unde se mistuia numaidecât, parcă-l înghițea pământul.

M-am întors repede în sus, până la pontonul al doilea. Acolo am intrat în vorbă c-un învățător care mă cunoștea, i-am lăsat hainele și, fără să-i ascult sfaturile, m-am dus pe lângă mal până aproape de oraș. Într-un loc pe care-l cunoșteam mai dinainte erau îngrămădiți mulți snopi de nuiele, adunați acolo nu știu cu ce destinație.

Puteam să înot bine, dar niciodată nu m-aș fi încumetat să trec Dunărea.

Am luat doi snopi bine legați și am intrat în apă...

Unda era tulbure și rece. În curând am pierdut pământul de sub picioare. Cu stânga mă țineam de snopi și, purtat de valuri în jos, cu dreapta vâsleam spre mijlocul apei, domol, ca omul care știe că pornește la drum lung.

Îmi recăpătasem toată liniștea și-mi dădeam seama de toată greutatea încercării mele. Numai o singură dată, când am întors capul și m-am văzut depărtat de mal, am avut o pornire instinctivă, ca un fior, să reviu la pământ... Dar atâta a fost. N-am mai întors capul. Îmi luasem ca țel malul dimpotrivă, unde mă obișnuisem să văd singurul liman de scăpare. Toată grija mea era acum să-mi păstrez puterile până acolo și, mai ales, să mă feresc de cei ce veneau din susul apei și se înecau în jurul meu.

Trei inși, pe o plută de scânduri, se apărau de ei cu lopata, ca de câini. Când vreunul, cu deznădejdea morții, se încleșta de marginea plutei, îl loveau în cap până-l trimiteau la fund...

Mâna stângă mă durea de nemișcare. Mă apucai de snopi cu dreapta și începui să vâslesc cu stânga, în care aveam o bucată de scândură prinsă pe apă. Peste puțină vreme, schimbai iarăși mâna.

Nu știu cât a durat sforțarea asta.

Trecusem de mijloc și ajunsesem aproape în dreptul gării. Puțini mai erau în jurul meu. Simțeam sub mine adâncimea fioroasă a apei, iar valul puternic și masiv îmi lua întruna picioarele la vale, pe sub snopi.

Începeam să mă apropii de celalt mal, dincolo de șlepuri. Nimeni nu mai era acum pe lângă mine, numai o masă ruptă venea din sus.

Văzui pe mal doi oameni în uniformă, care parcă îmi făceau semne largi cu brațele. Credeam că vor să-mi vie în ajutor – mi se părea că strigă ceva. Unul se lăsase într-un genunchi. Ridicai mâna deasupra undelor ca să le fac semn

să mă aștepte mai jos… dar, în aceeași clipă, băgai de seamă că cel îngenuncheat trăgea focuri de carabină spre mine!

M-am smuncit să trec în dosul nuielelor. Din pricina mișcărilor mele, snopii începură să se desfacă…

Prin multe dileme neplăcute am trecut în viața mea. Dar nici una nu mi se pusese cu atâta urgență și tragică ironie ca asta, pe care trebuia s-o dezleg în câteva clipe și care s-ar putea formula cam astfel: „Tu sau vei ieși, sau nu vei mai ieși din această apă rece. Dacă vei scăpa, trebuie să mori de glonț. Dacă nu vei mai scăpa… asta înseamnă că trebuie să te îneci, ca țiganul la mal.“

Nu mai aveam vreme să protestez.

Și mă resemnasem deja să mor… când văzui venind din susul apei o „a treia posibilitate“, sub forma unei mese cu trei picioare, pe care legile neînțelese ale fatalității o aduceau în dreptul meu tocmai în clipa când trebuia să mă duc la fund.

Nici nu știu cum s-a făcut. Cu două salturi mari mă apropiai, o apucai și o smuncii din mâinile încleștate și reci ale vechiului ei stăpân, al cărui creștet pleșuv de-abia se ivea când și când din valuri.

Și, ca să-mi mai viu în fire, mă lăsai în voia apei.

Dar cei de pe mal mergeau în jos, odată cu mine. Pesemne că-și puseseră în gând să nu mă slăbească cu nici un preț – oarbe instrumente ale aceleiași fatalități care ținea morțiș ca eu să nu pun de astă dată piciorul pe pământul țării, ci să cad prizonier și să contemplu mai târziu de pe piscurile Macedoniei diafana siluetă a Olimpului legendar, peste frontul de la Salonic.

Trebuia să mă supun: niciodată nu e bine să te pui împotriva puterilor tainice care ne înconjoară. Dar cel puțin eram sigur de data asta că mi se pregătește ceva, că n-am să mor înecat.

Când urmăritorii mei văzură că încep să mă depărtez, vâslind spre malul bulgăresc, îmi mai trimiseră un glonț de adio, care-mi șuieră vesel ca la vreo doi stânjeni pe deasupra capului, și rămaseră în extaz, cu privirile spre mine.

Masa era mai trainică decât snopii; mă sprijineam de ea în toată voia, aveam putința să mă și odihnesc.

Un vânt iute se pornise din jos, luând cursul în răspăr și zbârlind lespezi mari de apă de-a latul Dunării. Mă încrucișai cu o plută mică de nuiele, pe care stăteau trei soldați; unul înainte, altul la mijloc, celalt la coadă. Tustrei erau cumnați, îi auzeam zicându-și unul altuia: „mă cumnate!“ Un val mai mare săltă capătul din jos al plutei. Cât ai clipi, cel ce ședea la cârmă dispăru în valuri. Iar pluta, ușurată de partea aceea, se plecă acum cu vârful, lăsând ușor în apă și pe cel din față. Dunărea îl înghiți ca pe un nimic. Dar cel din mijloc, alunecând printre snopii desfăcuți, rămase numai cu capul prins în legătura nuielelor; vedeai cum plutind la vale, într-un mănunchi de nuiele, un cap singur striga întruna: „mă cumnaaate!“…

Târziu, când am pus iarăși piciorul pe malul de unde pornisem, departe în josul apei, și mă uitam peste fața Dunării, parcă nu-mi venea să cred că am scăpat.

Luasem o baie pe care o voi ține minte toată viața.

CLIPE DE GROAZĂ

Dunăre, Dunăre,
Drum fără pulbere...

Am regăsit aproape în același loc pe cel care îmi păstra hainele și m-am îmbrăcat în grabă. Mă urmărise cu ochii multă vreme și cunoștea o parte din pățaniile mele, dar era încredințat că în cele din urmă m-am înecat.

Nu departe de acolo, un sublocotenent, după ce încercase în zadar să treacă Dunărea, s-a întors pe mal, unde, împărțindu-și banii la soldați, și-a tras un glonț de revolver în cap.

Altul, tânăr de tot, abia ieșit cu toate iluziile din școală, fiindcă mă cunoștea, se apropie de mine și-mi spuse că el nu va lăsa arma din mână când o fi să-l ia prizonier.

Apoi încercă să adune iarăși oamenii, să pornească „la coastă".

— Rușine pentru noi, măi băieți! O să ajungem de râsul bulgarilor, strigă el, văzând că nimeni nu-l mai urmează. Și plângea de turbare.

— Ce să-mi apăr, domnule? Cenușa din vatră?... Îi răspunse, rânjind, un rezervist slab, cu mustățile pe oală.

O baterie apropiată trimise câteva salve de șrapnele deasupra zăvoaielor din susul Olteniței.

Iar apa Dunării, presărată de oameni, se clătina în fierbere. Vântul mare, pornit împotriva cursului, sporea vrăjmășia bătrânului fluviu, care, cuprins parcă de o surdă mânie, înghițea pe fiecare clipă zeci și zeci de oameni aruncați în volbură.

Unii intrau în apă călări, dar caii se înecau curând, ori se împotmoleau în nomolul de la mal. Părăsiți acolo, se zbăteau cufundându-se încet și nechezau într-o lungă agonie, cu botul abia ridicat din apă.

Pâlcuri de soldați, mai ales țigani, se aruncau asupra hainelor celor ce se dezbrăcau pe mal, căutând bani. Alții desfundau lăzi cu zahăr și prădau geamantanele ofițerilor grămădite în căruțe.

Am văzut apoi câțiva inși care, stând lângă mal, râdeau de cei ce se înecau pe aproape.

Unii dintre ei erau, desigur, înnebuniți de groază.

— Mor!… Nu mă lăsați, fraților…

— Mori! răspundeau ei. Dracu te-a pus să intri în apă?

Bulgarii, pe care nu-i vedeam, ajunși acum deasupra râpilor de lângă noi începură să tragă focuri repezi în cei ce se luptau cu valurile.

Șase inși, înșirați călare pe un buștean lung, vâsleau cu nădejde către malul dimpotrivă. O baterie din via de deasupra noastră descărcă spre ei două obuze, cari se cufundară forfotind în adânc, fără să-i atingă.

Șrapnelele începură să se spargă deasupra undelor: gloanțele fierbinți se înfigeau în apă sfârâind, cădeau până în pulberea drumului. Loviți în cap, mulți dintre înotători se duceau la fund. Dar numărul lor parcă sporea, în loc să scadă. Unii, de groaza acestei morți năprasnice, încercau să se întoarcă la mal; cei de pe bușteni și plute făceau semne deznădăjduite. Și bulgarii se întreceau la țintă asupra lor – împușcăturile răpăiau întruna peste capetele noastre.

Dar înotătorii răzleți fiind greu de nimerit, mai jos de pontonul al doilea începură să-i secere cu mitralierele. Împrejurul fiecărui cap ce se ivea din valuri, gloanțele cădeau în apă ca niște stropi mari de ploaie. Și, unul câte unul, oamenii se duceau la fund…

În cele din urmă, Dunărea fu limpezită de acest furnicar omenesc.

Bateria de deasupra noastră începu să bombardeze linia ferată și gara din față: două obuze, dărâmând un părete, făcură explozie înăuntru. Alte obuze izbiră în cele câteva șlepuri rămase în fața gării – un cazan mare cu petrol luă foc, înălțând de pe șlep o trâmbă de fum negru.

Iar pe sub coastă sute și sute de oameni așteptau, cu albituri în vârf de băț, hotărârea bulgarilor, care parcă nici nu ne vedeau.

Priveam, cu inima împietrită.

Soarele în apus trimitea raze piezișe pe câmpiile din față, pustii, ale țării.

Strângeam revolverul în mână și-mi cumpăneam hotărârea între viață și moarte.

Într-un târziu, simții o mișcare în jurul meu. Ridicai capul.

Sus, pe creasta malului râpos, un soldat bulgar ne făcea semn cu șapca să pornim într-acolo…

ÎNCHEIERE

Doi ani aproape au trecut de atunci.

Toate însemnările câte le făcusem zi cu zi pe hârtie mi s-au pierdut. Multe amănunte s-au șters din amintirea mea, unele mi-au rămas prea confuze și poate că le-am uitat ordinea în care s-au petrecut, dar multe mi s-au întipărit pentru totdeauna în suflet, vii și clare, parcă le-aș fi trăit ieri.

Mai târziu, oamenii de specialitate vor face desigur o expunere tehnică și generală a luptelor de la Turtucaia. Eu n-am vrut să dau decât o serie de icoane, schițate în fugă, o povestire sumară și obiectivă a celor ce s-au petrecut numai în jurul meu și la care am luat parte.

Dar povestirea acestor întâmplări crâncene a adus, firește, multă durere inimii tale de român, cetitorule. D-apoi mie!

Poate că ar fi fost mai bine să le lăsăm, și eu, și ceilalți supraviețuitori, în întunericul uitării grabnice cu care am fost obișnuiți să trecem întotdeauna peste lumina prea brutală a realității.

Dar amintirea vie și caustică a unei nenorociri nu trebuie lăsată uitării. Ea arde și oțelește sufletul unui bărbat. Iar eu n-am scris această broșură pentru copii de școală.

Mă vei întreba, poate, care a fost pricina înfrângerii noastre de la Turtucaia?

Deși sunt un profan în ale milităriei, totuși, în credința că mărturiile viitoare nu-mi vor aduce dezmințire, îți răspund

hotărât: Atât numărul și calitatea trupelor aflătoare acolo la începutul luptei – în mare parte milițieni, dispensați revizuiți etc., regimente recrutate din Dobrogea sau Cadrilater, pline de turci și de bulgari –, cât și faptul că întăriturile nu erau încă terminate probează că noi nu ne-am așteptat la un atac repede și violent al bulgarilor în acest punct.

În al doilea rând, trebuie să punem lipsa de… pregătire sufletească a țăranilor, neobișnuința trupelor și a ofițerilor cu focul – mai ales cu artileria modernă a inamicului.

Mi-aș îngădui încă o reflecție timidă.

În după-amiaza zilei de 23 august, în ajunul căderii, era *vădit* și pentru ochii unui profan că garnizoana nu mai poate ține piept și că orașul va trebui să cază. Cu sacrificarea unei ariergărzi îndestulătoare, care să acopere trecerea în noaptea de 23 spre 24 august, s-ar fi putut salva, dacă nu restul trupelor, cel puțin tunurile rămase, caii, materialul și o mare parte din proviziile care au căzut în mâna dușmanului.

Nimic însă nu se poate afirma cu siguranță deplină.

Ce a fost s-a dus.

Înfrângerea de la Turtucaia, oricât de dureroasă, nu poate avea nici o semnificație în privința însușirilor neamului nostru, care și-a făcut proba de-a lungul veacurilor.

Am avut Turtucaia, dar am avut și Mărășeștii!…

Și la Turtucaia au fost destule pilde de eroism, zadarnic, dar înălțător.

Un sergent necunoscut, care-și așezase mitraliera într-un copac, la colțul unei păduri, a oprit singur în loc înaintarea bulgarilor multă vreme. Și nu s-a lăsat până când artileria dușmană, căutându-l copac cu copac, nu l-a doborât cu mitralieră cu tot.

Trebuie să pomenesc și de nefericitul căpitan de artilerie Fieraru, care, după ce luptase până la deznădejde, s-a sinucis lângă bateria distrusă…, și de căpitanul Șendrea, care,

rămas singur cu bateria în fața năvălitorilor, a ținut multă vreme dușmanii în loc, până ce a căzut rănit. Pentru bravura lui soldații îl pomeneau cu dragoste, de câte ori își povesteau amintirile în captivitate.

Încă un fapt:

Dintr-o baterie distrusă mai rămăsese un singur tun, c-un tunar. Bulgarii erau aproape, dar el trăgea necontenit. Infanteria noastră fusese risipită. Dușmanii, ocolind o movilă, se iviră dintr-o parte, la câțiva pași, și năvăliră asupra lui. Cuprins din toate părțile, el descărcă un foc de revolver în grămadă și, cu o mână liberă, tot mai avu vreme să sloboadă ultimul șrapnel din țeava tunului… Bulgarii, printre cari era și un ofițer, i-au crutat viața. Iar soldatul bulgar cari mi-a povestit faptul, într-o gară depărtată, și care fusese rănit la picior cu revolverul, adăuga, vorbind de necunoscutul erou:

— Era un om smead și slăbuț, pe care n-ai fi dat o ceapă degerată…

De i-ar da Dumnezeu numai oameni de aceștia țării mele – tari la suflet ca granitul din care Istoria uită adeseori să le taie monumentele.

PIRIN PLANINA

Episoduri tragice și comice din captivitate

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Iubite domnule Ciornei,

După o catastrofă financiară suferită într-o duminică, astă-vară, pe hipodromul de la Băneasa, m-am trezit a doua zi instalat pe un fotoliu de piele în cabinetul d-tale editorial.

Mă mir și-acum: ce căutam acolo? Venisem poate să te întreb, numai așa, când pleacă trenul spre Iași.

Din vorbă-n vorbă, am iscălit atunci, se vede, un contract prin care mă obligam să dau gata editurii, până-n toamnă, manuscrisul unei cărți cu amintiri de război, din captivitatea mea în Bulgaria. Am impresia că mi-ai dat și o sumă de bani, ca acont asupra dreptului meu de viitor autor al cărții… D-ta îți mai aduci aminte? Dacă ai uitat, nu-i nimic. Ne vedem fiecare de ale noastre și – să nu mai fie vorbă.

După ce am luat acontul și am venit la Iași, am stat și m-am socotit:

„Să scriu?… Să nu scriu?…“

S-a publicat în vremea din urmă atâta literatură de război! Toată lumea, de pe toată fața globului pământesc, e convinsă acum până-n vârful unghiilor, ca și înainte de 1914, că războiul e o calamitate, o rușine pentru civilizația noastră etc. Totuși omenirea nu-l desființează. Este ca și cum războiul n-ar fi făcut de noi, oamenii – parcă l-ar face niște ființe de pe altă planetă, împotriva voinței noastre unanime.

Atunci la ce bun să mai scriu, să mai arăt și eu omenirii cum e războiul?

S-ar părea că cei mari, cari pun la cale războaiele, trebuie să fie niște oameni răi, împietriți la suflet…

Nu cred.

Am văzut la Sofia pe kaiserul Germaniei, socotit drept principal autor al războiului mondial. Nu părea deloc om rău. L-am văzut de la o fereastră de spital, când trecea cu automobilul de la gară spre palat. Râdea. Avea la stânga lui și pe regele de atunci al Bulgariei, dar pe acesta nu l-am văzut așa de bine, fiindcă tocmai în acel moment M. Sa a scos din buzunar o batistă cu care S-a șters la Nas.

„Ce cumplită nenorocire este războiul!“ a exclamat însuși Napoleon, pe câmpul de luptă de la Eylau, într-o seară când îi era frig și mâncase numai cartofi copți, din cauza întârzierii cantinelor – dovedind prin aceasta o mare sensibilitate la suferința aproapelui. Probă că nu el a provocat războaiele napoleoniene, în care un milion de oameni și-au semănat oasele pe atâtea câmpuri de bătălie. (Mă întreb numai: dacă nu s-ar fi născut Napoleon, ar mai fi murit acei oameni așa cum au murit?)

Nu, nici un om, oricât ar fi de mare, nu poate fi capabil să provoace un război – ori să-l împiedice. Nici chiar Dumnezeu. În adevăr, cum ar putea El să fie atât de rău (măcar că e mai mare decât toți), încât să trimeată semenii lui la moarte și la suferință, fără să-i întrebe? Are El destule alte mijloace, prin care ajunge la același rezultat. Și destulă diplomație, la nevoie, ca să dea vina pe Negusul Abisiniei.

Întreaga experiență a istoriei – zice marchizul de Vogüé – ne învață că osânda războiului nu poate fi desființată atâta vreme cât vor mai trăi pe pământ doi bărbați, iar între ei se va afla o pâine și o femeie; bărbații se vor bate pentru ele până la moarte – în loc să le împartă pe amândouă, frățește. Nici că se putea mai bun certificat de paupertate mintală pentru cei trei ultimi reprezentanți ai nefericitei specii umane.

Mai cu seamă femeia apare neașteptat de stupidă în această fabulă al lui Vogüé. Se vede că marchizul, cât era el de marchiz, nu prea cunoștea femeile.

Războiul e o fatalitate: se provoacă singur. Aceasta e teza pe care cei ce poartă grijă de fericirea omenirii și-i conduc destinele au ținut să ne-o vâre-n cap ca pe o axiomă indiscutabilă – și au izbutit.

Atunci pentru ce să mai scriu, să am aerul că lupt împotriva unei fatalități care face parte, ca erupțiile vulcanice sau cutremurul de pământ, din armonia universului și din tainele nepătrunse ale creatorului? Numai pentru că mi-ai dat d-ta acont?

Căci, în adevăr, un scriitor care zugrăvește scene adevărate din război, oricum ar întoarce-o el, are aerul că e contra războiului. Și se știe bine acum că cine are acest aer, lasă că nu crede în Dumnezeu, dar este lipsit și de patriotism.

Dragostea de țară – patriotismul – e însă un sentiment atât de firesc și de universal, încât se poate spune că omul care nu-și iubește țara, pământul pe care s-a născut și a crescut mare, este un om fără suflet, un adevărat monstru… Am eu vreun interes să fiu contra războiului – și să trec astfel în ochii lumii drept un monstru fără suflet?

Dacă, dimpotrivă, mă voi declara pentru război, făcând patriotism pe față, îmi ziceam eu, e și mai rău. O să se creadă că mă laud cu patriotismul meu, că-mi fac din el un merit.

A fi patriot nu e un merit: e o datorie. Numai cine nu socoate iubirea de țară drept o datorie e în stare să se laude cu ea. Ce-am zice noi despre un om care s-ar lăuda peste tot, în gura mare, că-și iubește nevasta? Am avea motive să nu-l credem, să ne gândim că poate în intimitate o iubește mai puțin decât cu glas tare. Sentimentele își au pudoarea lor.

Să fii om cinstit, să-ți iubești țara, părinții, nevasta, să nu scuipi pe jos, toate acestea sunt datorii elementare pentru

un om civilizat. Numai cine n-a fost înzestrat de natură cu nici o calitate mai deosebită poate fi capabil să-și descopere merite de acestea, care nu costă nimic. Am cunoscut eu un cetățean care, în ziua în care i-a venit partidul la putere, a cerut o catedră universitară de chimie organică, sub cuvânt că e patriot. Altul, mai demult, a pretins să fie numit director de teatru național, pe motiv că e un soț model. Și a fost numit.

Apoi, spune d-ta: n-am eu alte însușiri, mai urâte, cu care să mă laud? La atâta am ajuns? Dacă veneam la d-ta să-ți cer acont numai pentru că sunt creștin ortodox și-mi iubesc țara – mi-ai fi dat?

...Se vede că la Iași nu se poate scrie – m-am gândit eu – dacă-mi vin în minte atâtea îndoieli și argumente împotriva scrisului; e un oraș prea zgomotos, prea plin de viață și de trecut istoric. Unde te-ntorci, încotro te uiți, la caldarâm, prin instituții publice, prin magazinele de modă – numai trecut istoric. Aici fiecare piatră îți vorbește de trecut și nici una de prezent. Ia să ma duc mai bine undeva, la liniște și la răcoare, într-un loc cu mai puține distracții istorice, că poate acolo mi se schimbă gândurile.

Am nimerit la mânăstirea Văratic – la maici. Acolo se duc vara să se odihnească moldovenii noștri, când au de lucrat ceva cu capul, și moldovencele noastre, când n-au nimica de făcut. Și nicăieri nu-i atâta animație ca-n aceste sfinte lăcașuri de liniște și de reculegere. Mai întâi au maicile obiceiul să tragă clopotele, toată ziua și toată noaptea. Moldovenii – la fel. Și mai au măicuțele un obicei: toacă. Dimineața toacă, după-prânz toacă, la miezul nopții toacă. Moldovencele – la fel. Aveam și gazdă o măicuță care făcea toată ziua același lucru, nu numai pe-afară – că mă și miram, de unde atâta misticism într-o mână de femeie?

Dar mai cu seamă toaca cea mare, din clopotniță, cu ritmul ei sacadat, producea asupra mea un efect cu totul contrar intereselor d-tale. Îmi aducea aminte de mitralieră. Parcă eram

la Turtucaia. Evocările de război s-amestecau astfel în mintea mea cu cele sfinte, și nu mai înțelegeam nimic…

Așa, a trecut vara și m-am întors la Iași, unde nici nu se făcuse toamnă bine, abia un pic de septembrie, c-am și primit de la editură invitația să trimit manuscrisul. Care manuscris? Ce manuscris? Nădejdea mea era în două-trei fragmente de amintiri din captivitate, pe care le publicasem mai demult: le voi completa cu câteva capitole inedite, îmi ziceam, și volumul e gata. Dar când le-am recitit mi s-au părut așa de proaste, că parcă nu erau de mine. Parcă erau scrise, anume ca să mă compromită, de neuitatul meu detractor literar, criticul Eugen Lovinescu.

Altul, în locul meu, ar fi mâzgălit repede, acolo, câteva zeci de pagini, cum dă Dumnezeu, și-ar fi scăpat din încurcătură.

Dar eu nu sunt de la București.

În privința aceasta, bucureștenii sunt mai expeditivi; ei fac totul în goană – treburi, masă, distracție, dragoste (tot pe fugă, ca pițigoiul), și, după socoteala lor, asta se cheamă a trăi „intens“.

Noi, cei de la Iași, suntem de altă părere. Nouă nu ne place să ne grăbim, să dăm lucrurile peste cap, cum fac ei. Când e vorba de treabă serioasă, noi avem alt obicei: nu facem nimic.

Este foarte adevărat ca eu nu sunt ieșan (n-am această pretenție), dar m-am aclimatizat. Am găsit aici o ambianță cum nu se putea mai potrivită cu natura unui scriitor de rasă, căruia nu-i place deloc să scrie. Și vrei d-ta acum să-mi schimbi însăși concepția despre viață, fiindcă am iscălit un contract?… Nu ți-ai găsit omul. O carte nu se scrie așa, cât ai bate-n palme sau ai înființa o societate anonimă pe acțiuni; căci ea trebuie să dureze mai mult decât o întreprindere comercială din zilele noastre (care poate oricând să dea și faliment, în aceste vremuri tulburi). O carte bună sfidează moartea cu veșnicia ei. Poliță, cambie, contract – ce sunt toate acestea, în cumpănă cu veșnicia? D-voastră, oamenii de afaceri, sunteți niște

visători, domnule Ciornei. Vă pierdeți vremea și vă agitați pentru niște lucruri ca umbra și pieritoare ca iarba câmpului. D-voastră nu băgați de seamă că în viața asta de pe pământ ocupăm fiecare, în generația noastră, câte un loc efemer, ca-n tramvai. Numai în veșnicie suntem la noi acasă… Și, dacă s-ar gândi mai bine, cine-ar mai fi nebun să-și sacrifice confortul lui de-acasă, unde stă o viață, consacrându-și toată grija și energia pentru locul lui din tramvai, unde stă numai zece minute?

Peste o sută de ani, d-ta vei fi mort, definitiv mort și cufundat în uitare. Morți vor fi și toți domnii miniștri, și domnul primar al capitalei, și toți marii capitaliști din zilele noastre, fără excepție.

Numai o carte bună, de care ți-ai legat numele, te-ar putea ridica deasupra acestei hecatombe de măriri; și numai un scriitor, ca mine sau ca altul, îți poate oferi această supremă șansă. Nu vezi ce afacere minunată îți propun eu?… Renunță la termenul prevăzut în contract – și-ai să vezi d-ta cum o să te bucuri de tare, după moarte. Să vezi ce fericire pe capul nostru, la doi metri sub pământ, când vom ști că cei de deasupra tot mai citesc și se delectează cu opera noastră.

Căci după atâta corespondență, emoții și bătaie de cap din parte d-tale cu ea, se cheamă că la această carte am colaborat amândoi: d-ta cu munca, eu cu capitalul – pe care mi l-ai avansat atunci.

D-ta i-ai provocat zămislirea.

Dacă critica din zilele noastre o va găsi proastă, iau toată răspunderea asupra mea: voi fi sigur că e o carte bună. Dacă dimpotrivă o va lăuda, d-ta singur vei fi răspunzător și vinovat c-ai îmbogățit literatura română cu asemenea podoabă.

G.T.

I

24 august, spre seară…

Mitralierele dușmane bat fața Dunării, din mal până-n mal. Sub ropotul lor intermitent, șiruri de bulbuci mărunți apar pe luciu plesnind în aer, ca și cum gloanțele ar veni de jos, din fundul apei. Rând pe rând, în jurul fiecărui înotător grindina proiectilelor descrie cercuri vertiginoase, care se tot strâng, se tot strâmtează, până ce capul omului prins la mijloc dispare brusc din vedere, ca un balonaș împuns cu acul…

Ce s-o fi petrecând acum în capetele acele, care se văd încă de aici, plutind pe valuri în jos, ca niște amănunte fără însemnătate? Dacă mai întârziam un sfert de ceas în Dunăre, aș fi știut. Moartea hidoasă m-ar fi încleștat și pe mine la fel, între văzduh și apă, fără nădejde de scăpare.

În fața noastră, pe malul celalt, gara Olteniței arde. Câteva obuze i-au spart zidul dinspre noi și-au explodat înăuntru cu văpăi fulgurante.

Puțin mai jos, un râu vertical de fum negru izvorăște impetuos dintr-un șlep cu petrol, incendiat.

Dincoace, între marginea apei și malul înalt de nisip care-i adăpostește încă de gloanțele bulgarilor, oamenii noștri se grămădesc, dezorientați. Unii au ridicat de pe acum albituri în vârful baionetelor; alții se plimbă nepăsători, cu sufletul împietrit. De câteva ceasuri, gloata înșirată de-a lungul pe sub maluri a sporit mereu, cu cete de fugari, cei mai mulți fără armă, care coborau dinspre Turtucaia nădăjduind să

găsească aici un mijloc de salvare, peste apă, ori în jos, spre Silistra. Dar toate bărcile, toate scândurile, toţi snopii de nuiele au dispărut de mult, iar drumul spre Silistra e barat de inamic.

Câţi înotători buni s-ar putea încumeta, chiar în împrejurări mai prielnice, să treacă Dunărea înot? Dar acum, după atâtea zile de luptă şi nopţi nedormite, mulţi s-au aruncat în apă abia ştiind să înoate. Prea puţini au avut puterea să ajungă până la jumătate – şi s-au dus la fund. Pe urmă alţii, sute şi sute, le-au luat locul. Şi valurile Dunării i-au înghiţit pe rând, rostogolindu-i la vale ca pe nişte furnici. Iar cei pe cari apa i-a lepădat din întâmplare, istoviţi dar încă în viaţă, la câţiva kilometri în jos pe malurile scunde ale ostrovului de lângă Cosui, turci de prin partea locului şi bulgari bătrâni ascunşi prin stufărişuri, i-au tras mai la dos şi i-au hăcuit cu topoarele.

Într-un rând, cu vreun ceas în urmă, a apărut nu ştiu de unde un plutonier călare, îndemnând cu glas mare oamenii să pornească iar la atac, deasupra malului.

— Şi să nu tragă nimeni încolo, spre Silistra, zicea el, că dintr-acolo ne vin ruşii în ajutor. Să împuşcaţi numai încoace, spre Turtucaia, că din partea asta vin bulgarii…

Coborâsem de curând lângă apă şi ştiam bine că nu e aşa cum spune el, că tocmai de-a-ndoasele: dinspre Silistra şi miazăzi înaintau bulgarii iar dinspre Turtucaia veneau numai de-ai noştri.

M-am uitat la om cu mai multă atenţie. Figura şi mai cu seamă accentul lui mi-au părut suspecte. Dar a fost numai o impresie, o impresie de-o clipă… Am strigat celor din jurul meu să nu-i dea ascultare, că nu ştie ce spune. După un schimb de vorbe întărâtate, plutonierul m-a fulgerat cu ochii şi-a dus mâna la tocul revolverului… Mai iute însă decât mâna lui, carabina mea i s-a îndreptat spre inimă – şi l-a

obligat să-și oprească gestul la jumătate. Poate că-l isprăveam pe-al meu, dacă aș fi prevăzut atunci ce era să mi se întâmple cu două ceasuri mai târziu, când am căzut prizonier…

După ce s-a uitat la mine lung, parcă să-și întipărească bine în minte figura, omul și-a retras încet mâna de la revolver, a întors calul și s-a pierdut în mulțime.

Tunurile bulgarilor bat acum peste capetele noastre șoseaua de dincolo, din spatele gării incendiate, și zăvoaiele dinspre gura Argeșului. Într-o magazie nu departe de gară știu că e un depozit de muniții de-ale noastre, pentru artilerie. În fața magaziei se vede încă de aici, intactă, o piramidă mare de obuze încărcate, care așteptau să fie trecute dincoace. Un singur proiectil de la bulgari, căzut între ele, ar provoca o explozie care ar face multe victime printre noi, cei grămădiți aici, pe malul dimpotrivă, în dreptul lor.

Cu acest gând, mă ridic de la locul meu, din adăpostul scobit în nisip, și pornesc mai în jos, pe sub maluri.

Cete de soldați bezmetici au început să prade bagajele ofițerești grămădite în căruțe, căutând mai cu seamă sticle de coniac. Alții, cu privirile abrutizate, unii răniți și pătați de sânge, forfotesc în toate părțile printre căruțele de corvoadă cu cărăuși bulgari de prin partea locului, cari se uită în pământ posomorâți, îngroziți, așteptând evenimentele.

Un cărăuș bătrân a făcut câțiva pași pe lângă căluții lui, ca să-și potolească setea în apa Dunării. Cum stă aplecat pe brânci la marginea apei, un țigan de-ai noștri îl vede și, cât ai clipi, ridică arma la umăr și-l împușcă de la spate, în ceafă. Bulgarul tresare o singură dată din tot trupul… apoi se destinde lung și rămâne nemișcat, cu fața-n jos, cu o mustață în apă și cu alta deasupra.

— De ce l-ai împușcat, mă? întreabă un căprar din grăniceri, apropiindu-se.

— Fiindcă e bulgar! rânjește țiganul, fudul.

Auzind vorba asta, grănicerul îi trântește, cu sete, un pumn în față:

— Na!

Și smulgându-i arma din mână, o aruncă în apă:

— Fi'ncă ești țigan, îi explică el.

Mai departe…

Câțiva soldați au desfundat o lădiță cu zahăr cubic și-au golit-o la picioarele lor, pe nisip. Până să facă împărțeala, un artilerist, cu mâna ruptă de la cot, nebun, vine între ei cântând în gura mare bisericește. Și cădelnițând din ciotul de braț care-i mai atârnă de umăr, stropește grămada albă de zahăr cu șiroaie lungi de sânge proaspăt.

— Luați, mâncați, acesta este sângele meu carele pentru voi se va-a-arsă…

Apoi se prăbușește, galben, lângă zahărul părăsit de ceilalți cu scârbă, și ochii încep să i se împăinjenească.

În dreptul unei spărturi deschise-n mal de îngustimea unui drum de căruțe, câteva gloanțe de la bulgari, trase pieziș, de sus în jos, șuieră pe lângă mine și se înfig în apă. Patru morți înșirați simetric pe o singură linie, în dreptul aceleiași spărturi, îmi arată c-au mai venit și alte gloanțe, tot pe-aici, nimerind în plin… Mai încolo, trăsnetul unei explozii stridente, apropiate, mă ajunge de la spate ca o lovitură de pumn. Întorc capul: un cal de la căruța pe lângă care am trecut cu un minut înainte a izbit pesemne cu potcoava o granată îngropată în nisip. Explozia a sfărâmat partea dinainte a căruței, a omorât amândoi caii și cărăușul…

Așa e acum. Viața fiecăruia ține de un singur pas, de un simplu gest pe care l-ai făcut fără să știi, cu gândul aiurea. Neprevăzutul te învăluie mai de-aproape în pânza lui cenușie, îți atinge cu ea genele. Altădată aveai iluzia că poți privi limpede prin clipa care vine; acum nu se mai vede nimic, nici înainte, nici îndărăt. Trecutul s-a isprăvit și viitorul n-a început încă. Trăim ceasul nesigur dintre două hotare, când vremea

însăși parcă s-a oprit în loc, rotindu-se ca apa într-o bulboană. În această demență a realității, care răstoarnă obișnuințe milenare și distramă totul pe dinăuntru, ca un cataclism de ordin chimic, cei mai slabi de înger își pierd mintea. Instinctul de conservare slăbește și orice simț de solidaritate umană dispare fără urmă. Nimeni nu mai dă ajutor, nimănui. Până mai adineaori, strigătele de pierzanie ale celor ce se înecau, în loc să trezească în cei rămași pe uscat o pornire mai omenoasă, îi făceau pe unii dintre spectatori să glumească pe socoteala lor și să râdă-n hohot, ca la panoramă.

Moartea se plimbă printre noi cu mâinile la spate; se distrează după ospățul cel mare ca o curtezană sătulă, apucând ici-colo câte o nouă victimă, pe ales. De la grămada de cadavre zdrobite în picioare lângă pontonul de sus, unde soldați în panică au dat năvală omorând în câteva minute toți răniții aduși acolo pe targă – și până aici, spre Kosui Bulgar, tot malul apei e semănat cu morți și răniți în agonie. Și valurile Dunării poartă mereu la vale tot alte și alte cadavre, aduse din sus, dinspre oraș.

În fața mea, câțiva cai împotmoliți în nămolul fundului din margine și părăsiți acolo de stăpânii lor întâmplători agonizează de asemenea în mijlocul nepăsării universale. Unul se zbate epileptic încercând să se ridice în picioare, dar se-afundă și mai mult; altul abia mai poate să-și ție botul deasupra undelor, cu gâtul strâmb, și nechează jalnic pentru ultima oară cerând ajutor; iar al treilea, mai încoace, a rămas în sfârșit nemișcat, pe o coastă, cu burta balonată de apă.

Mă uit împrejur și urmăresc totul cu o curiozitate intensă și lucidă.

O experiență îndelungată a asociat în mintea omului ideea de omor, de crimă fioroasă, cu misterul și întunecimea nopții. (Biata crimă minusculă din vreme de pace, care răpea când și când viața câte unui om!) Dar acum războiul a răsturnat și această obișnuință. Scenele groaznice ale atacurilor de ieri

s-au desfășurat sub soarele mare al amiezii de vară, când mii de oameni au fost omorâți crâncen – în plină zi. Cât de inofensivă mi s-a părut atunci noaptea, cu liniștea și întunericul ei învăluind lumea în visuri și catifele – în comparație cu lumina albă, feroce, a miezului de zi, care dezolează văzduhul ca o absență și lasă vederii goliciunea hidoasă a realității.

Bătaia tunurilor a tăcut. Ropote de împușcături mărunte, pârâind deasupra râpilor de nisip, încep când și când din susul apei și se propagă de-a lungul malului până aici, ca o dâră de pulbere aprinsă. Bulgarii fac exerciții de tir asupra ultimelor ținte mișcătoare – biete epave de vieți omenești – pe care apa le mai aduce din sus și le trece prin fața lor…

Șase inși călare pe un buștean lung se văd venind de departe, mici ca niște insecte. Oamenii vâslesc cu palmele, frenetic, spre țărmul bulgăresc – semn că vor să se predea. Goliciunea lor albă, mai vulnerabilă parcă fără armura de cârpă a veșmântului, oferă o țintă precisă și atrage roiuri de gloanțe în jurul lor. S-au apropiat: sunt acu numai cinci… sunt numai patru… sunt numai trei… Ultimul deschide brațele-n cruce, rugându-se printr-un gest de supremă deznădejde să fie cruțat. Dar peste o clipă dispare și el, escamotat parcă de mâna nevăzută a unui prestidigitator subacvatic…

Iată acum și o mică plută de nuiele, cu trei oameni cinchiți pe ea. Împuns parcă la spate de un ghimpe, cel de la coadă se ridică deodată în picioare, bate văzduhul cu brațele și se prăbușește în apă, ca o broască. Ușurată la capătul dindărăt, pluta se descumpănește – și omul dinainte e înghițit de valuri într-o clipă… Rămas singur, cel de la mijloc a lunecat printre nuiele – numai capul i se mai zărește deasupra. Și capul acela, plutind singur la vale, se-aude de-aici cum strigă peste valuri:

— Mă cumna-a-ate!… Mă cumnate, măăă!…

Fața Dunării a fost limpezită în sfârșit de furnicarul omenesc pe care l-a suportat o după-amiază întreagă. Odată cu apropierea înserării, un vânt tare de la răsărit începe să ia apa în răspăr, sporind pe fiecare clipă vrăjmășia bătrânului fluviu, care s-a regăsit acum pe sine, rostogolindu-și cu mânie, singur și maiestos, undele la vale. Sub lumina tot mai roșietică a soarelui, lespezi grele și opace de jad fluid se înalță pe o muchie, se clatină și cad, însemnând până departe curgerea lui masivă.

…Și deodată, simt în jurul meu o mișcare neobișnuită. Un freamăt de glasuri s-a ridicat dintr-o parte și-a trecut prin mulțime.

Toate capetele s-au întors în aceeași direcție, toate privirile sunt îndreptate spre același punct…

Sus, pe marginea unui dâmb înalt, deasupra drumului care taie pieziș malul de nisip, un soldat bulgar în uniformă cafenie ne face semne mari cu șapca să pornim într-acolo.

S-a isprăvit.

Peste ultimul act al sângeroasei tragedii de la Turtucaia se va lăsa în curând cortina ușoară a înserării.

De-acum începe epilogul.

Un epilog lung și tot atât de tragic, făcut din nenumărate episoduri sinistre risipite pe tot pământul Bulgariei, de la Hagifaclar până-n fundul Macedoniei pietroase. Câți dintre cei peste 25 de mii de plugari români, oferiți pradă ușoară bulgarilor la Turtucaia, vor mai apuca să vadă sfârșitul războiului și malul stâng al Dunării?…

Deocamdată, alte griji urgente mă preocupau. Aveam acum dreptul să mă gândesc numai la mine, să scap cu viață.

Dar ce ne aștepta oare acolo sus, deasupra malurilor, unde capătul unei coloane lungi, care s-a format pe nesimțite, târându-se încet la deal, trebuia să fi ajuns de-un sfert de ceas între baionetele dușmanilor?

Știam că bulgarii ne urăsc de moarte. Cunoșteam de pe acum refrenul lor încăpățânat, pe care l-am auzit de atâtea ori mai târziu, ca pe un leit-motiv al urii lor simple și primitive: *Trinaisi godina*…[1]

Cea dintâi grijă mi-a fost ca, pentru orice întâmplare, să ascund în buzunarul de la spate un revolver mic, solid, cu șase gloanțe, dintre care mi-l destinasem numai pe cel din urmă. Pe celelalte cinci eram sigur că voi avea vreme să le împart, fără greș, călăilor mei eventuali.

M-am gândit apoi că, dacă bulgarii nu vor începe un măcel în massă, ci vor ucide numai pe ales, cel mai bun lucru în asemenea caz este să treci cât mai neobservat. Am smuls deci dintr-o căruță o păreche de pantaloni soldățești uzați și i-am tras peste pantalonii mei noi, de camgar negru; mi-am pus pe cap o capelă veche de la un mort și, în glodul de lângă marginea apei, mi-am murdărit bine bocancii galbeni din picioare, făcuți pe măsură. În altă căruță am găsit un dolmănaș de postav verde, îmblănit cu miel; cărăușul bulgar, care prinsese acum curaj și începea să se creadă proprietar legitim al lucrurilor din căruță, s-a zbârlit puțin la mine… dar când i-am pus revolverul sub nas a înțeles imediat ca n-am vreme de glume. În buzunare și în mânecile dolmanului, legate jos cu sfoară, am îndesat apoi câteva obiecte de primă necesitate, pe care avusesem grijă mai înainte să le scot din valiza mea, părăsită lângă pontoane.

Echipat astfel pe apucate pentru cine știe câtă vreme, am intrat și eu, în sfârșit, în ultimele rânduri ale coloanei formate din grupul mare de soldați în care mă prinsese vremea.

Și, aruncând o ultimă privire spre câmpiile țării și țărmul de dincolo al Dunării, pustiu, am pornit cu hotărâre la deal, spre necunoscut…

---

1. 1913 (n. a.).

II

Coada coloanei a ajuns deasupra malurilor și s-a oprit de-a lungul unui drum îngust, care curge cotit, printre livezi, spre Dunăre. După un cuvânt de ordine venit dinspre capătul coloanei, facem front la stânga, cu fața către răsărit.

Mă uit împrejur. Sub o movilă de la spatele meu, cântă abia auzit un izvor mic pe un șipot de lemn, din capătul căruia se arcuiește spre pământ o sârmă subțire de lumină.

Și deodată, la vreo douăzeci de pași în fața grupului nostru, răsare ca din pământ o linie de trăgători bulgari, în uniformă cafenie…

Cu arma la picior, bulgarii se uită la noi, în tăcere.

Un glas, pornit dintre ei, ne strigă să aruncăm la pământ orice armă.

De la spatele lor, câteva mitraliere sunt aduse apoi ostentativ și îndreptate asupra noastră. Când această pregătire e gata, un ofițer de-ai lor, încruntat, iese înaintea rândurilor și ne strigă pe românește:

— Închinați-vă!…

Toți cei din jurul meu își fac cruce, mărunt și precipitat. Clipele trec greu, pulsul vremii bate tot mai rar. Câteva vrăbii care se pregătesc de culcare într-o salcie din apropiere înțeapă liniștea mare dimprejur cu ciripiturile lor nepăsătoare…

Cu mâna încleștată pe revolver, aștept prima rafală de gloanțe, ca să m-arunc în dosul unei ridicături de pământ pe care am observat-o în stânga – și de acolo să alerg îndărăt,

spre Dunăre, printre stufișuri. Aveam încă, astfel, o șansă din o mie să scap neatins până acolo…

Dar minutele trec și nici o împușcătură nu pornește de la cei din față. A fost, poate, din partea lor, numai un mijloc de intimidare?…

Rândurile bulgarilor sporesc în curând cu un nou val de luptători, cari vin din jos, asudați, înfierbântați de alergătură; vorbesc tare și trec printre cei dintâi, stricând solemnitatea clipelor precedente.

Prin fața rândurilor noastre s-apropie dinspre flancul drept un ofițer bulgar, cu revolverul în mână. Merge încet, căutând cu ochii…

Îl recunosc. E omul pe care acum două ceasuri l-am amenințat cu carabina, când se plimba printre noi călare, în uniformă de plutonier român. Mă caută… Sunt în șirul penultim din flancul stâng și am în față încă trei oameni de-ai noștri, ceafă-n ceafă. Cu o mișcare abia simțită, îmi aplec fruntea și întorc puțin capul spre partea opusă. Capela cea veche de soldat îmi acoperă pe jumătate ochii… A trecut. Nu m-a recunoscut. Dar o singură mișcare nechibzuită, pe care aș fi plătit-o cu viața, putea să mă trădeze. O să-l mai întâlnesc oare de multe ori de-acum înainte?

Ni s-a făcut semn să stăm jos și bulgarii din fața noastră au venit mai aproape. Tuturor le strălucesc ochii de bucurie:

— *Rumanski! Rumanski!*

Unii vin să-și potolească setea, pe rând, la izvorul de lângă mine. Printre aceștia, un ofițeraș bulgar, înnegrit tare de soare și cu genele albe de praf, pare mai fericit decât toți. Râde mereu, ne bate cu mâna pe umăr și toată fața imberbă îi strălucește de-o nestăpânită bucurie.

— *Vous êtez heureux d'avoir gagné la bataille…** îi spune cineva dintre ai noștri.

---

* Sunteți fericit că ați câștigat bătălia… (fr.).

Băiatul se întoarce, surprins:

— A, nu… sunt fericit c-am scăpat iar cu viață! răspunde el tot pe franțuzește, cum poate.

— Dar cu noi ce-o să se întâmple?

— Nici o teamă! răspunde bulgarul. Prizonierii noștri sunt bine tratați. *Ça sera très bien… très bien…** adaogă el prietenește, depărtându-se.

În acel moment, strigăte înfundate izbucnesc la dreapta mea, aproape, unde s-a iscat și o scurtă învălmășeală. Doi soldați bulgari au lovit fără veste cu patul puștii în cap un ofițer de-ai noștri și l-au doborât în șanț, plin de sânge. Altuia, care a fost izbit afară din rânduri, nu se știe pentru ce, un bulgar îi împlântă de două ori baioneta în spate și, a treia oară, când îl vede căzut, în burtă. Omul se zvârcolește ca un vierme, țintuit în țărână; ca să-și tragă îndărăt baioneta lungă înfiptă până la gura țevii, celalt s-ajută și cu piciorul… Mai încolo, spre mijlocul coloanei, s-aud alte țipete; și, mai departe, altele.

Până să ne dăm bine seama ceea ce se întâmplă, o voce puternică, poruncitoare, dominând tot freamătul de glasuri și de răcnete scrâșnite, strigă pe bulgărește o comandă. Bulgarii intră în rândurile lor și ordinea se restabilește.

Dar cei căzuți nu se mai ridică. Și cine știe câți or fi căzut așa, de-a lungul coloanei întregi…

Cineva ne transmite în șoaptă zvonul că, la o percheziție sumară, s-ar fi găsit asupra lor arme ascunse – și de aceea au fost executați. Este însă ușor de înțeles că nu era nevoie de asta ca să se întâmple ce s-a întâmplat. Și incidente la fel, scene tot așa de sângeroase, dacă nu și mai crâncene, trebuie să se petreacă în momentul acesta deasupra malului întreg, peste tot unde ai noștri, în grupuri mai mari sau mai

---

* O să fie foarte bine… foarte bine… (fr.).

mici, s-au predat și sunt luați în primire de către bulgari. Dar la oraș ce s-o fi petrecut?…

Ni se rânduiesc santinele de-o parte și de alta, semn că vom fi porniți îndată. Înainte de a mă ridica, scot pe furiș revolverul din buzunarul de la spate și-l îngrop la picioare, în nisip.

Și convoiul pornește iar, de astă dată condus ca o turmă de voința unor oameni străini, spre un destin necunoscut.

Toți merg acum cu ochii-n pământ. Nimeni nu mai scoate o vorbă. Pe figurile celor din jurul meu e întipărită aceeași resemnare mocnită – nepăsarea docilă cu care țăranul nostru s-a lăsat întotdeauna dus de soartă.

În urma noastră, rămân tot mai departe morții și răniții înșirați pe marginea drumului după această primă atingere cu bulgarii.

La dreapta, văpaia asfințitului scade pe nesimțite. Prin pânzele înserării văd încă, pe alocuri, unde drumul se încovoaie, capătul coloanei noastre care înaintează domol, între două șiruri negre de caraule cu șpangă lungă, ca o procesiune întunecată de umbre. Un sfert de lună, palid, merge în pas cu noi.

Crâmpeiul de convoi din care fac parte a fost oprit pentru popasul de noapte, undeva, la o margine de sat părăsit, lângă o arie veche de grâu.

M-am lăsat cu fața-n sus pe pământul neted și tare, alături de-un căpitan medic pe care întâmplarea mi l-a hărăzit vecin în noaptea asta. Am aprins amândoi câte o țigară și stăm de vorbă, în șoaptă. Spre dreapta și la picioarele noastre oamenii dorm grămadă, înghesuiți compact unul în altul, ca să se încălzească. Unii au început de pe-acum a sforăi, cu capul sub mantale.

— Vitele! rostește vecinul meu, cu scârbă. Dacă se luptau cum trebuie, n-am fi ajuns aici…

Domnul doctor e grozav de supărat că a căzut prizonier, tocmai el, care se credea în siguranță, la adăpost de asemenea nenorocire stupidă.

— Uite-te la ei cum dorm și n-au habar, urmează el revoltat, ridicându-se într-un cot. Parcă nu s-ar fi întâmplat nici o schimbare cu ei… Au trecut numai de la un stăpân la altul…

Auzind vorbă, o santinelă s-apropie domol prin întuneric și s-apleacă spre noi, să ne vadă la față. Nu pare să aibă intenții dușmănoase. E o namilă de bulgar – om matur, cu mustățile lungi, probabil gospodar de treabă în vreme de pace.

— *Colco e ceas?** întreabă el încet, cu oarecare îndoială, după ce ne-a examinat pe rând.

Amabil, vecinul meu scoate repede ceasul și apropie țigara de cadran… Până să primească răspuns, bulgarul întinde laba, îi ia ceasul din mână – și se depărtează domol, în tăcere, așa cum a venit.

— Uite-al dracului, domnule, exclamă indignat domnul căpitan văzând că nu se mai întoarce, mi-a luat ceasul!

— Trebuie să recunoști c-a lucrat cu discreție și cu tact, încerc eu să-l consolez.

— Da’ d-ta n-aveai ceas? Pentru ce nu l-ai scos?

— Ba am două, nu unul. Dar am avut impresia că ții să-l servești pe-al d-tale, înaintea mea…

Pufnind pe nas de ciudă, domnul doctor s-a întors îmbufnat pe partea cealaltă și m-a lăsat singur, cu gândurile mele.

Singur, față-n față cu imensitatea mută a văzduhului, sub privirea multiplă a cerului înstelat, care se uită-n jos enigmatic, neclintit, cu ochii lui de painjen…

---

* Cât e ceasul? (bg.).

Prin întunericul străveziu al nopții de august s-aud acum lămurit gemetele și vaietele slabe ale răniților, risipiți în împrejurimi. S-aud uneori și glasuri întărâtate de câini, cari se bat între ei – câini vagabonzi, rămași fără stăpân după evacuarea satelor din preajmă, să rătăcească noaptea printre hoituri și să dea târcoale răniților în agonie. Din întuneric, peste susurul larg al sfârșitului de vară, răsună arar și câte un foc de armă, izolat, ca la vie, urmat de schelălăituri ascuțite.

În norii argintii dinspre apus, lumina de sidef a primului pătrar împletește încă, deasupra lunii, cununi de trandafiri palizi. Când această zare de lună dispare, nu-mi mai rămâne între gene decât, întinsă pe cer ca o eșarfă subțire de fum, paloarea bifurcată a Căii Lactee.

Răceala nopții și pământul tare de sub mine m-au trezit din somn. Deschid ochii: se luminează de ziuă… Viziunile somnului din care m-am desprins abia îmi par mai adevărate, în prima clipă, decât arătările de vis ale lumii reale care-și fac încet apariția în jurul meu. O lumină de aquarium, searbădă și verzuie… o îngrămădeală mohorâtă de trupuri amestecate în poziții diferite – fețe plumburii, guri căscate, brațe încolăcite printre picioare străine… Pe un buștean, lângă rămășița unei șuri vechi de paie, mucezită pe o parte, un soldat bulgar veghează toropit de somn, cu fruntea înclinată, cu arma între genunchi.

După urletul neîntrerupt al tunurilor, de ieri și de zilele trecute, liniștea asta imensă pare ceva supranatural. Am impresia că sunt singur, în mijlocul unui univers amorțit pe vecie. Până și frunzele agudului din apropiere, brumate de cenușa zorilor, stau într-o miraculoasă neclintire.

Un foșnet… Între doi mărăcini din margine s-a ivit, cu mișcări furișate de sălbătăciune, cu pas de fantomă, un

câine. Mânjit de sânge pe bot până la urechi, rămâne câteva clipe nemișcat, în trei picioare, adulmecând spre noi de departe… apoi se întoarce și dispare, în tăcere, ca o umbră.

Din partea opusă vine acum altul, mai mare, cu burta plină. Se oprește și îndreaptă spre noi o privire placidă, de animal sătul. Când mi-a întâlnit ochii, pe deasupra grămezii de trupuri adormite, prin ochii lui a trecut o lucire stranie de ferocitate și părul de pe spinare i s-a zbârlit puțin, ca la lup…

III

Drumuri lungi în soare, sub arșița verii pe sfârșite…

De nu știu câte zile, mergem întruna către miazăzi, ne afundăm tot mai mult în pământul Bulgariei, ne depărtăm tot mai mult de țară.

Sate rare, ținuturi aspre și sărace. Poposim unde ne prinde noaptea, în preajma unui sat ori la marginea șoselei, în câmp.

Populația e înverșunată împotriva noastră. Într-un loc, în apropierea imediată a frontului, un sat întreg a alergat să ne taie cu coase și topoare. Ca să evite o încăierare generală, primejdioasă și pentru ei, soldații escortei au fost nevoiți să le bareze drumul, cu baionetele în cumpănă.

Caraulele care ne escortează – *ceasovoi* pe limba bulgărească, puși sub ascultarea unor *starși** – se schimbă aproape zilnic. Și cu cât ne depărtăm de front escorta noastră devine mai pestriță; uniforma și disciplina dispar treptat – și ceasovoii sunt tot mai răi, tot mai hrăpăreți. Fiecare nou rând de ceasovoi pradă de la prizonieri, mai cu seamă de la ofițeri, tot ce-a rămas neprădat de cei dinainte. Jaful se face pe față, fără nici o teamă de răspundere. Dacă vreun nenorocit încearcă să reziste, e împuns cu baioneta ori e lovit cu patul puștii în piept, până ce cade în șanț, cu spume roșii la gură.

---

* Gradați, responsabili (bg.).

Aceeași soartă o au și cei ce ies afară din coloană în timpul mersului: ca niște câini răi cari se țin pe laturile turmei, ceasovoii se năpustesc asupra lor cu răcnete sau aruncă după ei cu ciomagul, ca după vite, dacă nu-i pot ajunge la vreme.

De patru zile oamenii n-au mâncat nimic. Bulgarii nu ne-au dat nici o bucată de pâine până acum. Primele cuvinte pe care le-am învățat din gura lor au fost *utre*, adică mâine, și *ciacă* – adică așteaptă!

Dar mai rău decât foamea, pe care nici n-o mai simți de la o vreme, ne chinuiește setea. Apă abia dacă mai găsim în câte un sat, la popasul de noapte. Fântânile rare din această regiune aridă, după perindarea atâtor trupe și convoaie în sus și-n jos, au secat aproape de tot. Găleata sau burduful de bivol nu mai aduce de la fund uneori decât glod. Și ca să poată bea toată lumea ar trebui să întârziem multe ceasuri de fiecare dată. De aceea, când ne apropiem de câte o fântână în drum, ceasovoii se postează din vreme în fața ei, ca să nu lase pe nimeni la apă. Totuși oamenii dau năvală, cu deznădejdea morții.

În jurul unui măr pădureț din preajma șoselei, tot timpul cât a durat trecerea coloanei s-a dat o adevărată bătălie. Au căzut morți și răniți, ca la un asalt de redută. Înnebuniți de sete, hipnotizați de cele câteva merișoare pipernicite rămase pe vârf, oamenii ieșeau din rânduri, halucinați, s-agățau de crengi, zvârleau cu pietre și se băteau între ei ca lupii pentru o stârpitură de măr căzut în țărână. Nici răcnetele ceasovoilor, nici spectacolul celor doborâți acolo cu capul zdrobit de patul armelor, nimic nu-i mai putea opri.

La fel îmi pusesem și eu viața în joc, cu câteva zile în urmă, pentru un bidon de apă – ca să nu mor de sete pe drum.

Asta s-a întâmplat în prima zi de marș, după ce am întâlnit prima fântână și am văzut că bulgarii nu ne lasă să ieșim din rânduri. Nu mai băusem nici un strop de apă, încă

din ajun. Soarele începuse să dogorească. Și mă gândeam cu ciudă că ieri, în graba plecării de sub maluri, uitasem să-mi iau și un bidon cu apă. Nu bănuisem atunci că o să ducem lipsă și de asta – cum era să-mi vie în minte așa ceva, când aveam toată apa Dunării lângă mine! Dar acuma îmi dădeam bine seama că o neglijență ca asta putea să-mi fie fatală.

Ce era de făcut?

Treceam tocmai atunci peste linia noastră de la Daidâr, prin regiunea luptelor din ziua trecută. Locurile erau semănate cu morți – oamenii doborâți pe-acolo din fugă, după ce tranșeele au căzut în mâna bulgarilor. Și eu știam că măcar unii din morții aceia trebuie să aibă încă la ei câte un bidon cu apă, prins cu un cârlig la sacul cu cartușe.

Am pus ochii de departe pe un mort, care se găsea mai spre marginea drumului, la un cot. Sta ghemuit acolo pe-o coastă, cum îl culcase la pământ vreo undă de mitralieră sau o țandără de obuz. Ajungând în dreptul lui, într-un moment când ceasovoiul de lângă mine trecuse înainte, am sărit afară din rânduri și, în câteva clipe, am fost lângă el… Nenorocire: bidonul era legat, cu o curelușă tare, de centură. Trag, smucesc… mortul are aerul că nu vrea să mi-l cedeze! În cadavrul acela înțepenit, simțul proprietății rămăsese încă treaz. Dar nici eu, după ce mi-am pus viața în joc pentru atâta, nu vreau să las prada din mână. Și mortul se luptă cu mine, pe mutește, s-agață cu disperare de această ultimă legătură a lui cu viața, se ține târâș după mine câțiva pași… În sfârșit, curelușa cedează – și eu izbutesc să-mi ocup iar locul în rânduri, să m-amestec printre ceilalți, înainte ca ceasovoiul să mă fi ajuns.

Aveam acum în ce să iau apă la drum. Mai mult: bidonul era aproape plin.

Am dat și altora din apa aceea, căci erau printre noi și oameni răniți, pe cari încă din prima zi setea a început să-i tortureze ca pe osândiții focului din iad.

Când am pornit la drum, în dimineața aceleiași zile dintâi, răniții noștri rămași peste noapte în câmp (că bulgarii și-i ridicaseră numai pe ai lor), văzând convoiul lung de prizonieri care se îndrepta spre miazăzi între baionete, au înțeles ce s-a întâmplat... Se ridicau de jos cum puteau, clătinându-se, și veneau spre noi din toate părțile, să ne mai vadă o dată, pentru ultima oară. Unii, răniți la picioare, se târau pe coate, gâfâind, s-ajungă mai curând la drum – și se rugau să-i luăm, să nu-i lăsăm singuri cu bulgarii. Alții însă, răniți mai ușor, s-au strecurat între noi, au intrat și ei în rânduri.

Printre cei din jurul meu e acum unul cu pieptul găurit, cu plămânul drept perforat de un proiectil, care i-a ieșit prin spate. Merge sprijinindu-se câte puțin de umărul vecinului – și la tot pasul scuipă sânge.

— Mai poți?

— Mai pot...

A ajuns așa până la Razgrad.

Altul e rănit la mână. O așchie de obuz i-a retezat degetul cel mare, din rădăcină. S-a legat singur la rană, cu o batistă murdară. Batista îmbibată de sânge s-a uscat și s-a lipit – dar tot mai umezește uneori și picură, când omul își lasă mâna în jos. Așa, e silit să umble tot cu mâna ridicată, galben și încleștat, parcă-și ține din mers lumânarea.

Cine cade, cine rămâne în urmă, e pierdut. Bulgarii n-au căruțe de pus la dispoziția bolnavilor și răniților noștri. Ce să-și mai bată capul și cu ei, să-i transporte, să-i îngrijească în spitale? Ca să scape de grija lor, au descoperit un mijloc mai simplu și mai expeditiv: îi împușcă. Cei împușcați așa n-au decât să-și închipuie c-au murit pe front, cu câteva zile mai devreme, unde a murit atât amar de lume. Cine o să le mai ceară socoteală?

În pădurea de la Balbunar, starșii ceasovoilor acelei etape au organizat un jaf în stil mare, neobișnuit până atunci. Au întins la picioarele lor o foaie de cort, unde fiecare prizonier trebuia să arunce din trecere tot ce are mai de preț asupra lui. Vai de cel ce era prins că ascunde ceva.

De data asta nu era nimic de făcut, trebuia să trec și eu prin vămuirea banditească la care eram constrânși. Până atunci scăpasem ușor – îmbrăcămintea în care eram parțial deghizat și dolmanul cel mic de postav verde, cam tăvălit, pe care-l purtam la subsuoară ca pe o simplă tunică uzată, cu blănița întoarsă înăuntru, nu atrăgeau nimănui atenția. Dar acum trebuia să dau și eu ceva, ca să nu fiu cumva percheziționat. Când mi-a venit rândul am aruncat pe foaia de cort un ceasornic turcesc, ieftin, pe care-l cumpărasem cu vreo zece zile în urmă ca amintire din Turtucaia. Exhibiția unui obiect de lux ca acesta era cam imprudentă din partea mea, dar n-aveam alt lucru de care să mă pot lipsi mai ușor.

— De unde ai tu asta, mă? întrebă unul dintre starși, care știa puțin românește.

— L-am luat de la un ofițer… răspund eu, făcând cu mâna la stânga.

Bulgarul a râs; apoi s-a întors la cel care venea după mine – ș-am scăpat cu atâta. Dacă i-ar fi dat în minte să mă caute, ar fi avut mare surpriză; căci afară de alte obiecte mai puțin prețioase pentru el (două săpunuri, perie de dinți, un volum minuscul de Vigny, o mașină de ras „Gilette“ – și alte curiozități), aveam la mine încă un ceasornic, un inel mic de aur și câteva sute de lei în monede de argint, risipite prin toate buzunarele.

Într-o dimineață, pe ultima etapă înainte de Razgrad, observ printre ceasovoii cari ne escortau și câțiva băieți de școală, în uniformă. Au fost porniți desigur cu noaptea-n

cap de la oraș în întâmpinarea noastră, să ne păzească și ei pe această porțiune de drum. Tăcuți, serioși, merg acum pe lângă noi, pe marginea șoselei, pătrunși parcă de gravitatea misiunii ce li s-a încredințat și purtând fiecare câte o pușcă militărească veche, prea grea pentru umerii lor adolescenți. Încerc să intru în vorbă, pe franțuzește, cu cel mai apropiat. Băiatul vine lângă mine îndată. S-arată blând și neașteptat de cuviincios. Se exprimă cu greutate, dar pare încântat că are ocazie să-și pună la probă cunoștințele lui de limba franceză.

— Eu și colegii mei suntem din Razgrad – îmi răspunde el la o întrebare – am primit ordin să vă păzim, ca să nu fugiți…

— Știi să tragi cu pușca?

— Puțin…

Și simte nevoia să adaoge:

— Bulgaria se află de patru ani în război, nu mai are mulți oameni. Trebuie să ne facem și noi datoria. Este și un profesor aici, cu noi…

— Între oamenii din escortă?

— Da.

Se duce să-l caute. Se întorc amândoi. Profesorul din Razgrad e îmbrăcat în haine de oraș, cu încălțămintea albă de praf. Conversația noastră durează pe câțiva kilometri de drum. E profesor de limba franceză – și s-arată om de cultură aleasă. Nici o aluzie dușmănoasă din partea lui la Cadrilater, la *trinaisi godina*…

— Ai noștri nu s-așteptau să le cadă atâția prizonieri, îmi spune el, nu erau deloc pregătiți, ca să-i poată hrăni în primele zile. De unde atâtea mii de pâini, în așa scurtă vreme?

Când îi povestesc cele întâmplate pe drum, până aici, rămâne adânc mâhnit:

— Așa e războiul, prietine. Nu-i nimic de făcut. Escorta e improvizată din oameni de tot felul. Dar de la Sofia încolo, după ce veți ajunge în lagăre regulate, se schimbă lucrurile.

— Și în care parte a țării vom fi duși?

— În Macedonia, probabil.

— Pe jos?

— Nu toți. De la Razgrad încolo, cred că se vor forma mai multe convoaie, pe drumuri diferite. În orice caz, te sfătuiesc să nu stai la un loc cu ofițerii, să intri mai bine între soldați…

IV

Am ajuns la Razgrad.

Trecem pe la marginea orașului, pe uliți cu aspect oriental, într-o mare învălmășeală de colb, de câini stârniți de prin ogrăzi, de copii desculți cari aleargă pe de lături și ne arată pumnul. Gospodine se strigă între ele și se răped la poartă să ne vadă.

Convoiul merge încet, oamenii abia se mai țin pe picioare. Aspectul târgului, casele pe lângă care trecem nu-i interesează. De nimic nu le mai arde. Slabi, murdari, hămesiți, cu fața suptă și cu ochii sticloși, ca de pe altă lume, toți calcă târâș, fără să privească în lături.

Populația ne face manifestație ostilă. Grupuri tot mai compacte ne ațin calea și, pe alocurea, ne întâmpină cu o larmă stridentă de huiduieli, șuierături, invective:

— *Ho! Rumanski!... Trinaisi godina!*

E prea mult. După înverșunarea absurdă cu care soarta ne persecută de atâtea zile în șir, pornirea asta împotriva unor oameni prăpădiți, leșinați de foame, mi se pare ceva aproape comic. E ca o perversitate a lucrurilor neînsuflețite, care întrece puterea de înțelegere a celor din jurul meu. Un milițian de la spate, abia târându-și trupul, cu nasul în jos, răsare ca dintr-un somn:

— Oare ce-or fi având cu noi? Apoi spune d-ta dacă nu-s proști oamenii ăștia...

Pierzând nădejdea că vom găsi pâine și apă, unii se clatină și cad tocmai acum, când trebuie să fim aproape de locul hotărât pentru popas.

La un colț de stradă, o bulgarcă scurtă, groasă, roșie și lată la obraz, ne împroașcă de pe marginea trotuarului cu ocări, arătându-și dosul:

— *Ptiu, rumanski!... Na!... Ptiu, rumanski!*

Și amestecă printre scuipături și un cuvânt pornografic pe limba noastră, probabil singura vorbă românească pe care a învățat-o anume, ca să ne-o servească la o zi mare ca asta. Care cum trece, se-nfruptă.

— Ni, cățea! mormăie printre dinți omul de lângă mine, oțărât din cale afară, cătrănit și încrețit la obraz ca o smochină. Dac-aș fi eu acu' de capul meu, adaogă el cu glas lihnit, într-un acces neașteptat de bărbăție ofensivă, aș lua-o de cozi și-aș pune-o jos...

Ne-am oprit la marginea orașului, într-o adâncitură largă de teren ondulat. Am poposit acolo, în soare, ca o imensă tabără de nomazi. Pământul e bătătorit, cu iarbă rară călcată-n picioare, cu urme de țăruși, de corturi – se cunoaște c-a fost pe-aici o tabără de soldați înaintea noastră.

Nici un pic de umbră, nicăieri. Soarele după-amiezii ne bate la cap.

Spre un capăt al taberei e o fântână veche, cu cumpănă. Împrejurul ei, un mare furnicar de oameni cari se îndeasă și se îmbrâncesc într-o luptă crâncenă, pe viață și pe moarte. Năpădită din toate părțile, sub ciorchinii de trupuri care atârnă de ea, fântâna dispare uneori, ca o matcă de stup în mijlocul unui roi furios de muște. Cumpăna se-nalță și se coboară frenetic, fără odihnă, c-un țipăt lung de dihanie rănită. Dar găleata, repezită în sus și-n jos, izbită de ghizduri de-a lungul tunelului vertical, smuncită din toate părțile, nu mai aduce în lumină de la o vreme decât un soi de ciorbă groasă, neagră, pe

care fericiții de pe aproape trebuie s-o scoată hulpav cu mâna din fundul ciuturii – și mai mult s-o mănânce decât s-o bea.

Am ieșit la marginea gloatei, ca să pot respira mai în voie. Bulgarii sunt oameni practici, cu spirit de negustorie. Unii dintre localnici s-au gândit că, poate, tot au mai rămas ceva bani pe la prizonieri – și au venit cu câte o doniță de apă, o turtă tare sau un pepene. Dar nu e chip să cumperi ceva, că ceasovoii nu lasă pe nimeni să intre în tabără ori să ia contact cu noi. Am izbutit totuși, aruncând un ban de argint unei femei precupețe, să primesc de la ea prin văzduh, ca o minge mică de football, un pepene verde cu care să-mi astâmpăr setea. Miezul lui acrișor poate să-mi ție și de foame, mă gândesc eu, după atâtea zile de post absolut.

Când mă ridicam să plec, cineva dintre bulgarii adunați acolo să ne privească mă strigă și-mi face semne. E profesorul de franceză din Razgrad, care a dat în răstimp pe acasă – și acum mă caută, cine știe de câtă vreme. Trece printre santinele și aleargă la mine. Mi-a adus o pâine… Dar trebuie să ne despărțim repede:

— *Adieu, mon ami… et bonne chance!** îmi urează el, strângându-mi mâna cu căldură.

Așa e la război. Despărțirile se fac brusc și, adesea, pe veșnicie. Dar omul de care m-am despărțit acum aș vrea să-l mai întâlnesc o dată, fie și dincolo de moarte.

— Ai văzut, mă? zice mestecând înfundat, cu obrazul ascuțit tare într-o parte, unul care s-a împărtășit din pâinea mea. Nu-s toți bulgarii răi la inimă cum am crezut.

— Tot se mai găsește și printre ei câte-un boier… adaogă altul, dând peste cap, de dușcă, firimiturile rămase-n palmă.

— Păi!

Morții sunt scoși la marginea taberei, fără zăbavă. Îndată ce moare un om, alți doi stau să-l înhațe de cap și de picioare,

* Adio, prietene… și noroc! (fr.).

ca să treacă cu el printre santinele și să-l depuie mai încolo, la o sută de pași, în umbra unui gard. Mulți se îndeasă la treaba asta, știind că, dacă ajung acolo, afară din tabără, tot mai au șanse să găsească, în schimbul unui ban, o cană de apă sau o bucată de pâine.

Dar transporturile acestea mortuare prea s-au îndesit de la o vreme, fără ca numărul morților înșirați pe lângă gard să fi sporit în aceeași măsură.

Și iată că într-un rând câțiva ceasovoi, cari au mirosit te miri ce, că nu-i lucru curat, se răped fără veste cu ciomagul ridicat spre doi oameni înhămați așa, la un mort. Când văd primejdia asupra lor, cei doi ciocli improvizați își leapădă brusc povara la pământ și fug îndărăt, cu ceasovoii după ei.

Rămas singur la jumătatea drumului, mortul ridică binișor capul, privește în juru-i cu precauție, măsoară din ochi distanțele… apoi sare deodată-n picioare și, la rândul lui, o rupe la fugă.

Ceasovoii se zăpăcesc.

— *Da eb maika! Rumanski!…* înjură ei pe bulgărește și râd, alergând după mort.

Soarele a trecut de mult de amiază. Glasul fântânii s-aude mereu. Oamenii nu mai au astâmpăr, umblă forfota unii printre alții, se mișcă încoace și-ncolo, fără rost. Nimeni nu mai are răbdare să stea prea mult într-un loc. Figuri crispate, ochi duși în fundul capului – nevoia de hrană e amarnic întipărită pe fețele tuturor. Fiecare așteaptă, cu sufletul la gură, același lucru.

— Pâine, *gospodin*! *Hleb*! strigă unul de la margine către un ceasovoi mai apropiat, făcând semn spre gură cu degetele strânse.

— *Ciacă, bre!* răspunde bulgarul.

Dar ceasurile trec și orice nădejde de pâine pe ziua de azi se duce, odată cu soarele care coboară sub orizont într-o largă aureolă de pulbere trandafirie.

Cei mai mulți s-au lăsat acum descurajați la pământ, cu fața-n sus – abia mai au putere să vorbească între ei. O rumoare tot mai potolită, mai stinsă se ridică din această mare mulțime de oameni flămânzi. În agonia lungului crepuscul, țipătul jalnic de dihanie istovită al fântânii s-aude din ce în ce mai rar, până târziu, când laptele ei cel negru i-a secat de tot și cumpăna i-a încremenit pe cer, ca un gât lung de reptilă din altă eră, în văzduhul fumuriu.

Marginea dinspre noi a orașului s-a încins acum cu un brâu de luminițe vesele, de care ne desparte jos o zonă de întuneric, ca un braț de mare, pustiu.

Luminițele acele trezesc în noi imagini dulci de viață tihnită, de altădată. O lume străină își urmează acolo cu nepăsare traiul obișnuit. Dincoace – o gloată de naufragiați în întuneric, izolată ca o insulă în mijlocul ținutului străin. Peste marea ei singurătate, făcută din o puzderie de singurătăți mai mici, ca din tot atâtea celule de umanitate plăpândă, de gânduri și nostalgii nemărturisite, de biet egoism omenesc în derută, Calea Robilor și-a desfășurat din nou pe cer aburul ei subțire de lumină spectrală.

Către care destin aparte îl îndreaptă acel semn misterios al înălțimilor? Nimeni nu știe ce-l așteaptă. De la primul pas făcut pe pământul țării dușmane, fiecare a simțit că pentru el începe acum un nou război, mai greu decât celălalt, din care abia a scăpat. Războiul unuia împotriva tuturor – împotriva oamenilor și-a intemperiilor, a foamei și-a frigului, a bolilor și-a neprevăzutului – războiul fiecăruia împotriva universului întreg. Într-o luptă ca asta, nu mai poți conta pe nici un sacrificiu din partea aproapelui, amenințat ca și tine. Ești singur, cu propriile-ți mijloace, pe care la rândul tău nu mai ai dreptul să le risipești pentru alții, dacă vrei să trăiești. Și, ca pilotul unui avion fără motor, trebuie să te folosești de cea mai ușoară adiere prielnică în aripi – ca să aterizezi cât mai târziu și cât mai departe.

V

Șoseaua se întinde iar înaintea noastră, într-o nesfârșită dezolare de ținuturi sărace, de aspră monotonie rustică, sub lumina ușor alterată a începutului de toamnă.

La Razgrad, înainte de a porni la drum, ni s-a distribuit de dimineață câte o pâine. Convoiul cel mare s-a format apoi din nou pe șosea, cu direcția spre răsărit. Știam că de aici vor porni astăzi mai multe convoaie, cu itinerarii și destinații diferite. În care să intru? Spre care lagăr depărtat, pe drumuri lungi și necunoscute, va fi îndreptat fiecare – și în ce sat prizărit din fundul Macedoniei se va opri, cu un capăt, drumul fiecăruia? E o chestie de zar.

Am intrat în primele grupuri din fruntea celui dintâi convoi care s-a format la marginea taberei. Ceasovoii au dat semnul de plecare, cu strigătul lor obișnuit:

— Haida!

Și toată lumea s-a urnit greoi, din deprindere, cu o încetineală posomorâtă și distrată.

Abia ne-am depărtat de oraș, și jafurile au început din nou. Ceasovoii sunt mai răi decât oricând – un soi de turci bulgărești, purtând șalvari de dimie cu găitan negru și câte un fes mic și alb pe vârful capului, cum erau pe vremuri la noi vânzătorii de bragă.

De data asta oamenii sunt prădați de mantale. În lungul convoiului s-aud necontenit aceleași țipete și răcnete gutu-

rale – și aceeași scenă de jaf se repetă neschimbat. Doi-trei ceasovoi, care au pus ochii de departe pe mantaua unui om, se năpustesc fără veste asupra lui, să i-o smulgă din brațe. Omul se cramponează de ea cu deznădejde, știind bine că fără manta o să tremure în toate nopțile de-acum încolo, o să înghețe și-o să moară de frig chiar înainte de sfârșitul toamnei; dar la urmă, sub o ploaie de lovituri îndesate, e nevoit să cedeze.

Mantalele dobândite astfel sunt vândute, pe bani mărunți sau de-a dreptul pe rachiu, țăranilor de prin satele din împrejurimi, care ațin calea convoiului și fac bune afaceri.

La popasul de noapte, în mijlocul câmpului, ceasovoii beți au tras toată noaptea focuri de armă în aer, ca să se distreze. Și nu o dată au greșit – trăgând și în grămadă, spre mijloc, de unde când și când le răspundeau țipete izolate, de oameni răniți în somn; pe unii, moartea trebuie să-i fi ajuns așa, poate tocmai în clipa când un vis amăgitor îi făcea să se creadă departe, între cei de acasă…

Dar întâmplările din aceste zile mi-au lăsat numai amintiri confuze și răzlețe. Eram bolnav. În dimineața zilei următoare am mers kilometri întregi cu ochii închiși, cu o mână pe umărul vecinului; aveam fierbințeală și-mi vâjiau urechile.

Știu numai că într-o seară, pe ploaie, grupul meu a fost oprit lângă un orășel, în dosul unei gări, într-un țarc mare de sârmă ghimpată. Ne-a plouat acolo toată noaptea. Și-am stat în picioare, că pe jos era noroi.

Dimineața, când ploaia s-a oprit și-a dat soarele, o parte din populația orașului a alergat să ne vadă. Și, încă de departe, a început s-arunce cu pietre în noi, pe deasupra ceasovoilor… Țiu minte că la un moment dat eram gata să rupem cordonul subțire de santinele din fața noastră și să ne aruncăm asupra acelei gloate de canalii, cari ne asaltau cu atâta vitejie.

Ca să ne despartă de furia lor patriotică, ceasovoii ne-au condus atunci în niște vagoane de marfă, care staționau mai

jos pe-o linie moartă, și ne-au lăsat acolo, cu ușile zăvorâte. Soarele înfierbânta pereții și acoperișurile vagoanelor, care au început să dogorească de la o vreme ca un cuptor încins. Simțeam că ne înăbușim cu toții în acea atmosferă de etuvă. Eram tot o apă.

Pe înserat, când vremea s-a răcit, am fost scoși din acele temnițe de fier și trecuți în alte vagoane, descoperite, numai cu platformă.

Locomotiva era gata de plecare.

M-am așezat pe platformă la marginea unui vagon, cu picioarele în afară. În câteva minute, după ce trenul a pornit, mi-am simțit în bătaia curentului tot trupul înfășurat ca într-un cearșaf de gheață. Febra mi-a trecut numaidecât. M-am lăsat pe spate, cu capul pe grămada celor înghesuiți acolo – și un somn adânc, liniștit, odihnitor, m-a izolat de realitate și m-a ținut fără întrerupere până a doua zi.

Dimineața, când am deschis ochii, se lumina de ziuă. Trenul era oprit într-o stație mică, sub munți.

Trecusem Balcanii.

Ceasovoii de pe lângă vagoane, parcă mai corect îmbrăcați soldățește decât cei de până acum, ne spun că suntem aproape de Sofia.

Oamenii noștri dorm încă, grămădiți pe platforma descoperită a lungului convoi de vagoane. În lumina acidă a zorilor, spectacolul acestei mulțimi de oameni, cari vin parcă de la capătul lumii, cu barba crescută, murdari de colbul atâtor drumuri și negri de fum, după tunelurile prin care am trecut astă-noapte, îmi lasă o impresie de tablou ireal, cenușiu, văzut prin sticla unui ochean, la panopticum. Câțiva s-au trezit din somn și s-au dus să-și potolească setea la o cișmea cu apă limpede și abundentă, de lângă un capăt al gării. Dar nici unuia nu-i vine în minte să se spele, cât de puțin: e prea frig, pesemne…

Cu voia santinelei, sar și eu jos din vagon și mă duc acolo. Mă simt sprinten și teafăr, numai ușor din cale afară și puțin

slăbit – dar nici urmă din frigurile de ieri și de alaltăieri. Mă dezbrac și-mi fac toaleta în grabă, cu săpunul și cu mașina de ras. Cumpăr apoi, după o scurtă tocmeală, de la un bulgar din munte care se tot învârtea pe acolo, o căciulă neagră de miel, pe măsură; și, odată cu capela cea veche, arunc de pe mine și restul de îmbrăcăminte uzată, în care eram deghizat pe deasupra.

Ceasovoii mă priveau uimiți de această metamorfoză subită, care se petrecea sub ochii lor; dar nici unul nu m-a supărat cu nimic, probabil din curiozitate, ca să vadă tot ce se-ntâmplă, până la sfârșit.

— *Ciorbagiu, bre! Rumanski ciocoi*...*

— *Ti se ofițir?*...** mă întreabă unul bănuitor, încruntat.

— *Niet!* *** răspund eu.

Și mă urc repede la locul meu, pe marginea platformei, ca să nu scap trenul.

— Da' ce te-ai gătit așa, ca o fată mare? mormăie, înciudat și morocănos, un glas din grămadă.

Cel care a vorbit e o matahală de om gros, cu privirea bovină, care stă în capul oaselor ghemuit între ceilalți, la căldură, mai murdar și mai slinos decât toți la un loc... Sunt pe lume oameni de aceștia, cari își închipuie negreșit că la război, sau în alte împrejurări asemănătoare, trebuie negreșit să umbli nespălat și îmbrăcat tot în haine murdare, ca ei, ca să le faci plăcere.

Când am ajuns la Sofia, răsărea soarele.

Un tren din partea opusă, accelerat sau expres, ne masca peronul. Nimeni n-avea voie să coboare.

Am dat ceasovoiului de lângă vagon o monedă de doi lei:

---

* Ești șef, bre! Ciocoi român! (bg.).
** Ești ofițer? (bg.).
*** Nu! (rus.).

— Țigarete, *gospodin*… Tutun!

Și-i fac semn să se ducă să-mi cumpere.

— *Ne moje** … răspunde bulgarul, rânjind prietenos. Dar mi-a luat banul și l-a vârât tacticos într-o pungă veche de piele, la brâu. Și ca să nu rămân în pagubă, mi-a întins de jos tabachera lui de lemn, ca să fac o țigară. Atunci am făcut întâia dată cunoștință cu tutunul bulgăresc, tăiat subțire ca borangicul, dar cam ardeiat la gust, și cu foița lor, străvezie, parc-ar fi fost ținută în untdelemn.

— *Oști edna*… mă îndeamnă soldatul, neașteptat de mărinimos, să mai fac una.

Prin ceața ușoară și rece a dimineții, un gradat de-ai lor trece acum încet de-a lungul vagoanelor, strigând pe românește:

— Măi, care din voi este de la tunuri să coboare jos și să vie cu mine…

— Ce-or fi vrând cu artileriștii?

Un moment, am fost gata să mă cobor. Dar m-am gândit apoi că nu poate fi vorba de vreun tratament special pentru artileriști din partea bulgarilor. Trebuie să aibă ei vreun interes de-al lor ca să ne cheme.

— Nu vă potriviți, mă! îmi completează gândul cu glas tare un rezervist la spate. N-aveți grijă, că nu ne cheamă ei la plăcinte…

(În adevăr, după cum am aflat mai târziu, cei cari au avut nefericita inspirație să răspundă la chemarea bulgarilor au fost duși îndărăt, pe aceleași drumuri, până la Turtucaia, să arate unde au ascuns aparatele de ochire și închizătoarele de la tunuri**. Unii, care au spus că le-au aruncat în Dunăre, au fost vârâți în apă cu capul înainte ca să le scoată de la

* Nu se poate (bg.).

** Regulamentele militare îi obligă pe artileriști să distrugă mecanismul de ochire și închizătorul piesei de artilerie abandonate, pentru a nu putea fi folosită de inamic.

fund. După bătăile îndurate atunci, prea puțini au mai scăpat cu viață și s-au întors prin lagăre, să ne povestească ce-au pătimit.)

Același gradat bulgar trece iar, puțin mai târziu, căutând printre noi meseriași, de orice categorie: fierari, zidari, tâmplari…

De data asta îmi pare rău că nu cunosc și eu vreun astfel de meșteșug. Aș fi avut acum ocazie să rămân la Sofia, în loc s-ajung cine știe pe unde și pentru câtă vreme, departe de orice oraș.

Convoiul nostru stă gata să plece; ceasovoii s-au suit în vagoane.

De la ferestrele vagoanelor din față, din umbra compartimentelor de lux, capete posomorâte ne privesc printre perdele.

În cadrul ușii unui vagon apropiat a apărut o femeie tânără – vreo bulgarcă din lumea bună sau, poate, o străină. E îmbrăcată strâns într-un *tailleur gris*, care-i simplifică și-i precizează conturul. Și-a scos o mănușă, ca să-și ridice voalul deasupra sprâncenelor lungi, înălțate pe tâmple; unghiile poleite, ca niște juvaieruri, îi sclipesc în soare. Ochii ei albaștri, ușor umbriți, își plimbă acum peste grămezile de prizonieri din față o privire lentă, serioasă, indiferentă…

Mă uit la ea și încerc să-mi întipăresc pe retină, ca s-o păstrez cât mai mult, această ultimă viziune de grație și delicată frumusețe feminină, pe care întâmplarea mi-a scos-o în cale. Mă gândesc că cine știe câtă vreme de acum încolo nu voi avea ocazia să mai întâlnesc un exemplar autentic ca acesta de femeie civilizată – femela omului modern –, din care natura și arta fac uneori o operă desăvârșită, din creștet până-n vârful picioarelor. Și-i sunt recunoscător străinei că mi-a dat, fără să știe, acest ultim prilej…

Privirea ei s-a oprit tocmai acum, ușor mirată, asupra mea. Cu o mișcare aproape spontană, nestăpânită, am scos repede inelul pe care-l salvasem din dezastrul zilelor din urmă – și i l-am aruncat la picioare.

Străina mi-a văzut gestul. Dunga dintre sprâncene i s-a adâncit într-o clipă și ochii ei mi-au trimis un fulger albastru, de mânie, printre gene. Dar întâlnind în ochii mei, ca o rugăminte, sentimentul adevărat care mă îndemnase să-i fac acest dar, s-a coborât în sfârșit și l-a ridicat de jos, de lângă scara vagonului.

Și, pe când trenurile noastre se depărtau încet în direcții opuse, m-a gratificat de departe cu un zâmbet – și mâna ei albă mi-a făcut un semn prietenesc de despărțire, cu mănușa.

VI

O locomotivă Decauville, înhămată la un șir nesfârșit de vagoane pitice, descoperite, ne-a adus de la Radomir până aici, la poalele dinspre miazănoapte ale Rodopilor. Munți negri, scheletici, aproape fără vegetație, cu stânci colțuroase și creste de piatră arsă, ca niște munți de pe altă planetă… Când te uiți la ei ți se face un gol în suflet, te-apucă durerea de cap și un fel de scârbă amestecată cu presimțiri sinistre și cu gânduri înalte despre nimicnicia acestei vieți pământești.

Aici se isprăvește linia ferată. Aici se isprăvește lumea. Vom dormi la noapte pe platforma vagoanelor, care se vede bine că au cărat până acum numai pietriș, nisip și prizonieri de război – și mâine-dimineață vom porni pe jos mai departe, printre munți, pe lângă apa Strumei la vale, ca să trecem în Macedonia – pe celălalt tărâm…

Stația-terminus e o simplă magazie de lemn cu acoperiș nou de scânduri, la fel cu toate șandramalele numite haltă lângă care trenul-jucărie s-a oprit de atâtea ori până aici. Se văd puțin mai jos și vreo două gospodării singuratice, de localnici; iar la dreapta liniei ferate, nu departe, un cot al Strumei – pe care acum o vedem întâia oară – își încovoaie pe prundiș oțelul undelor ca un uriaș boa constrictor culcat în umbră, sub munte, arătându-ne colții lui de piatră.

Curând după sosirea noastră, s-a oprit dincolo de magazie și un grup mic de vreo treizeci de prizonieri străini, aduși din jos, din partea cealaltă a munților.

— Ce-o fi cu nemții ăștia? se întreabă ai noștri, cari n-au mai văzut până aici alt soi de prizonieri.

— Or fi niscai talieni ori franțuji, aliații noștri, explică unul. Nu vezi cum îi strunesc și pe ei bulgarii?

Ne-am coborât din vagoane ca să ne mai dezmorțim și, cu voia starșului, mă duc să fac o vizită acestor frați de arme, pe cari întâmplarea ni i-a scos în cale.

Sunt francezi, prinși pe frontul de la Salonic. Și au fost prinși de curând, pesemne, că nu s-au obișnuit încă bine cu năravurile bulgarilor. Când intru în vorbă cu ei și le spun că suntem români, după primele cuvinte mă întreabă dacă nu s-ar găsi cumva, pe la ai noștri, ceva mâncare. Sunt lihniți de foame, bieții oameni. Și sunt furioși că bulgarii nu le-au dat nimic până acum:

— *Ces bougres-là! Sont-ils assez emmerdants avec leur* ciaka *et* utre... *nom de Dieu!**

Ciacă și *utre*... Cunoaștem.

Nouă ni s-a distribuit de dimineață la Radomir câte o pâine caldă, abia scoasă din cuptor, când am pornit la drum. Dar poți s-o cauți acum ca iarba de leac, că nu i-a mai rămas nici unuia măcar o frimitură până la ceasul ăsta.

Pe gardul din sus al unei gospodării de machedonți ce părea pustie, și-a făcut pe neașteptate apariția o pisică. Franțujii o văd și, cât ai clipi, au și organizat o mișcare strategică de învăluire, unii pe o parte, alții pe alta. Au închis-o într-un semicerc larg de tiraliori, cari încep să strângă rândurile pe nesimțite, cu precauție. Pisica stă la soare pe gard și se linge, nepăsătoare, fără să bănuiască ce i se pregătește. Și să mai crezi în instinctul dobitoacelor! Un franțuz s-apropie încet de ea, se face că vrea să treacă niznai pe acolo – și dintr-odată o lovește în cap cu un lemn, pe care-l ținuse ascuns.

---

* Nemernicii! Ce agasanți sunt cu *ciaka* și *utre*-le lor, Dumnezeule! (fr.).

A doborât-o… Câteva clipe stă aplecat asupra ei, meșterind ceva; apoi o ridică de coadă și vine cu ea în triumf spre tabără.

Bulgarii râd.

Ai noștri au urmărit scena, de la distanță, cu mâinile la spate. Au crezut întâi că-i vorba numai de-o petrecere, de un soi de distracție națională a acelora: așa au ei obicei, să omoare mâțe, pentru trecere de vreme.

Dar când au văzut că străinii aprind focul sub o gamelă mare de tablă, pe când alții s-au apucat să jupească mâța și să-i scoată măruntaiele, o nedumerire, ca o bănuială vagă, începe să-i cuprindă.

— Oare ce-or fi având de gând?

Franțujii au ciopârțit acum pisica în bucăți cam de aceeași mărime, pe care le-au aruncat în gamela de pe foc, să fiarbă. Oamenii noștri se uită – și parcă tot nu le vine să creadă… Numai la urmă, când i-au văzut că-și împart fiertura, primind fiecare în câte un castronaș partea lui de carne și de zeamă, și-au întors capul, cu mare greață, scuipând care-ncotro:

— Ai văzut, mă?… Spurcată nație!

— Altminteri, sunt boieri… nu vor să mănânce toți dintr-o oală, că li s-apleacă…

La Radomir, un *potporucic** mi-a dat de față cu santinelele escortei câteva atribuții de comandă, care mi-au ridicat prestigiul în ochii lor. (Sunt răspunzător de disciplina oamenilor, am dreptul să asist la distribuirea pâinilor, să cer, când se poate, măsuri de bunăstare la popasuri etc.).

Primul lucru pe care-l cer acum starșului este să dea voie oamenilor să se scalde, pe rând, în apa Strumei.

Am crezut că toți vor da năvală. Dar prea puțini mi-au ascultat îndemnul ajungând pe malul apei, unde m-am dezbrăcat cel dintâi ca să fac o baie rece. Se vede că nu prea

* Sublocotenent (bg.).

aveau ei încredere în această apă străină, care spumega mânios și bolborosea pe bulgărește, măcar că la culoare semăna aidoma cu ale noastre.

Pe când mă îmbrăcam, un om care se spăla pe față, puțin mai sus, se oprește și strigă privind spre mijlocul apei:

— Und' te duci, mă?

Cum rămăsesem numai noi doi, mă uit și eu într-acolo, să văd cu cine vorbește. Dar nu zăresc pe nimeni.

— Mă, n-auzi? încotro ai luat-o?… strigă iar cel de pe mal, cu mâna streșină la ochi.

Îi urmăresc privirea și iar nu văd pe nimeni.

— Cu cine vorbești? întreb eu.

— N-ai văzut? Cu unul de-ai noștri, care a trecut dincolo…

— Ți s-a părut.

În adevăr, era încă lumină mare – soarele abia apunea după munte – și Struma nu părea mai lată aici decât Oltul nostru. Dacă un om încerca să fugă trecând apa, ar fi fost cu neputință să nu-l văd și eu.

Omul cu care am vorbit s-a întors încet la vagoane. A avut, desigur, o halucinație, din cauza oboselii și-a slăbiciunii.

L-am lăsat să plece, ca să mai rămân câteva minute acolo, singur pe malul apei, în liniștea amurgului. Stând cu spatele spre tabără, puteam să-mi închipui că nu mai sunt prizonier, să am iluzia că sunt liber. Și încercam să prelungesc cât mai mult clipele acestea de liniște și singurătate – căci, după atâtea zile de promiscuitate forțată, nevoia de izolare fizică, nevoia de a mă simți singur măcar câteva minute ajunsese mai chinuitoare pentru mine decât însăși nevoia de hrană.

N-a trecut însă mult și un ceasovoi a venit să mă caute, să mă întoarcă la tabără. Și-mi tot spunea ceva pe drum, în limba lui, dar nu înțelegeam nimic. Abia când am ajuns la vagoane am văzut despre ce-i vorba.

Murise un om.

L-am găsit într-un colț de vagon, răzimat de marginea platformei, cu bărbia pe genunchi – parcă dormea. Era un omuleț slab, trecut la față, cu mustățile tunse. Nimeni nu știa din care parte a țării este, nici cum îl cheamă.

— A mâncat pâine caldă și i-a căzut greu la inimă… caută unul de-ai noștri să-i explice starșului, pe românește.

— *Cacvo** inimă? întreabă bulgarul, încrețit.

Așa e acum. Încercările prin care trecem fac între oameni o teribilă selecție. Cei slabi se duc, rând pe rând. E destul ca organismul să fie puțin pignit într-un loc – și-n scurtă vreme toată viața se scurge pe-acolo.

— Uite, p-ăsta l-am văzut eu în apă mai adineaori, când mă spălam pe mal, zice fără veste, la spatele meu, un glas. Îl cunosc bine, l-am văzut cu ochii mei cum trecea apa…

— Da' de unde! răspunde altul, din același vagon cu mortul. Nu s-a mișcat de la locul lui de az' dimineață.

— Și când a murit? întreb eu.

— Adineaori, când apunea soarele…

Murise chiar în minutul când cel de pe mal l-a văzut la mijlocul apei, trecând *dincolo*…

---

* Ce [e aia] (bg.).

VII

Macedonie, țară muntoasă, de păstori și zarzavagii războinici, zugrăvită în cafeniu de sepie pe harta luminoasă a Europei; geografie încâlcită și monstruoasă care-mi dădea fiori de groază pe băncile școalei și nota 4 în cataloage… Ținut binecuvântat de Dumnezeu, numai spini și piatră seacă, unde nici în visurile mele cele mai urâte nu mi-am închipuit că voi ajunge să trăiesc vreodată… Macedonie, pământ cu trecut istoric, unde civilizația antică s-a infiltrat odată, de jos în sus, ca o apă subtilă, și s-a tras apoi îndărăt de sus în jos, fără să lase în urmă o picătură; amfiteatru de stânci răscolite de cutremur, cuib de anarhie endemică, amestec de rase învrăjbite, care de care mai încruntată și mai brahicefală, care se sfâșie între ele de-atâta vreme cu dinții și se violează reciproc, până ce-au ajuns să fuzioneze în această perlă – homo balcanicus –, tip unic pe fața pământului, european prin definiție geografică și comitagiu* din naștere… Macedonie, provincie cu orașe cât podul palmei și sate spânzurate ca niște cuiburi de gaie pe coasta muntelui de frica bandiților, ca să nu poți ajunge până la ele nici cu căruța, nici cu avionul, ci numai călare de-a-ndaratele pe catâri dresați anume să te zvârle-n prăpastie; țară

* Insurgent bulgar, membru într-unul dintre „comitetele“ care organizau acțiuni de gherilă împotriva autorităților otomane sau, după Războaiele Balcanice, și a celor românești din Cadrilater ori elene din Macedonia.

de moravuri patriarhale și curate, unde o femeie prinsă cu altul este junghiată pe loc și tăiată bucățele, ca o simplă oaie, pentru respectul tradiției și onoarea gorilei ofensate… Macedonie – frăgezimi de pășuni întinse pe platourile înalte din împărăția țânțarilor*; piscuri de cremene fulgerată, de unde se văd până la capăt râuri subțiri cu strălucire de mercur stagnând pe fundul văilor aride; cer de porțelan opac, lăptos la zenit și azuriu pe poale… dimineți albastre și asfințituri lungi de aur… amiezi toride cu soare canibalic, răspândind o lumină de calcar peste terase de pietroaie calcinate și coline joase de țărână uscată, cu iarbă rară și săracă, lipită pământului…

S-ar putea întâmpla ca Macedonia să nu fie tocmai așa cum încerc eu s-o zugrăvesc aici. Dar ce-are a face? Așa mi-o arată mie acum perspectiva vremii și, poate, ciuda că mi-am irosit acolo câteva luni din viață, în captivitate.

De fapt, văzută obiectiv, Macedonia este și mai urâtă.

Munții ei sunt pe alocurea ceva mai păroși decât i-am descris eu; orașele sunt și mai mici, satele și mai amărâte; asfințiturile nu sunt așa de galbene, ci dau uneori într-o roșață portocalie și dulce de morcov opărit; și nici moravurile nu sunt chiar așa de austere – femeile tot mai calcă și ele pe de lături câteodată, mai ales la vreme de război…

Am coborât între Rodopi, ținând apa Strumei la vale, pe sub Rila Planina, pe drumuri de piatră fără verdeață. Numai din loc în loc smocuri de ferigă ruginită și pâlcuri de ienuperi pitici, veniți până la marginea drumului să ne vadă; și, licărind în umbra stâncilor pleșuve, lampioanele albastre ale campanulelor de munte.

---

* Țințari, etnonim peiorativ care îi desemnează pe vlahi (aromâni și meglenoromâni), pornind de la particularitățile dialectale („cinci“ rostit „ținți“).

Treceam uneori peste capete de pâraie, pe poduri înalte de lemn lucrate de nemți și de prizonieri. Fiecare pod purta o inscripție în limba germană, arătând data când a fost construit. Germanii vor lăsa astfel bulgarilor multe înzestrări utile, ca amintire a trecerii lor prin aceste ținuturi sărace; toate poartă pecetea iscusinței lor tehnice, rămânând localnicilor ca o pildă civilizată de adevărat patriotism, constructiv și fecund. Într-un loc, pe fața unui mal tăiat, am văzut și o efigie uriașă a Kaiserului, sculptată în nisipul împietrit. Am defilat prin fața ei – și fiecare dintre românii noștri necăjiți i-a aruncat din treacăt câte o înjurătură de admirație.

Ne ajungeau din urmă convoaie grele de camioane-automobile, încărcate cu provizii și muniții; altele ne întâmpinau din partea opusă, pline de răniți, probă că frontul nu era departe. Iar când am ieșit din munți, pe la Gorna Giumaia și Grivo Livada în jos, a-nceput a se auzi, departe, ca un vuiet slab de furtună, și bubuitul tunurilor de pe frontul de la Salonic.

Lăsasem dincolo, în urma noastră, un început galben de toamnă timpurie; aici am căzut într-o lumină intensă de soare alb ca-n miezul verii – și arșița creștea cu cât coboram spre miazăzi.

*

Într-o seară ne-am oprit în sfârșit la marginea unui lagăr mare de prizonieri – un stol de adăposturi ușoare, risipite pe un platou îngust deasupra Strumei, ca niște primitive colibe africane, improvizate din crengi de salcie și de arin cu frunzarul veșted.

Când am ajuns acolo, pe la apusul soarelui, a venit să ne ia în primire de la vechii ceasovoi un starș bulgar, comandantul lagărului, care m-a chemat să-mi dea câteva recomandații drastice cu privire, probabil, la disciplina oamenilor și la

rânduiala vieții în această numeroasă colonie de prinși-în-război. Dar cine putea să înțeleagă ceva din gura lui? Numai *scrrr…* și *pârrr* și *rabota* și *scârscăta* – de-mi părea minune să poată rosti o gură de om cu scaun la cap așa ceva, fără să-și lepede toți dinții în iarbă. Mai avea și niște mustăți groase de cânepă, în care i se încurcau cuvintele chiar de la ieșire, și, pe deasupra, un nas mare și cârn, cu nările îndreptate înainte, ca un pistol cu două țevi.

Paralizat de aspectul acelui nas care-mi reținea toată atenția, ascultam în tăcere, fără să înțeleg o boabă, pe când bulgarul se holba la mine și se răstea ca la un surd, ca să mă facă să pricep. Iar la urmă, drept concluzie, s-a uitat cu strășnicie în ochii mei și-a strigat:

— *Răzbirăși*?

Adică, pe limba noastră: ai înțeles? Sau mai precis – ai *răzbit* cu mintea ce vreau să spun?…

De răzbit, în ce privește sensul general, fondul metafizic al chestiei, poate că n-ar fi fost lucru greu până pe-acolo, cu ajutorul lui Dumnezeu; dar asta-i, că limba n-o răzbeam eu tocmai bine, ca să pot prinde și vreun amănunt, pe ici, pe colo.

Ca să nu rămân chiar de rușine, am strigat și eu la urmă, într-un noroc:

— Scârscătă!

Și mi-am văzut de treabă.

Erau acolo multe nații de prizonieri – franțuji, italieni, greci, muntenegreni și mai cu seamă sârbi – afară de bulgarii, însărcinați cu paza. Și, ca să întregească aspectul cosmopolit al acestei tabere pestrițe, se găseau și vreo patru engleji rătăciți acolo, măcar că englejii, cum am aflat mai târziu, aveau un lagăr aparte pe lângă Sofia, mai confortabil decât ale celorlalți prizonieri.

Cum nopțile erau destul de reci și nu mai aveam vreme să ne construim în seara aceea adăposturi, am făcut apel

la camarazii străini, să-i găzduiască pe-ai noștri în colibele lor o noapte. Italienii și franțujii au refuzat ospitalitatea, neliniștiți probabil de aspectul de troglodiți al acestor proaspeți aliați ai lor de la țărmul Dunării. Sârbii însă i-au primit cu dragă inimă.

A doua zi oamenii noștri n-au fost scoși la lucru – li s-a lăsat o zi liberă să-și facă adăposturi.

Pe la amiază, când prizonierii ceilalți s-au întors pentru un ceas în tabără, șeful sârbilor – care știa românește, fiind de pe valea Timocului – a venit la mine, încruntat, și mi-a zis:

— Ascultă, rumânule… Astă-noapte i-am găzduit pe-ai voștri la noi, frățește. Dar de azi încolo să nu mai prindem un rumân pe lângă colibele noastre, că-l tăiem cu cuțitele…

Ce se întâmplase? Când s-au întors de la muncă, sârbii au băgat de seamă că musafirii de peste noapte au cam abuzat de încrederea lor. Nu era colibă din care să nu lipsească ceva…

Starșul bulgar, auzind cum stă lucrul, ne-a scos afară din tabără la o sută de metri, ca pe niște ciumați, cu porunca să ne facem acolo tabără aparte, dând santinelelor consemn ca nici un rumân să nu mai treacă dincolo.

Sub aceste auspicii fericite ne-am inaugurat noi viața de lagăr, înconjurați numai de dragoste și de atenții delicate.

Rostul prizonierilor adunați aici era să lucreze sub conducerea germană la instalarea unei linii înguste de tren Decauville, pe un sector anumit. Lucrarea începuse în mai multe puncte deodată, pe toată valea Strumei, de la Demir Hissar până aici; erau, așadar, acum în lucru mai multe crâmpeie izolate, urmând să se împreuneze cu vremea cap la cap. Până la iarnă, această linie ferată, lucrată în întregime de prizonieri, avea să lege linia Sofia – Küstendil și centrul Bulgariei cu frontul de la Salonic.

Oamenii noștri plecau dimineața la lucru, la vreo trei kilometri depărtare, escortați de ceasovoi. Rămâneam singur în

lagăr. După-amiază, pe la 5, mă duceam cu câțiva oameni de corvoadă să iau în primire alimentele pentru a doua zi – niște pâini negre și mici, uneori pesmeți sfărâmați, tomate, ardei și, de două ori pe săptămână, carne de oaie sau de vacă. Doi bucătari, pe care-i schimbam săptămânal, pregăteau ciorba la cazan. Seara, făceam apelul și distribuiam pâinile pentru ziua următoare.

Apa de băut era rea. Struma fiind contaminată de holeră, germanii făcuseră din loc în loc pe platourile din lungul văii, sfredelind pământul pietros, niște cișmele de țevi înguste cu apă sălcie și ruginită, care ne strângea de gât. De urâtul ei, oamenii beau pe furiș din Struma – dar nici unul nu s-a îmbolnăvit de holeră.

Duminica era zi de odihnă. Atunci oamenii noștri stăteau toată ziua culcați – abia dacă vorbeau între ei. Erau mai silnici, mai descurajați și mai neîngrijiți la îmbrăcăminte decât camarazii lor străini, tovarăși de captivitate.

În lagărul celalt era mai multă animație. Italienii cântau, franțujii se țineau de conversații, rușii – c-au venit câțiva ruși în urma noastră – pălăvrăgeau ziua întreagă făcând politică și punând omenirea la cale. Numai cei patru engleji, așezați pe-un buștean, la o parte, trăgeau din pipă și tăceau între ei, ceasuri întregi.

Sârbii se ocupau cu gospodăria. Prinși de mai multă vreme, ei se adaptaseră cu încetul la această viață de captivitate. Se înțelegeau mai ușor cu bulgarii, vorbind o limbă asemănătoare, aveau adăposturi mai îngrijite pe dinăuntru și cunoșteau mici meșteșuguri la care lucrau pentru ei în orele libere. Cu un ciocan, un cui și o bucată de fier drept nicovală, unii știau să facă dintr-o monedă de argint sau de nichel un inel pe măsură, cu inscripție; alții se pricepeau să sculpteze cu briceagul în lemn de prun linguri și furculițe înflorite ori să confecționeze tabachere solide, cu litere în relief pe capac. Înainte de a lucra aici, mulți fuseseră întrebuințați la munci agricole, pe lângă sate,

și fiecare își alcătuise astfel câte o gospodărie de viață nomadă și o mică avere eteroclită. Mi-a arătat unul într-o zi avuția lui, agonisită la întâmplare, în doi ani de captivitate: o farfurie adâncă de tablă smălțuită, cincisprezece foi late de tutun macedonean înșirate pe sfoară, o jurubiță de sârmă subțire pentru cusut nasturi și un barometru de buzunar, găsit la un ofițer ungur pe câmpul de luptă.

Duminica dimineața se făcea în mijlocul lagărului iarmarocul săptămânal – un fel de bazar exotic unde, pe lângă articole mărunte de îmbrăcăminte sau de utilitate imediată, se vedeau tot soiul de curiozități. Așezat turcește pe pământ, fiecare prizonier improvizat în negustor punea în fața lui pe un șervet obiectul pe care-l avea de vânzare. Bani nu prea se vedeau prin lagăr – schimbul se făcea în natură. Acest soi de negustorie se chema *trampa*. Cea mai extraordinară trampă la care am asistat s-a încheiat între un sârb de pe valea Moraviței și un franțuz din Normandia de sus: sârbul a oferit un fel de iconiță sculptată în lemn de nuc – și-a primit în schimb o canulă de irigator, din care și-a făcut o țigaretă. Ca să-și puie marfa în valoare, franțuzul se jura că obiectul de care se desparte acum reprezintă pentru el cea mai scumpă și duioasă aminire din patrie…

Starșul bulgar avea la capătul din jos al taberei, spre apă, o mică grădină de zarzavat unde-și făcea toată ziua de lucru.

Într-o dimineață, au apărut de vânzare pe piața lagărului, la niște sârbi, și câteva pătlăgele roșii – marfă nouă, necunoscută până atunci. De unde? Nu se putea ști. Dar starșul, prin ceasovoii lui, a prins de veste. Și cum prin împrejurimi nu era altă grădină de zarzavat decât a lui, s-a simțit în drept să cerceteze mai de aproape cum stă lucrul.

După indicația sârbilor, ajungând cu cercetarea în tabăra noastră, m-a chemat în fața lui, să-mi spuie despre ce e vorba. Și iar *scrrr… hârrr* și *râcătă* și *kradnătă* – de credeam că-i sar ochii. Asta însemna:

— Care dintre rumanskii voștri a intrat noaptea la zarzavatul meu și-a furat pătlăgicătă?!

În curând firul anchetei s-a oprit cu un capăt la un țigan de-ai noștri, pe care-l chema Dadu: el vânduse sârbilor, cu o seară înainte, pătlăgele roșii pe tutun.

— De unde le-ai luat, țigane? De unde ai avut tu așa ceva de vânzare?

— Iaca, le-oi fi găsit și eu…

— Le-ai furat.

— Să mă trăsnească Dumnezeu! Să hie al dracului! Să n-am parte…

Dar cu vorba asta nu putea să scape de bucluc. Și-a mâncat țiganul o bătaie bulgărească, cum nu-și aducea aminte să mai fi gustat alta la fel cât a trăit pe meleagurile noastre.

— Aoleu, fraților, m-a ucis! urla el când a scăpat iar între ai noștri, ținându-se cu amândouă mâinile la spate, jos. M-a omorât bulgarul, fi-i-ar mama lui a dracului…

— Taci, mă, că te-aude…

— Ce s-auză? N-aude, n-a vede, n-a orbu' pământului! Că dacă-nțelegea el de vorbă, nu m-ar fi stâlcit așa pântru două-trei boloștine cât nuca…

Viața de lagăr se scurgea tristă și monotonă. Tunurile s-auzeau mereu. Era spre miazăzi o coamă lungă de munte păduros, care începea din valea Strumei și se întindea până departe, spre Vardar. Îi zicea Belàsița. Pe creasta ei era instalată artileria de mare calibru, că mai cu seamă de acolo ne venea, zi și noapte, mugetul gros al tunurilor, umplând văzduhul de vibrații. În fiecare dimineață când mă trezeam din somn, așteptam prima bubuitură – cu nădejdea că poate s-a încheiat un armistițiu și vine pacea. Dar zilele treceau fără schimbare, una după alta, luminoase și goale ca niște baloane mari de săpun.

Într-o duminică după-masă, un țârlâit de scripcă s-a auzit fără veste dinspre colibele sârbilor.

Cine știe prin ce împrejurare, un sârb, care lucrase la munca câmpului pe lângă un sat macedonean din sus, căpătase de la vreun conațional de-al lui, drept mulțumită, acel vechi instrument muzical, cam neobișnuit prin aceste locuri.

Dadu, țiganul, sta lungit lângă coliba lui, cu fața-n sus. Auzind sunet de vioară, îndată și-a înălțat urechea… Ca un copoi de rasă care primește-n nări mirosul vânatului, a sărit în picioare și s-a luat numaidecât după sunet, furișându-se pe lângă santinelă.

Cât s-o fi rugat el de sârb și cum l-o fi înduplecat la urmă să-i dea și lui vioara puțin, să cânte acolo, de față – nu știu.

Când s-a văzut cu ea în mână, a clămpănit-o de câteva ori, înfrigurat, cu ghearele lui cele lungi, a cercat și cu arcușul două-trei acorduri; apoi a închis ochii, și-a lipit obrazul de ea, cu patimă, și-a-nceput…

Lemnul a țipat în mâna lui, prelung, cu glas de durere, aproape omenesc. Și un cântec de jale aprigă, o doină de-ale noastre a-nceput să înfioare văzduhul, răsunând poate pentru întâia oară pe acele meleaguri străine.

Cânta țiganul, cu ochii strânși, cu sufletul departe; și din gene îi picurau lacrimi mari și rare pe obrazul arămiu, pârlit de arșiță și uscat de suferințe.

Încet-încet, s-a adunat în jurul lui tot lagărul să-l asculte. Până și ceasovoii bulgari, în frunte cu starșul lor cel bătăuș, s-au coborât din mal, de la cortul lor, și s-au oprit la spatele nostru cu gâturile întinse, trăgând cu urechea.

Și lăutarul schimba acum cântec după cântec, își încerca cu febrilitate tot repertoriul. Și-a deschis apoi gura, ca să dea glas și stihurilor care i se ridicau fără voie din amarul sufletului pe buze:

Firicel de grâu uscat,
Rău, maică, m-ai blestemat
La război când am plecat:
Nu m-ai blestemat la lună

Ca să mor cu arma-n mână,
Ci m-ai blestemat la soare
Să mă mistui pe picioare,
Cu bulgarul la spinare…

Călcând consemnul, veniseră acolo și românii să-l asculte, că doar erau cântece de-ale lor, de casă. Dar ceasovoii nu s-au mai gândit să-i alunge îndărăt, la tabăra lor, nici sârbii să-i taie cu cuțitele.

Și așa s-a făcut, în după-amiaza aceea, împăcarea între cele două tabere.

*

În seara aceleiași zile, un fenomen ceresc neobișnuit s-a întâmplat deasupra văii Strumei.

Soarele abia coborâse după munții Albaniei, lăsând în urmă-i cerul iluminat până la zenit de culori diafane, când un bulgăre mare de foc astral s-a desprins din înălțime și-a căzut departe, spre hotarul grecesc. În minutul acela, prizonierii de pe toată valea Strumei trebuie să-l fi văzut cum a lunecat încet pe mătasea aurie a asfințitului, atât de încet, că parcă era susținut în văzduh de o parașută.

— *Mir!* au strigat sârbii, adânc impresionați de acel semn ceresc.

— Pacea, fraților! au răspuns românii, înfiorați de aceeași nădejde. Să știi că vine pacea, curând…

— *Mir ide s'dârzo krașk*i…* a complectat și starșul bulgar, îndreptând spre cer nasul lui cel mare, cu două țevi.

Dar semnul ceresc a greșit de data asta, ori n-au știut oamenii să citească în el; căci pacea dorită de toți înstrăinații grămădiți acolo era încă departe, foarte departe…

---

* Pacea vine cu pași repezi… (bg.).

VIII

Ce puțin și abstract se învață geografia în școală! Până acum n-am știut că în Macedonia de sud se fac două rânduri de zarzavat pe an… Nu-i vorbă, mare pagubă n-am avut din pricina asta, că tot n-aș fi venit să trăiesc prin aceste părți de lume, chiar să-mi fi spus cineva că pe-aici crește spanacul cât casa și se fac patru recolte de castraveți într-un an. Dar, oricum, profesorul nostru de geografie nu trebuia să păstreze acest secret numai pentru el, când statul îl plătește să spună elevilor tot ce știe.

Am văzut pe aici și alte lucruri curioase.

Pe valea Strumei în jos am întâlnit, în niște mlaștini artificiale, culturi de orez, ca-n țara kitailor; ca să samene și să îngrijească acest grâu albinos, mai puțin hrănitor și mai fad la gust decât cel arămiu de pe ogoarele noastre, bieții oameni trebuie să stea toată ziua în glod până la genunchi – mai mare scârba.

Pe Belàsița, pădurile catifelate care se văd de aici sunt codri seculari de castani, cu fruct comestibil. Iar la poalele lor, pe vale, cresc în livezi și un soi de smochini, despre care nici pomeneală în cărțile noastre de geografie. Mai mult. Se spune că pe un munte, nu departe de aici, sunt câteva sate unde se cultivă pe scară întinsă și tufa de ceai, cu frunzulițe tari și lucioase; țăranii le taie de pe crengi și, după ce le-au opărit, scuipă-n palmă și le răsucesc – alimentând astfel cu

ceai toată Bulgaria. Și se spune că acei oameni trăiesc foarte bine din asta, măcar că nu fac toată ziua altceva decât să taie bulgarilor frunză și să scuipe-n palme.

Dar Macedonia are și animale care nu există în geografie.

Noaptea, de multe ori, s-auzeau în preajma lagărului nostru niște urlete ciudate, izvorând parcă din câte o stâncă răsturnată, care s-a trezit din somn și-a-nceput să latre la stele; și nu-mi venea să cred când spuneau bulgarii că prin aceste locuri trăiesc în libertate șacali, ca-n pustiul Arabiei pietroase – până ce-am văzut cu ochii unul într-o noapte, ținând discurs la lună.

Lei și tigri n-aș putea spune c-am văzut. Dar au fost și lei pe-aici, altădată, până mai acum o mie de ani.

Afară de aceste atracțiuni naturale, se mai află, printre pietrele arse de soare ale văilor, și un soi de vipere cenușii, mai lungi și mai rele decât ale noastre. Când nici nu gândești, poți călca una pe coadă. Și măcar că n-ai vrut, crede c-ai făcut dinadins: te-apucă cu dinții de picior și nu mai dă drumul până a doua zi, la răsăritul soarelui. Din cauza asta, ai noștri fugeau de ele ca de foc. Numai franțujii le căutau pricină.

Un prieten francez zicea că nimic pe lume nu-i mai bun la gust ca vipera de Macedonia, tăiată bucățele și friptă-n tigăiță. E mai bună chiar decât ariciul, din care nu se poate face decât supă… O fi știut el ce spune, că-ncercase bietul om de toate până acum – din simplă curiozitate, zicea el.

Italienii sunt mai mofturoși, mai gingași la mâncare: când e vorba de vietăți mărunte, ei nu mănâncă decât… brânză. Pe ardei nu pun gura – degeaba îi îmbiau bulgarii la ardei, ca la mare lucru. În schimb, broaște mâncau la fiecare masă, când se-ntâmpla să găsească vreo baltă prin împrejurimi.

Ca să nu mor de foame pe valea Strumei, numai cu pesmeții și ardeiul bulgarilor, ce era de făcut? Altul în locul meu s-ar fi spurcat de la început, măcar la broască; dar eu

pot să jur că n-am pus broască-n gura mea – până târziu, în ziua de Sf. Dumitru, când am gustat și eu un singur picioruț, de la un camarad italian. Avea o carne străvezie ca gelatina, și mi-a fost greață trei zile; încolo, era bună.

*

Aici, la gura Sfetivracei, unde am ajuns pe la începutul lui octombrie, am avut noroc să dau peste un sârb, anume Branco Iacșiș, feciorul unui compozitor muzical din Belgrad, care din prima zi mi-a arătat mare prietenie și, mai apoi, un devotament fără margini. Era un băiat înalt și cam adus din spate, trist, cu ochii ușor bulbucați, de culoarea apei. Mă îngrijea, săracul, ca o mamă. Îndată ce plecau ceilalți la lucru, Branco, fiind scutit de muncă în calitate de șef al lagărului sârbesc, prindea toată dimineața pe sub bolovanii din marginea râului niște peștișori cât degetul, pe care-i frigea și mi-i prezenta la dejun pe o frunză lată de smochin. I-aș fi mâncat cu mai multă plăcere și mi-ar fi ținut poate și de foame dacă n-ar fi avut atâtea oase. Dar peștele de Macedonia e cel mai vertebrat animal din lume; și din fiecare vertebră a lui ies câte zece oscioare ascuțite ca acul, încât trebuie să-l mănânci moleculă cu moleculă, până ce-ți piere tot cheful de viață și-ți vine să-l stupești la urmă îndărăt, în apa Strumei, de unde a ieșit.

Mă împrietenisem aici și cu starșul bulgăresc – un flăcău zdravăn și rumen, mai deschis la față și mai de treabă decât toți starșii întâlniți până acum. Purta un nume strașnic: Dilco Țfetcu Savanof ot selo Crușovene okrâc Vracenski*. Ca să ne împrietenim, îi făcusem cadou o sticluță în care fusese pe vremuri parfum – că avea el o dragoste undeva, în susul

* Din satul Crușovene, județul Vracenski (bg.).

apei, la niște case izolate, unde trăiau vreo două-trei văduve de război.

Noaptea, după ce adormea tot lagărul, Dilco mă lua câte-odată la plimbare cu el, pe lângă apa Strumei la deal, călare amândoi pe un singur catâr voinic. O lună imensă, albă, de pe vremea lui Alexandru Macedon, mergea în pas cu noi.

Înainte de a ajunge la destinația lui sentimentală, Dilco se ostenea, după cât înțelegeam mai mult din gesturi, să-mi laude farmecul și *appeal*-ul celor trei grații indigene, dintre care numai una era aleasa inimii lui. Și încerca să mă con-rupă să merg și eu acolo. Dar, nu știu de ce, nu prea aveam încredere în spusele lui. Mă gândeam poate că omul, de foame, mănâncă și broască la nevoie – și crede că-i pui de găină. Afară de asta, era ușor de închipuit că acele case către care se îndrepta expediția noastră nocturnă trebuie să fi ajuns a fi cunoscute, încet-încet, de toți ceasovoii și nemții de pe va-lea Strumei, fiind oarecum așezată prea în calea oștilor și bătaia tunurilor.

Așa, mă încăpățânam să rămân mai bine singur pe malul apei – cu catârul.

Până la întoarcerea starșului, aveam un ceas de singu-rătate desăvârșită. Luna se înălța tot mai sus, tremurând parcă, deasupra munților, în pustietatea azurului înalt. Și era atât de strălucitoare, că dacă te uitai fix la ea un minut, îți venea să strănuți. Ca să mă feresc puțin de razele ei, aproape solare, m-adăposteam la umbră sub o salcie argin-tie, de unde ascultam, nemișcat, murmurul apei și priveam munții cei mari dimprejur. În atmosfera clară, fără moli-ciuni aburoase, conturul piscurilor goale părea tăiat în rocă de cărbune. Pe jos, în preajma mea, totul era alb – drumul, pietrele, iarba… Numai într-un loc, unde șoseaua cobora spre mal, se vedea o mare pată neagră: se răsturnase acolo deu-năzi un camion cu păcură.

Curioase cazuri de mimetism anorganic poți observa uneori în natură, când n-ai altceva de lucru… Iată, de pildă: păcura și apa. Trăind milioane de ani ascunsă în bezna pământului, păcura a împrumutat cu vremea culoarea întunericului subteran – mediul ei natural, de la care a rămas cu acest aspect de funingine lichidă, ca să n-o vadă, să n-o ghicească nimeni decât doar de pe miros. Iar apa, care trăiește mai mult la suprafață, imită dimpotrivă transparența aerului și strălucirea soarelui; în timpul nopții, ea pare lumină de lună…

Când mă depărtam astfel prea mult cu gândul de la realitate, catârul de lângă mine își pierdea răbdarea. Mă trăgea cu dinții de mânecă să plecăm, să fugim amândoi. Încotro? Îmi arăta cu capul spre Belàsița cea întunecată. Dar dintr-acolo tunul cel mare spărgea întruna liniștea de cristal a nopții, cu câte-o lătrătură groasă, de dulău somnoros, ca să ne dea de știre că pe-acolo nu se poate trece.

Tocmai atunci se-ntorcea și Dilco de la dragostea lui.

La întoarcere însă, starșul s-arăta mai puțin liric în ce privește farmecul iubitei decât la dus; era mai sobru în gesturi și n-avea nici un chef de vorbă. Dacă încercam să-l trag de limbă, să-l întreb cum a fost, făcea doar un gest de lehamite cu mâna, își îndesa șapca pe ochi și scuipa într-o parte… Asta îmi aducea iar aminte chestia cu broasca. Frumusețea iubitelor de pe-aici, mă gândeam eu, e ceva cu totul relativ și schimbător. Acum e, acum nu mai este.

N-am avut însă prilej să-mi verific această observație pesimistă până într-o zi, când a trecut din întâmplare pe lângă lagărul nostru o femeie… A fost un eveniment. Pentru anahoreții adunați acolo din lumea toată, nu se mai văzuse așa ceva de-o veșnicie.

Acea făptură miraculoasă, exotică, picată parcă din altă planetă, se deosebea de noi mai cu seamă de pe îmbrăcăminte.

După moda locului, purta pe creștet un fel de colac, făcut din șervete răsucite. În picioare, cizme. Era groasă, buzată, încruntată – și mi se pare c-avea și-un smoc de păr în barbă. Dac-ar fi purtat și pantaloni, când s-a așezat puțin pe marginea șanțului să-și scoată încălțările, puteai să juri că e un ceasovoi deghizat.

Românii noștri se uitau la ea amărâți.

— Una ca asta, domnule, să fii cât de răbdat, îți taie gustul de muiere pe toată viața…

Așa era. Dar nu pentru toți. Franțujii, de pildă, păreau înclinați mai degrabă spre indulgență. Unora dintre ei începuse chiar să le lucească ochii de emoție.

— *Elle est passable…** a avut unul curaj să zică, privind-o cu bunăvoință.

M-am apropiat de camaradul străin care rostise această apreciere neașteptată:

— De când ești prizonier?

— De aproape un an… mi-a răspuns el, oftând. Da' pentru ce mă-ntrebi?

— Numai așa, ca să am idee cam peste câtă vreme o să căpiez și eu, dacă se prelungește războiul…

---

* Ar merge… (fr.).

IX

Am început să învăț bulgărește.

Cu ajutorul lui Branco și al starșului, am ajuns să scot din gât câteva sunete: crâc, mâc, țfâc, care seamănă mai mult a sughiț decât a vorbă omenească și supără grozav, pe cât se pare, urechea delicată a profesorilor mei.

Amândoi sunt băieți buni – dar ce folos, dacă nici unul nu știe românește sau măcar franțuzește. Pentru îmbogățirea vocabularului meu, trebuie să arăt cu mâna fiecare lucru în parte, ca să aflu cum îl cheamă.

Și, curios, până acum ne înțelegeam mai bine tustrei. Nu exista gând pe care să nu fi izbutit a ni-l transmite în cele din urmă, prin gesturi și strâmbături, după două-trei ceasuri de muncă. De-acum, s-a isprăvit. De când a intrat filologia între noi, nu mai înțelegem nimic și-o ducem tot într-o sfadă.

Branco, afară de limba lui natală, care seamănă mult cu cea bulgărească, știe și nemțește puțin; a avut nemțoaică, se vede, când era mic. Am avut și eu una, dar când eram mare. Și nici de la ea n-am fost în stare să învăț – mai mult decât știam…

Acum, cu bulgăreasca, merge și mai greu. Primul lucru pe care l-am învățat aici a fost un cântec popular, un fel de doină de-a lor. Iată începutul:

Malino, mome, Malino,
Ia fleznì mome v' grădincă,
Ia chicì țfete ghiulovo…

Asta înseamnă: „Malino, fată, Malino – ia coboară în grădină – să împletești cununi de trandafiri… “ Cine s-ar fi așteptat? Capra crapă piatra-n patru sau fluture pe punte fluture sub punte tot sună mai frumos și seamănă mai bine cu înțelesul pe care-l au, decât *chici țfete* cu trandafirul.

Când mă vedea râzând de cuvintele lor, starșul se înfuria:

— *Zașto ne năuciș cogà stradam zarat tebe?** striga el roșu de mânie patriotică.

— Napi îți dau prin gard! răspundeam eu, ca să-l împac.

În această din urmă replică, urechea lui Dilco surprindea unele sonorități care, la ei ca și la noi, înseamnă cam același lucru – și fața i se însenina pe loc.

În bulgărește, mai că nu există cuvânt să nu hârâie, să nu mârâie, să nu zgârie. *Mână* pe limba lor se cheamă *râcă*. De-aici, pesemne, verbul nostru: a râcâi cu unghiile pe pereți. Mă mir cum am scăpat eu cu viață din asta.

Bulgarii au și unele cuvinte care se potrivesc la sunet aidoma cu ale noastre – atâta doar că au alt înțeles. Astfel, cuvântul *mișcă* din limba lor înseamnă la noi șoarece. De unde și pentru ce? Dumnezeu știe.

Mai de mirare însă decât toate era că bulgarii și sârbii făceau mare haz, la rândul lor, de limba noastră românească. Înainte de a veni în atingere cu românii, Branco și Dilco cunoșteau din faimă un singur cuvânt: mămăligă. Ce li s-o fi părut lor comic aici nu-nțeleg…

Acum, când îi ascultau pe români vorbind, erau loviți mai cu seamă de terminația verbelor și adverbelor noastre în *-ește*: vorbește, oprește, popește etc. Drept este că această terminație frecventă, când îți atrage un străin atenția asupra ei, începe să-ți pară de la o vreme cam anapoda și să te persecute – parcă atunci o auzi întâi…

---

* De ce mă chinui când sufăr pentru tine? (bg.).

Un cuvânt cu deosebire caraghios pentru urechile lui Dilco era cuvântul *picioare*. De câte ori îl auzea (și-l auzea cam des, că românii se văitau mai ales de picioare, când îi cereau să-i scutească de muncă), bulgarul strâmba din nas:

— Urât cuvânt, bre! Ce-nseamnă asta la voi?

I-am explicat ce-nseamnă. Pe urmă l-am întrebat cum se zice pe limba lor: un picior, două picioare?

— *Edin krac, dve krăcata…*

Uite unde duce patriotismul! Dilco învățase la școală că limba bulgărească este cea mai frumoasă limbă de pe fața pământului. Altă limbă armonioasă ca ea nu găsim – credea el.

Numai Branco, sârbul, era de altă părere. Când îl auzea pe bulgar vorbind astfel, Branco sta la o parte și zâmbea. Știa el ce știa. Avusese el grijă să mă învețe un cântec sârbesc al cărui refren suna așa:

Hoi! za trideset
I tri dana,
Nai mon sârța
Leji rana.
Hoi! tvoe ruse cose
*Drughi da gu mârse…**

Nu mai putea să încapă, așadar, nici o îndoială pentru mine, gândea el, că limba sârbească e cea mai serafică de pe pământ. O fi ea înrudită cu cea bulgărească – dar n-are a face!

Observând că versurile fac asupra mea o impresie mai puternică decât proza, Dilco încerca atunci să-și pună în valoare frumusețea limbii natale tot printr-un cântec. Dar nu cunoștea, pesemne, decât unul singur, pe care-l mormăia sacadat, cu glas gros, ca din butoi:

---

* Of, de treizeci / Și trei de zile / Inima mea / E rănită. / Of, părul tău castaniu / Alții o să-l răvășească… (sb.).

Ot dol ide pòpiște
Săs dălgoto brădiște,
Șarină gaidă pissănă
Săs măniste nizănă…[1]

Păcat că nu pot să redau aici și notele acestui frumos cântec…

După atâta învățătură, ardeam de nerăbdare să se ivească vreo ocazie în care să-mi pun în valoare cunoștințele, să-mi probez mie însumi că nu m-am obosit degeaba. Și ocazia s-a ivit chiar atunci. Un nacealnic inginer care conducea lucrările în sector, auzind de mine, a avut poftă să mă cunoască și mi-a trimis vorbă să mă înfățișez la el, pe șantier, a doua zi. Țineam să-i fac impresie, să încep conversația de-a dreptul pe bulgărește. Cu ajutorul celor doi prieteni ai mei, mi-am notat în carnet și-am învățat pe de rost în bulgărește o frază, prin care vroiam să-l întreb: ce lucruri importante dorește să-mi comunice?

A doua zi m-am prezentat așadar la năcealnic, i-am făcut un salut militäresc și i-am debitat, fără să mă încurc, acea frază:

— *Ști ste turi râțite u gebuve?*

Năcealnicul a rămas cu gura căscată. Părea chiar mai surprins decât mă așteptam. Până și pe figurile celor din jurul lui se putea citi o surpriză așa de plăcută, că parcă abia se țineau de râs.

Îl întrebasem (cum am aflat mai târziu):

— Ce tot stai d-ta așa, cu mâinile-n buzunare?…

Văzând însă că mai mult decât atâta nu știam o boabă, năcealnicul a înțeles cum stă lucrul și nu s-a supărat. A stăruit doar, pe franțuzește, să-i spun și lui cine m-a învățat

---

1. Vine popa de la vale / Cu bărboiul lui cel mare, / Cu cimpoaie-n-condeiate, / De mărgele-mpestrițate… (n. a.).

pe mine așa de bine limba bulgărească. Dar eu n-am vrut. I-am răspuns numai că, la noi, această frumoasă limbă se învață în toate școlile secundare, de toate gradele, făcând parte din programa lor oficială.

*

De când umblam prin aceste locuri fericite, nu căzuse încă un strop de ploaie. Începusem să ne deprindem cu gândul că așa o fi obiceiul pe aici.

Dar într-o noapte, când ne așteptam mai puțin, un ropot de picături mari s-a pornit în frunzele adăposturilor noastre de crengi împletite.

La început, abia treziți din somn, nu ne venea să credem. Unii au ieșit în bătaia stropilor, să se încredințeze că-i adevărat. Pe urmă, îndată, lucrul nu ni s-a mai părut chiar așa de neobișnuit; ne-am întors pe partea cealaltă, gata să adormim din nou, bucuroși că suntem la adăpost.

Dar ploaia se întețea pe fiecare clipă; în curând apa cerului a-nceput să pătrundă prin toate spărturile acoperișului șubred de frunze, să ne caute pe întuneric și să ne picure cu de-amăruntul, mai cu seamă pe ceafă, că nu știai cum să mai stai și-n care colț să te ghemuiești ca să nu te-ajungă.

Lagărul nostru era așezat la loc jos, între gura Sfetivracei și albia Strumei, având la spate numai dealuri înalte și podișuri înclinate. Dar cui să-i treacă prin minte, atunci, c-ar putea ieși ceva rău din asta?

După vreo două ceasuri de ploaie repezită și mare-n bob, când zbuciumul văzduhului parcă se mai potolise, un urlet de puhoaie a izbucnit fără veste undeva, în întunericul cel mare din jurul nostru. Și, până să ne dăm seama ce-i, am simțit dintr-odată că ne ia pe sus – adică pe dedesubt…

A fost un răcnet și-o învălmășeală de limbi amestecate, ca-n vremea potopului. Tot lagărul a sărit în picioare, ca un

singur om. Prin bezna de păcură, cu apa până la brâu, încerca fiecare să scape cum poate. Și nu s-a mai știut, în fața acelei mânii cerești, care-i bulgar și care prizonier. Cât ai număra la zece, s-au risipit toți, care-ncotro, și-au umplut toate coastele dealurilor din spate căutând scăpare pe înălțimi.

A doua zi, duminică, ne uscam hainele la soare și ne uitam din deal spre locul unde stătuseră în ajun cabanele noastre. Nimic nu mai rămăsese din ele – doar câțiva pari înfipți ici-colo și câteva zdrențe jilave de frunziș uscat. Toată valea era înecată de bălți și băltoace, sclipind în soare. Trebuia s-așteptăm să se scurgă apele, ca să ne putem reface gospodăriile spulberate. După spaima de astă-noapte, oamenii noștri nu-și mai puteau veni în fire, de ciudă și de mirare.

— A dracului țară, mă! Aici va să fii mereu cu ochii-n patru, că nu știi niciodată ce-i mai abate…

Bulgarii păreau și ei destul de necăjiți. Dar cu prizonierii se purtau mai prietenos decât înainte. Primejdia comună prin care am trecut le muiase parcă sufletul, îndulcind măcar pentru o zi raporturile dintre ei și prizonieri.

Era într-un loc, deasupra șoselei, o groapă largă de unde se scotea în zile de lucru nisip; fusese inundată peste noapte, dar apa se scursese acum în pământ, lăsând pe fundul ei un șoarece mort, înecat.

Pe marginea gropii s-a oprit într-un rând un ceasovoi, sprijinit în pușcă și, de partea cealaltă, un român – cu mâinile la spate. Ca omul când n-are ce face, se uitau amândoi la acel șoarece înecat.

— *Mișcă**… zise bulgarul pe limba lui, arătând cu capul spre fundul gropii.

— Mișcă, moaș-ta pe gheață! i-a răspuns rumânul, plictisit. Tu nu vezi că-i mort?

---

* Șoarece (bg.)

X

În învălmășeala de noaptea trecută, au dispărut șase oameni.

S-a crezut întâi că s-or fi înecat – și nimeni nu și-a mai bătut capul cu ei. Dar în curând bulgarii și-au dat seama, după niște urme găsite la marginea mlaștinei de dincolo, că cei șase români fugiseră: ajutați de întunecimea nopții, au trecut Struma unul după altul, pe ploaie, când ceasovoii stăteau la adăpost. Și-n urma lor, apa umflată de puhoaie le-a acoperit fuga, până a doua zi după prânz.

Acum erau departe.

Dilco s-a dus la năcealnic să-i raporteze vestea – și nu s-a mai întors. Ne-a venit în locul lui un starș nou, mai în vârstă și mai dușmănos la fire decât cel plecat. Cum a intrat în lagăr, a și-nceput a răcni: a adunat toți ceasovoii în jurul lui și i-a luat la bătaie, bucată cu bucată, ca să-l cunoască de stăpân. A repezit apoi câțiva dintre ei pe urma fugarilor, să-i aducă îndărăt, vii ori morți.

Dar aproape două săptămâni nu s-a mai știut nimic de soarta celor fugiți. În fiecare dimineață porneau ceasovoii în toate părțile, cercetau satele rare din împrejurimi, scormoneau toate văile, toate ascunzătorile, toate stufișurile, și se întorceau seara mofluzi cu raportul la starș:

— *Nema!*

În vremea asta, rătăciți în mijlocul unor ținuturi necunoscute, urmăriți ca lighioanele sălbatice, osteniți și flămânzi, cei șase fugari s-ascundeau în timpul zilei printre stânci, pe sub maluri povârnite de pâraie, prin gropi acoperite de buruieni, iar noaptea țineau drumul drept spre apus, ocolind satele și căile umblate. Mergeau risipiți în întuneric, la câțiva pași unul de altul, cu urechea la pândă. Înaintea lor, căprarul Stoica din grăniceri deschidea drumul și, la cel mai mic semn de primejdie, le da veste să se culce cu fața la pământ.

Erau băieți ageri și tineri, toți din partea muntelui, de pe Olt, de pe Jiu, de pe Argeș – afară de unul, Andrei, dobrogean din părinți ardeleni. Aduși de bulgari pe valea Strumei, ei au înțeles curând că erau sortiți să moară în captivitate, istoviți de foame și de muncă, dacă nu vor găsi la vreme un mijloc de scăpare. Dormeau toți în aceeași colibă. După sfatul și îndemnul lui Stoica, săptămâni de-a rândul și-au agonisit din hrana zilnică pesmeți pentru drum. Și, la cel dintâi prilej, au fugit. Planul lor era să meargă tot spre apus, pe sub Belàsița, până unde nu vor mai auzi tunuri la stânga lor – semn că frontul s-a isprăvit; și de-acolo s-apuce spre miazăzi, de-a dreptul peste hotar, în Grecia, țară neutră.

Piedici neprevăzute, ca de obicei, li s-au pus în cale chiar de la început. De unde, pe valea Strumei, în ajunul plecării, era cald și arșiță ca vara, acum se făcea tot mai frig și ploaia curgea mereu, se schimba în lapoviță amestecată cu zăpadă. După trei nopți de drum au ajuns la malul Strumiței. Prin vadul anevoie dibuit au trecut dincolo, cu apa până la umeri, ținându-se unul de altul ca să nu-i fure puhoiul la vale. Când s-au ridicat pe malul celalt, într-un zăvoi acoperit de un pospai de zăpadă, hainele ude în bătaia vântului s-au făcut aspre ca scoarța de copac; pesmeții, singura lor merinde, s-au umflat de apă și s-au terciuit; iasca de la scăpărători nu mai era bună de nimic.

O descurajare amarnică i-a cuprins. Ghemuiți între niște buruieni jilave, și-au adunat frunțile la un loc să se sfătuiască:

— Ce ne facem?

— Ne odihnim aici până la noapte... și pe urmă pornim mai departe! a hotărât Stoica, cu glasu-i repezit și aspru.

Și, cercetând pe fiecare cu ochii lui mici și verzi, duși în fundul capului, de unde pornea o privire neînduplecată și tare ca oțelul, nu le-a dat vreme de împotrivire:

— Îndărăt, tot moartea ne așteaptă!

Ceilalți au tăcut, cu ochii în pământ. Zgribuliți de frig, pătrunși de umezeală până-n oase, s-au gândit iar la căminurile lor de departe, spre care-i purta acum nenorocul pe meleagurile acestei țări vrăjmașe. Cerul deasupra lor era vânăt. Strumița suna din valuri, pe sub malul strâmb. Un vânt umed sufla a pustiire, printre sălcii desfrunzite și rare, de-a lungul zăvoiului străin.

De la o vreme Andrei, băiatul blond și mlădios ca o fată, mai firav decât ceilalți, a început să geamă încet, cu obrazul aprins de fierbințeală și cu tot trupul scuturat de friguri. Tovarășii l-au luat de mijloc, să-l încălzească. Stoica s-a dezbrăcat de tunica lui veche, îmbibată de apă, a stors-o bine și l-a acoperit cu ea, ca pe un copil. Și, fiindcă dinții îi clănțăneau fără voie, căprarul, rămas numai în cămașă, a strâns cu dârzie din fălci și s-a alipit mai tare de tovarășii lui.

Încă două nopți au mers tot înainte, spre asfințit, de-a lungul Belàsiței mohorâte, prin locuri pietroase și paragini pustii, învăluite în ceață deasă.

Erau istoviți de foame și de drum.

Cu obrazul supt, cu ochii în cearcăne vinete, Andrei abia se mai ținea pe picioare. Trebuiau să-l ajute pe rând. Îl ajuta mai cu seamă Todiran, un gorjan cu fața păroasă, încovoiat din umeri și voinic cât un urs, care rămânea mereu în urmă să-și poarte de subțiori camaradul bolnav.

Și tunurile se auzeau întruna, frontul nu se mai isprăvea…

Tot mai neliniștit, căprarul cerceta coama neguroasă a muntelui cu ochii lui pururi iscoditori, măsura depărtarea de la poale până la culme, își făcea socoteli…

Nu mai e chip de mers înainte, hotărî el, la un popas. Trebuie s-o luăm de-a dreptul spre front… Dacă ne putem strecura printre linii, la franțuji, suntem scăpați.

— Și dacă ne prind bulgarii?

Cu o smuncire nervoasă din buză, mustața lui Stoica s-a zbârlit, ca de obicei, când i se părea că-i stă cineva împotrivă.

— Dacă ne prind acolo, ne împușcă! Tot o moarte avem. Dar se cheamă c-am încercat.

Tovarășii l-au ascultat, ca și până acum. Avea Stoica ăsta o mare putere în suflet și-n toată făptura lui, de aceea nimeni nu cuteza să i se împotrivească.

S-au îndreptat așadar spre miazăzi și au intrat în pădurile de castani de la Belàsița. Acolo, și-au potolit foamea cu castane dulci, căzute printre foile uscate de pe jos, și s-au odihnit în culcușuri moi de frunze. În zori de zi, au pornit iar la deal. Pădurea era întunecoasă și pustie. Vânturi răsunătoare îi clătinau vârfurile, învăluind bătaia tunurilor de pe culme, care deștepta ecouri departe, în vale.

În vremea asta, Andrei, biruit de boală, abia se mai mișca. Cu fața pierită, cu răsuflarea șuierătoare și scurtă, parcă nici nu mai vedea pe unde merge. Se înăbușea tot mai des și, la fiecare pas, înecat din piept, lăsa în urma lui pete de sânge pe frunzele uscate.

— Lăsați-mă să mor, fraților! șoptea el, cu ochii închiși.

Unde să-l lase? Cum să-l părăsească? Porniseră toți la drum, toți trebuiau să ajungă. Stoica îl lua mereu cu vorba, îl amăgea. Și purtându-l câte doi de subțiori, tăcuți și îndărătnici, tovarășii îl duceau mai mult pe sus.

Spre seară, începură s-audă tropote și glasuri depărtate. Și, pe când urcau încet, cu mare pază, în vuietul tot mai apropiat al tunurilor, deslușiră dintr-odată luminișul rariștei de pe culme.

Ajunseră lângă artileria bulgară.

S-au oprit într-o adâncitură îngustă, adăpostită de vedere, ca să-și facă planul. Andrei a căzut moale pe stratul de frunze umede și-a rămas fără glas, cu ochii împăinjeniți. Nici nu mai gemea.

Stoica l-a lăsat în grija tovarășilor și-a pornit singur spre culme, să cerceteze împrejurimile, să iscodească mai de aproape rânduiala bulgarilor. Se furișa printre trunchiurile rare, se târa pe brânci, ca o vulpe… Sub marginea plaiului, a văzut adăposturi tăiate în mal, colibe săpate în pământ. La spatele bateriilor, pe drumeagul șerpuit dintre ele, patrule și ștafete bulgare se încrucișau în fiecare minut.

Abia acum și-a dat seama Stoica de toată greutatea faptei pe care voiau s-o încerce în noaptea asta. Cum să treacă ei nebăgați în seamă printre baterii și patrule, cum să se strecoare apoi, fără călăuză, printre toate încurcăturile de tranșee cu sârme ghimpate, peste linia de infanterie din vale, fără să-i vază nimeni?

Descurajat pentru întâia oară, Stoica s-a coborât îndărăt, la tovarăși. I-a găsit strânși împrejurul lui Andrei, cu privirile întunecate.

— Moare… i-a șoptit unul, întorcând capul.

Căprarul a rămas locului, încremenit. Tot sufletul i s-a răvășit dintr-odată. A pus un genunchi la pământ și s-a descoperit.

În aceeași clipă, a zărit pe marginea vâlcelei, în partea cealaltă, un soldat bulgar care-i privea cu adâncă uimire. Stoica a ridicat din umeri. S-a aplecat asupra tovarășului care trăgea să moară și l-a sărutat pe frunte.

Un foc de armă a răsunat atunci deasupra lor. Dar nici unul nu s-a gândit să fugă.

În curând, au fost împresurați din toate părțile.

— *Predaite-se!** le-a strigat cu putere un glas.

Văzând că nici unul nu face o mișcare și că stau toți cu frunțile plecate, bulgarii nu înțelegeau ce se petrece. Dar la urmă, când au venit mai aproape, au înțeles…

Și s-au descoperit și ei, în tăcere, făcându-și semnul crucii, în clipa când străinul căzut acolo își trimitea spre vatra lui depărtată suspinul cel din urmă.

*

Se făcuse noapte. În fața unui foc de vreascuri, înconjurați de bulgari, prinșii stăteau pe un buștean unul lângă altul și mestecau încet, cu ochii țintă-n para focului, câte o bucată de pâine neagră. Soldații bulgari – unii cărunți, alții cu mustață abia mijită – se uitau la ei fără vrăjmășie, bucuroși parcă de această întâmplare neașteptată.

— Ce-ați căutat voi pe aicea, mă? i-a întrebat deodată pe românește un soldat bătrân, care îi cercetase multă vreme cu ochii lui cenușii, fără să scoată o vorbă. De unde veniți?

— Am fugit de pe valea Strumei, de la gura Stefivracei…

Bulgarul și-a întors ochii spre foc, îngândurat. Apoi a zis:

— Dacă vă prindea mai încolo, pe vale, poate că vă ierta. Aici, ați ajuns la front.

— Și ce-o să fie cu noi?

— Cam rău cu voi, mă rumânilor… Polcovnicul nostru trebuie să facă așa cum scrie la lege…

A doua zi, după ce dormiseră neîntorși noaptea întreagă, prinșii au fost aduși în fața polcovnicului – un om cu barbă

* Predați-vă! (bg.).

căruntă, cu privirea liniștită și pătrunzătoare. Strâns în mantaua lui sură, stătea în picioare lângă adăpostul scund de grinzi îngropate sub pământ. La câțiva pași, un porucic tânăr îi urmărea toate mișcările. Mai jos, lângă un pâlc de brazi – un pluton de soldați, cu arma la picior…

Interogatoriul a fost scurt. Bătrânul de aseară tălmăcea întrebările, la care prinșii răspundeau cu greutate.

Polcovnicul porunci, în sfârșit, să-i ducă cu spatele la mal, în fața plutonului… Dar privindu-i cum se depărtează a avut o clipă de șovăială. A făcut un semn cu mâna să-i oprească și-a spus ceva tălmaciului.

— Măi, care din voi e căpetenia? a strigat tălmaciul. Polcovnicul nostru vă întreabă: cine v-a îndemnat să fugiți? Dacă-l spuneți, îl împușcă numai pe el. Pe voi vă iartă…

Fugarii s-au oprit, ca-ntr-un somn. Parcă nu înțelegeau despre ce-i vorba. Își alăturară apoi capetele, să se sfătuiască.

— Fraților, să nu mă spuneți! le-a șoptit Stoica. Mă spun eu singur… V-aș ruga doar, dacă mai scapă vreunul cu viață din părțile astea, să vestească pe maică-mea cum am murit și unde am murit…

— Gata? întrebă bulgarul.

Stoica făcu doi pași înainte:

— Eu sunt căpetenia lor! rosti el, palid, cu glasul lui repezit.

Polcovnicul îl privi țintă. Apoi făcu semn cu mâna, să-l ridice…

Dar peste o clipă, se petrecu ceva neașteptat. Ceilalți patru tovarăși, ca la o poruncă, se grămădiră în fața camaradului lor:

— A mințit! A vrut să ne scape de moarte… da' nu-i el căpetenia!

Și se uitau când la tălmaci, când la polcovnic.

Scena s-a petrecut atât de neașteptat, că polcovnicul n-a putut să-și dea seama numaidecât… Apoi, a înțeles. Privirea

lui dură de ostaș cu sufletul călit în foc s-a plecat în pământ, muiată de înduioșare. Întorcându-se spre porucic, i-a vorbit ceva, încet. Pe urmă, venind în fața soldaților lui, le-a spus și lor câteva cuvinte, arătând spre cei cinci fugari străini.

În sfârșit, tălmaciul s-a apropiat de Stoica și l-a bătut cu mâna pe umăr:

— Polcovnicul nostru v-a iertat pe toți. O să vă pornească chiar azi îndărăt, de unde ați fugit, cu poruncă să nu vă facă nimeni nimic…

*

Ce s-a mai întâmplat pe urmă e ușor de închipuit.

Trimiși cu caraulele din post în post, pe Strumița în jos, de-a lungul munților, oamenii noștri au ajuns într-o bună zi iarăși în lagărul cel mic de la gura Sfetivracei, lângă apa blestemată a Strumei.

Aici însă, cu toată porunca de la polcovnic, care era acum departe, ceasovoii s-au răzbunat crunt pe spatele fugarilor, pentru toate ostenelile și bătăile îndurate din pricina lor.

XI

Linia ferată din sectorul nostru e gata.

Într-o dimineață, o locomotivă pitică – poate tot aceea care ne-a adus până la poala Rodopilor – s-a oprit lângă podul de deasupra taberei și-a înfipt în văzduhul trandafiriu un țipăt lung și ascuțit, ca o suliță.

S-a isprăvit. De-acum va trebui să plecăm și din părțile acestea, cine știe încotro, că aici nu mai avem nici un rost.

Într-o vineri după Sf. Dumitru, mi-am luat rămas bun de la Branco și am pornit cu o coloană de vreo două sute de prizonieri români, încadrați de ceasovoi, pe apa Sfetivracei în sus. Auzisem că vom fi risipiți pe drum în grupuri mici, cu felurite destinații. Mi-am pus în minte să fac parte din ultimul grup, ca să ajung cât mai departe, în munți; și mi-am ales o ceată de tovarăși, numai oameni tineri.

Drumul șerpuia printr-o vale deschisă larg înaintea noastră. Aveam acum la stânga, spre miazănoapte, zimții negri ai Rodopilor; în partea opusă, la miazăzi, o linie lungă de culmi păduroase, de unde sunau tot mai departe tunurile frontului încovoiat spre Marea Egee; și-n fund, spre răsărit, alte lanțuri de munți, între care cel mai apropiat își înălța în azur piscul pleșuv, din întunecimea pădurilor revărsate pe poale. Acela era Pirin Planina. Acolo trebuia să ajungem noi.

Până acolo, după spusa ceasovoilor, trebuia să întâlnim în cale un oraș frumos care se cheamă Melnik, unde ne vom

opri ca să primim și pâinea pentru popasul de amiază. Vasăzică, orașul nu putea să fie departe.

Locul era acum întins înaintea noastră, toată valea se vedea ca-n palmă la Pirin Planina – dar nici urmă de oraș. Numai pe colinele joase din dreapta au început a se zări șiruri lungi de podgorii, însorite și pustii.

— *Cadè Melnik?** îi întrebam pe ceasovoii din fruntea convoiului, pe lângă care mergeam acum, ca să pot privi mai bine, în toate părțile.

— *Tam!*** răspundeau ei, arătând cu degetul un loc vag dintre munte și noi, unde nu se zărea nimic.

Totuși un oraș, cu străzi, cu case și biserici, cât ar fi el de prizărit, nu putea fi ceva chiar așa de invizibil ca un microb sau străveziu ca aerul, încât să nu-l vezi deloc când te apropii de el. Unde putea să stea ascuns acest oraș-fantomă, despre care se vorbea atâta de azi-dimineață?

Apa Sfetivracei curgea pe fundul unei crăpături adânci și înguste, săpată de puhoaie în nisip, între maluri drepte și înalte. De la o vreme și drumul nostru a coborât între acei pereți de nisip împietrit, lângă unda limpede a pârâului, pe care trebuia s-o trecem de nenumărate ori cu piciorul.

Aproape de amiază, am ajuns într-un loc unde, din albia lui lărgită puțin, se deschideau lateral și alte crestături, tot așa de adânci. Ne-am oprit sub o râpă, pe fundul uneia din acele scobituri laterale, la umbră.

— *Tucă Melnik!**** îmi spune un ceasovoi bătrân, arătând zidul de nisip înalt din fața noastră.

Dacă bulgarii n-ar fi așa cum sunt, aș fi crezut că e vorba de o păcăleală. Dar ei nu prea au obicei să glumească. Trebuia să se ascundă ceva în dosul acelor maluri prăpăstioase de nisip…

---

* Unde e Melnikul? (bg.).

** Acolo! (bg.).

*** Aici e Melnikul! (bg.).

Am rânduit oameni de corvoadă și am pornit cu ei și cu câțiva ceasovoi să luăm în primire pâinea de la oraș, nerăbdător să aflu în sfârșit dezlegarea acestei enigme.

În adevăr, după ce am ocolit un colț de mal, am intrat în altă deschizătură laterală – și ne-am trezit de-a dreptul în oraș…

Era ascuns acolo, într-o rețea de crăpături adânci, care-i țineau loc de străzi, fără ca vreo clădire să depășească nivelul împrejurimilor.

Locuințele aveau o arhitectură ciudată: erau scobite în malul vertical, sus, ca niște grote – numai fațada cu cerdac sta afară, sprijinită pe grinzi înalte, ca pe niște catalige. Din acele hulubării amețitoare, omul trebuia să coboare pe o scară lungă și îngustă, de-a dreptul în stradă. Prea puține case erau zidite jos, pe temelie.

Ne-am strecurat de-a lungul unei uliți tăcute, fără să întâlnim la început pe nimeni; numai în dosul ferestrelor ne pândeau ochi sclipitori de femei sprâncenate, care se trăgeau numaidecât îndărăt, în umbră.

Ajungând la reședința autorității militare – o casă obișnuită, cu patru păreți, așezată pe pământ – un ceasovoi a intrat cu o hârtie la năcealnic, iar noi, ceilalți, am rămas în ogradă să căscăm gura la palatele spânzurate dimprejur. Nici un lătrat de câine, nici un glas de copil nu strica liniștea acestui oraș de povești, adormit parcă de veacuri între zidurile lui galbene și înalte. Numai câteva vrăbii pestrițe se bălăceau în lumina amiezii pe acoperișul de lângă noi, zvârlind în toate părțile stropi de ciripituri.

După o bucată de vreme, am fost chemat și eu înăuntru. Ajutorul de năcealnic a ținut să mă înfățișez înaintea lui. E un roșcovan voinic și vesel – a stat chiar acum la masă și se cunoaște că nu-i displac vinurile dulci din partea locului; mă primește descheiat la tunică până sus și-mi arată mare

bunăvoință, măcar că ne înțelegem cam greu unul cu altul, jumătate franțuzește, jumătate bulgărește.

— *Pissatel!** strigă el, vesel, bătând cu pumnul în masă, când aude că sunt scriitor. Vino-ncoace să te pup!

La urmă, ar vrea să mă oprească acolo, în Melnik, cu vreo treabă oarecare, dar perspectiva de a trăi singur printre străini, în acest decor exotic, nu mă atrage deloc.

— Voi, rumanski, sunteți ai dracului… încearcă el să-mi explice simpatia pe care mi-o arată. Ne-ați luat *Cadrilater* și ne-ați mâncat *cucoșca*** la 1913, când ați venit să vă bateți cu muierile noastre. Nu-i nimica. Sunteți oameni de viață, deschiși la suflet – și eu vă iubesc… Dar pe câinii ăștia de greci de pe-aici i-aș mânca fripți pe jăratic, strigă el sărind de pe scaun – că sunt răi și ascunși la inimă și ne urăsc de moarte, *da ebam maika*!

Îmi oferă un pahar de vin roș, să ciocnim pentru viitoarea împăcare dintre țările noastre. Și la despărțire îmi strânge iar mâna, cu mai multă căldură decât la venit.

— Să vă purtați bine cu *rumanski pissatel*, că vă fac praf! le dă el în grijă ceasovoilor, petrecându-mă până în ogradă.

În vremea asta, oamenii au încărcat pâinea în saci, pentru flămânzii care ne așteaptă lângă pârău. Orașul are o singură ieșire – pe unde am intrat noi (încolo, de pe râpile dimprejur, ar trebui să te cobori în oraș cu scara). La întoarcere însă ocolim pe alte străzi, ca să trecem prin centru. Populația grecească a orășelului se face că nu ne vede, dar toți trag cu ochiul la sacii încărcați în spatele oamenilor noștri și înghit în sec. Când trecem în dreptul unei cafenele mici, cu mesele afară, un grec tânăr, stând cu capul între palme la o masă, strigă ceva pe grecește, ascuțit, fără să-și întoarcă ochii spre noi. E, desigur, o protestare împotriva

* Scriitor! (bg.).
** Găina (bg.).

autorităților bulgărești, că dau prizonierilor toată pâinea din oraș, iar pe localnici îi lasă să moară de foame…

Am rămas mai în urmă, cu un singur ceasovoi. Îi fac semn să ne oprim la cafenea. Bulgarul se codește puțin – dar, aducându-și aminte de felul cum m-a primit ajutorul de năcealnic, se învoiește să luăm loc la o masă, unde cerem două cafele.

— *Ma scoro, bre!** mă grăbește el, ca să-și împace conștiința.

Grecii din cafenea mă înconjoară numaidecât. Unul știe bine românește – a stat în tinerețe patru ani la Brăila. Din gura lui aflu multe lucruri interesante – și ne lungim la vorbă în ciuda bulgarului, care nu înțelege nimic.

— Haida, bre! se rățește din când în când bietul ceasovoi, bănuind că facem politică antibulgărească sub nasul lui; iar eu, ca să-i astup gura, îi mai ofer încă o cafea turcească pe nemâncate, știind bine că banii românești au multă căutare prin aceste părți.

Grecul cu care stau de vorbă nu-i de aici, din Melnik. E din orașul Drama, nu prea departe spre miazăzi, unde are și o casă. Fiind venizelist, a fost adus de bulgari aici ca „internat civil“, ca să nu facă propagandă ostilă pe acolo – căci Venizelos și partizanii lui sunt de partea Aliaților împotriva Puterilor Centrale.

Acum, la Drama, îmi spune el, e mare grozăvie. Mor oamenii de foame pe stradă. Bulgarii nu le dau decât un pumn de mălai pe săptămână, pentru fiecare. Familii întregi se stâng de inaniție prin case, îngropându-și rând pe rând morții sub podele, ca să mai poată primi câteva zile partea lor de hrană. Femei din societatea bună sunt nevoite să se ofere soldaților bulgari pentru o coajă de pâine, pentru un pumn de făină…

— Și trebuie să primească, biata cucoană, câte zece bulgăroi la șir ca se strângă de la toți o mună de farina… Altfel, n-are ce muncà!

---

* Repede! (bg.).

Pe când vorbea astfel, mă uitam, destul de intrigat, spre o piațetă din stânga noastră, unde se înălța drept în mijloc o piramidă de nisip împietrit, înaltă cât un turn de biserică. Nimeni nu s-ar fi putut urca acolo, din nici o parte, decât cu o scară lungă de pompier. Pe vârful ei trunchiat se vedea totuși ruina unor ziduri vechi…

— Ce-i comedia asta? întreb eu, ca să mai schimbăm vorba.

Grecul mă lămurește că acolo, sus, a fost în vremea antică orașul; dar cu timpul s-a coborât tot mai jos sub acel nivel, până a ajuns pe fundul acestor crăpături adâncite de puhoaie, unde se vede astăzi. Apa, rozând nisipul an după an, a scos acum la iveală de sub orașul antic alte zidării și mai vechi – scheletul unui oraș preistoric, îngropat de aluviuni la zece stânjeni sub pământ – lăsând în picioare numai câteva piramide, la fel cu asta, fiecare cu ruina ei în vârf…

Te gândești fără voie: ce interes or fi avut oamenii să se încăpățâneze atâta amar de vreme aici, să nu se dezlipească din acest punct, unde un capriciu al naturii mută vertical orașul lor natal, când în sus, când în jos?

De nenumărate generații, locuitorii lui trăiesc numai din produsul podgoriilor întinse pe care le-am zărit pe colinele joase dinspre miazăzi. Și poate că soarta vestitelor vinațuri din această regiune a fost întotdeauna legată de existența grotelor artificiale, săpate în pereții orașului. Aceste grote, care au fost adâncite tot mai mult de localnici, din tată-n fiu, ca un instinct de cârtiță moștenit din strămoși, nu sunt locuințe omenești decât la gură; încolo sunt pivnițe vaste, cu vechime de catacombe, ce se întind departe pe sub pământ și se ramifică, păstrând în întunericul lor ferit de umezeală oștiri întregi de buți și butoaie înfundate. Așa se întâmplă că mustul de viță nobilă, când pătrunde la sfârșitul toamnei în această împărăție subterană, își poate recunoaște de pe

miros toată genealogia, până la nectarul străbun uitat într-un fund de beznă, ca o mumie de vin egiptean îmbălsămat de arome tari între doage putrede și mucegăite…

Tot aici, la Melnik, a fost exilată, pe vremea romanilor, o fată de împărat – aflu eu din gura grecului, la sfârșit.

— Care împărat?

— Nu cunosc. Da’ se poate țere informația.

— Și ce făcuse fata ca să fie exilată tocmai aici?

— Eh!… parcă e greu de prițeput?

Am plătit, am strâns grecului mâna ș-am plecat.

Era și timpul; ceasovoii ne căutau de zor, oamenii erau rânduiți în coloană și convoiul sta gata de plecare.

În curând am ocolit pe lângă pârău colțul malului despicat care străjuia unica intrare în cetate, ca o poartă înaltă de aur spălăcit – și orașul a dispărut iarăși fără urmă, ascuns în cuiburile lui de nisip, cu arhitectura lui bizară și cu antichitatea lui misterioasă.

*

Drumul de la Melnik până la poala Pirinului nu mai știu cât ține.

Mergeam între tovarășii mei de drum cu gândurile aiurea ca și cum aș fi fost singur. Mă gândeam la fata de împărat, pe care un păcat de dragoste a aruncat-o în acel colț al lumii, departe de iubitul ei întemnițat cine știe unde sau ucis din porunca împăratului… Poate că-n unele amurguri pustii, însoțită de o sclavă credincioasă, sub ochii unor paznici invizibili care o urmăreau de la distanță, va fi rătăcit și ea odinioară prin aceste împrejurimi aride, cu sufletul sfâșiat de nesfârșita dezolare a dragostei pierdute. Dar urma sandalelor ei de argint a dispărut de mult sub veacuri – și însuși nisipul care i-a astupat pașii a fost spulberat de ape.

Această viziune melancolică din lumea veche a trezit apoi în sufletul meu și alte amintiri, ca niște umbre ale trecutului legendar proiectate de lumina antichității pe pământul pietros al Macedoniei… Poate că nu departe de aici se înălțau odată palatele lui Filip, făuritorul de oști, unde Aristotel a fost chemat pe vremuri să instruiască un mândru fiu de rege – un prinț cu minte ageră și suflet înflăcărat, vrednic de ilustrul lui învățător. Și drumul pe care mergem noi acum va fi răsunat, în albastre dimineți, de tropotul furtunosului Bucefal, strunit de mâna prințului adolescent, care va porni cu el mai târziu să cucerească universul.

Tot prin aceste părți, la curtea regelui Arhelaus, a venit odinioară și Euripid să-și trăiască departe de Atena ultimii ani ai vieții. Legenda spune că nefericitul poet ar fi murit sfâșiat de câini, nu departe de apa fluviului Strymon – adică Struma de astăzi… Dar ce blestem l-a dus acolo, ce dezamăgiri fără leac îl făceau să fugă de oameni? Însurat de două ori, înșelat de douăzeci, acest misoghin a crezut totuși ca nimeni altul în puterea dragostei, și-a adus femeii, în *Alcesta* lui, cel mai mare elogiu pe care o închipuire de poet i-l putea aduce. În același timp, acest mare poet tragic și-a bătut joc și de zei, și de muritori, cum nu se putea mai bine, punându-i să spună cu glas tare, pe scenă, ceea ce omul de obicei abia dacă îndrăznea să-și spună în gând. Dar contemporanii nu i-au înțeles ironia, căci râsul acestui *prince-sans-rire* era tăcut, nu izbucnea cu veselie zgomotoasă ca-n comediile lui Aristofan, care-și bătea joc numai de oamenii zilei, nu de Om, cu toate metehnele naturii neschimbătoare. Așa s-a întâmplat că Euripid a rămas și în conștiința veacurilor viitoare numai ca poet tragic, deși se poate spune despre el că a fost, fără să știe, primul umorist englez – apărut pe pământul Helladei, în Antichitate…

Douăzeci de veacuri mai târziu, alt poet mare, cu imaginație sumbră și spirit sarcastic, și-a plimbat la rândul lui

melancolia prin aceste ținuturi nefaste, nu mult înainte ca moartea să fi pus capăt, la Missolonghi, rătăcirilor lui glorioase de la un capăt la celalt al Europei:

Lorsque le grand Byron allait quitter Ravenne,
Et chercher sur les mers quelque plage lointaine
*Où finir en héros son immortel ennui…**

Aceste versuri de demult, aproape uitate, îmi sunau acum în minte ca o șoaptă de dincolo de moarte, evocând umbra celui mai iubit poet al adolescenței mele singuratice, chiar pe locurile acestea pe unde a trecut și el odinioară.

Și mi-am adus aminte apoi și de un episod mărunt, prea puțin cunoscut, al călătoriei lui prin această regiune.

Se spune că pașa din Melnik, auzind că un lord englez va trece pe lângă reședința sa, i-a ieșit înainte la marginea orașului ca să-l salute și să-i ofere ospitalitatea. Lord Byron venea în fruntea unei mici caravane, însoțit de câțiva servitori și de călăuze; și, fiind plin de colb, la fel cu ceilalți – cu greu putea fi deosebit dintre ei. Totuși pașa, fără o clipă de ezitare, s-a dus de-a dreptul la el și i-a făcut salamanlâh.

— De unde ai știut că eu sunt stăpânul caravanei? l-a întrebat Byron prin tălmaci, după schimbul cuvintelor uzuale de politeță.

La care turcul i-a dat numaidecât, pe franțuzește, un răspuns neașteptat:

— Am cunoscut că ești om mare după micimea mânilor și urechilor tale…[1]

*

---

* „Când marele Byron pleca din Ravenna / Să caute pe mări vreun țărm îndepărtat / Unde să-și sfârșească eroic nemuritorul plictis…“ (*Lettre à Lamartine*, de A. de Musset).

1. *Je vous ai reconnu pour un grand homme, à la petitesse de vos mains et de vos oreiles…* (n. a.).

Când m-am trezit din aceste amintiri, ca dintr-un vis luminos, Pirin Planina era aproape. Încununat de neguri ușoare, își înălța în fața noastră până-n cer perdeaua lui de stânci și brădet.

M-am uitat împrejur. Ziua era pe sfârșite.

Și m-am simțit dintr-odată singur între tovarășii mei de captivitate, singur cu muntele cel antic, poleit până-n vârf de o ultimă răsfrângere de aur, din asfințit și din trecut.

XII

Un parfum strălucitor de primăvară timpurie ne-a întâmpinat de la început pe coastele muntelui străin, în lumina dulce a acestor zile de toamnă, când prin părțile noastre flori și ierburi se ofilesc sub brumă. Văzduhul era limpede, cerul adânc și albastru; dar se simțea în aer, ca o adiere aburoasă, respirația umedă a vegetației de munte.

La dreapta și la stânga drumului, tufărișuri tinere de fag răsfirau în soare mlădițe pline de sevă, gata să înmugurească din nou, înainte ca frunza veche să fi căzut de tot. Ochiuri de verdeață palidă se deschideau pe alocuri în acele huceaguri pustii, cu iarbă năpădită de nenumărate lițovere de toamnă, căzute parcă acolo peste noapte, ca un stol ostenit de păsărele cu penajul roz-liliachiu. Floarea lor târzie, fără frunze și fără tulpină, cum se ivește și pe la noi, în dimineți aurii de toamnă, prin poiene și funduri de livezi părăsite, îmi trezea în suflet amintiri răzlețe din copilărie, imagini dulci și triste, atât de triste acum, sub lumina cerului străin.

Coloana noastră se împuținα mereu. Până la poala Pirinului am lăsat în urmă multe grupuri mici, în locuri alese anume ca lagăr de către un gradat bulgar, care ne însoțește de la Melnik și va merge cu noi până când ultimul grup de treizeci de oameni va fi atins punctul cel mai de sus, de unde drumul începe să coboare pantele opuse. Rostul acestor la-

găre mărunte, înșirate astfel din loc în loc, l-am cunoscut puțin mai târziu: sub conducerea unui cantonier de șosele, oamenii fiecărui lagăr aveau datoria să întrețină în bună stare câte o anume porțiune din lungul drum care, trecând peste munte, leagă Macedonia răsăriteană, prin Nevrocopol și Melnik, cu valea Strumei și cu frontul de la Salonic.

După o noapte petrecută lângă o tabără de prizonieri sârbi, poposiți mai demult acolo, la jumătatea muntelui, ne-am sculat de dimineață și-am continuat urcușul.

Șoseaua albă și îngustă, șerpuind spre culme în nenumărate ocoluri prin întunecimea pădurilor de molift, ieșea pe alocuri la lumină ca o treaptă de scară tăiată în coasta muntelui: jos prăpastie, deasupra zid vertical de piatră. În alt loc, drumul se strâmta gâtuit de câte o stâncă uriașă pe care dinamita lucrătorilor grăbiți dinaintea noastră n-avusese vreme s-o sfarme în întregime; pe urmă, trecea iar între două rânduri de brazi, ca o alee ușor încovoiată la intrarea unui parc solitar, spre un castel invizibil.

Ne-am oprit către amiază într-o poiană largă, cu mesteceni, înclinată pe o coastă lină deasupra pădurilor. Acolo avea să fie reședința noastră de iarnă.

Departe tare-n vale, peste revărsarea oștirilor de brazi înfipți în povârnișuri, se zărea un sat spânzurat între stânci, la piciorul muntelui vecin; câteva căsuțe, risipite din el, ajungeau până-n vale. Vuietul mare al tunurilor, izbind la răstimpuri în pieptul înalt al Pirinului, se întorcea cu răsunete prelungi peste păduri – și, la urechea oamenilor sălășluiți acolo, jos, trebuia s-ajungă tocmai din partea opusă, dinspre miazănoapte.

La spate, deasupra noastră, o perdea îngustă de brădet ne despărțea de fâșia luminoasă a unui plai deschis, care suia-n cer, până-n vârful muntelui; văzută de departe, dinspre Melnik, acea fâșie goală, cu margini drepte, părea o dâră lăsată de o mașină de tuns pe tidva păroasă a unui uriaș.

Am dormit noaptea întâi în jurul unui foc mare, sub stele. Doi ceasovoi turci, recrutați din cine știe care parte a Bulgariei, oameni în puterea vârstei, înarmați până-n dinți cu câte o pușcă lungă de pe vremea lui Pazvante, alcătuiau toată garda noastră. Am fi putut să-i gâtuim în toată voia și să fugim; înțelegeau și ei atâta lucru; de aceea, îndată ce au fost lăsați singuri acolo cu noi, s-au tras în tăcere la o parte și nu s-au mai amestecat în ale noastre, ca și cum n-am fi fost.

Dimineața, am început să ne îngrijim de adăposturi. Feldwebelul* bulgar ne lăsase un topor și câteva cazmale de fier, cu care am început să săpăm în coasta muntelui bordeiele pentru iarnă.

Dar lucrul mergea greu. Știam că pe lângă cei doi turci trebuia să ne vie și un cantonier bulgar pentru conducerea lucrului la drum – și, odată cu el, primele noastre provizii de hrană. Îl așteptam ca pe un înger din cer, căci aerul înviorător de munte ne sporise cumplit pofta de mâncare – lucru de care nici până acum, slavă Domnului, nu avusesem a ne plânge. L-am așteptat însă degeaba, toată ziua. Și ne-am culcat seara, nemâncați.

Ziua a doua am petrecut-o ca și pe cea dintâi, în post absolut. Oamenii s-au risipit de la o vreme care-ncotro, prin pădure, căutând în zadar ceva de mâncare. Când s-a făcut noapte și ne-am adunat iar în jurul focului, fiecare era încredințat că am fost părăsiți acolo dinadins, ca să murim de foame.

A treia zi, până la prânz, iarăși nimic. Ce era de făcut?

Turcii nu știau boabă nici românește, nici bulgărește. Nemâncați ca și noi de trei zile, stăteau lungiți cu fața-n sus unul lângă altul și oftau din adâncul inimii, visând râuri de lapte și munți de pilaf. Ai noștri nu mai aveau putere nici să

---

* Sergentul-major (germ.).

înjure măcar, de slăbiciune. Descoperise unul, într-o vălcuță, un soi de ferigă cu rădăcina roșie, dulce la gust; fiartă în puțină apă, acea buruiană suspectă lăsa pe fund o zeamă dulceagă și sălcie, care putea să-ți taie foamea pe-un sfert de ceas, sau chiar să te trimită de tot pe lumea cealaltă, dar nu să te hrănească.

Era la marginea lagărului, sub o râpă, un pârău mic și limpede, unde coboram din când în când să ne potolim setea, pe nemâncate. Cum n-aveam altceva de făcut, am pornit, cu puțin înainte de amiază, pe pârău la deal, să-i găsesc izvorul.

În curând m-am trezit pe fundul unei văgăuni încremenite, între două povârnișuri cu brazi. Nici o urmă de potecă nu se zărea în preajmă; nici o adiere de vânt n-ajungea acolo; plutea în aer un iz ușor de putregai, amestecat cu miros de brad și ferigă verde. Și totul era neclintit în jurul meu: numai pârăul alerga la vale, singur, licărind în umbră de stânci și ciripind la soare pe pietre.

Campanule, risipite ici-colo, scoteau dintre buchete de ferigă umedă căpșorul lor albastru sau violet, privind cu mirare. Pe alocurea, cobora de sub brazi până la marginea apei câte o fâșie de iarbă fragedă, atât de fragedă și curată, peste care nu demult miozotul verii trebuie să-și fi risipit ninsoarea lui de azur. Dar acum această floare delicată a singurătății dispăruse, poate se înălțase la cer pe câtăva vreme, lăsând în locu-i alte flori mai puțin gingașe, care abia începeau să-și deschidă, lipite de pământ, corolele lor albe, aproape verzi, învelite în scamă.

După un ceas de umblet, am ajuns la izvor. Era ascuns acolo, la capătul din sus al văgăunii, unde cele două costișe se împreunau arcuit, deasupra unui luminiș înalt. Locul era cu deosebire pustiu și melancolic. Mă simțeam bine acolo. Mă simțeam la mine acasă.

Pârăul își avea obârșia într-un mic bazin scobit între stânci, de unde apa miraculos de clară se revărsa lin peste marginea pietrei. Prin cristalul ei strălucitor vedeam cum joacă-n fund firicele de nisip, căci de-acolo se ridicau până la suprafață, clocotind ușor, două suluri de lumină din inima stâncii; și toată apa tremura, se încrețea înfiorată de un râs tăcut, ca o femeie iubită când îi mângâi ușor sânul cu mâna, de jos în sus. Eliberat dintre pietre, pârâiașul pornea numaidecât la vale, gâlgâind și clipotind pe albia-i minusculă, sunându-și dulce clopoțeii undelor pe sub ferigi.

Ca să-i ție de urât, izvorul din luminiș avea mai încolo și un frățior, mai mic, care se prelingea de sub coasta din stânga, printre frunze uscate; dar trebuia să stai cu respirația oprită și cu urechea plecată spre el, ca să-l auzi șopotind în mare taină, jumătate murmur, jumătate șoaptă.

Când m-am ridicat să plec, o pitulice cu codița răsfirată pe spate, ca un curcan, a ieșit tocmai atunci dintr-o încâlcitură de rădăcini, la capătul unui buștean putred, ca să vadă ce mai e pe lume; dând cu ochii de mine, a-nceput deodată să țipe cu gura până la urechi. Glasul ei alarmat răsuna neașteptat de tare în liniștea acelui loc pustiu și, cât era de mică, făcea un scandal nemaipomenit că i-am încălcat domeniul. Pe urmă, dintr-odată, a tăcut. Și nu s-a mai auzit iarăși, în singurătate, decât murmurul străveziu al izvorului.

Am suit râpile din fund, agățându-mă de jnepeni și de stânci; mergeam acum ca-ntr-un vis, fără să știu unde sunt și fără să mă mai gândesc încotro merg. În curând, am ajuns deasupra, la loc mai neted, între colonadele sumbre ale pădurii de pini. Vântul dinspre miazăzi curgea la răstimpuri prin crengile de sus, cu un freamăt misterios și adormitor, ca foșnetul lung al căderilor de apă.

Se vedea într-o parte, printre zăbrelele drepte și subțiri ale trunchiurilor, o zare de rariște înclinată spre vale. Am

pornit-o într-acolo. Am ieșit, cu pas ostenit, la marginea plaiului înalt, care se deschidea într-o mare lumină de pajiști goale, pustii, cu ienuperi pe poale.

Nici țipenie de om, pe nicăieri. În dosul unui pâlc de brădet am dat însă peste o cabană de scânduri, părăsită. O fi fost poate acolo, înainte de război, un sălaș de ciobani, că se vedeau pe aproape urme de țarc și pari înfipți în pământ; dar locul, bătătorit odinioară de turme, era năpădit acum de iarbă pitică, stropită cu bumbi de păpădie, decolorați.

Într-un ungher al cabanei, sub acoperișul dărăpănat, am găsit un maldăr de paie vechi, de grâu; scormonind în ele, am avut norocul să descopăr, după îndelungă căutare, câteva jumătăți și sferturi de spice, din care am adunat la urmă pe fundul palmei o mână de boabe uscate. Și le-am mâncat așa, nefierte, că erau prea puține ca să pot face din ele colivă.

De pe o movilă apropiată se vedea în vale, peste vârfuri, poiana cu sălașurile noastre; privită de aici însă, părea cu mult mai mică. Se zăreau și oamenii stând unii culcați la soare, alții abia mișcându-se din loc în loc, încet, ca niște insecte bolnave. Și mi-a fost destul atâta ca să înțeleg că nu se întâmplase nimica nou în lipsa mea.

Foamea e un chin greu de suportat în primele zile. Nevoia de hrană îți încleștează tot sufletul într-o preocupare unică, tiranică, de fiecare clipă. Nu te mai poți gândi la nimic. Pe urmă, treptat, chinul dispare; începi să te simți ușor, cu mintea limpede și liniștită – dar cu atât mai clar îți dai seama de primejdie.

M-am alăturat de trunchiul unui brad tânăr, la marginea pădurii, izolat puțin de semenii lui grămădiți pe râpă; sta înfipt acolo, în bătaia vântului, cu creștetul în soare. Și l-am simțit lângă mine trăind, străbătut de un șuvoi de viață intensă până-n vârful crengilor. Aceeași voință dârză de a trăi era și-n mine, împrăștiată-n trup și-n văpaia sângelui,

mai adânc decât în mintea care oglindea și cumpănea împrejurările stranii în care mă aruncase războiul.

Dacă ne culcăm și-n seara asta nemâncați, mă gândeam eu, dacă așteptăm să treacă și ziua de mâine la fel, câți dintre tovarășii din vale vor mai fi în stare apoi să se ție pe picioare, să mă însoțească la drum? Nu ne-ar mai fi rămas alta decât să ne așteptăm aici moartea apropiată; sau, chiar dacă bulgarii ne-or trimite din când în când hrană mai târziu, să ne mistuim cu încetul de inaniție, fără să mai putem încerca nici o scăpare.

Dar poate că alimentele ni s-au trimis din Melnik regulat, și-au fost oprite pe drum? Erau atâtea vămi până aici... Și ispita trebuia să fie mare, căci pâinea prin aceste părți valora cât aurul: puteai să cumperi cu ea orice, până și femei frumoase de la oraș.

Trebuia să mă grăbesc. Trebuia să aflu chiar în seara asta, cu orice preț, cum stau lucrurile.

Lagărul sârbesc, unde dormisem o noapte, se găsea la câțiva kilometri mai jos, pe coasta muntelui. Soarele abia începea să cadă spre asfințit: până la noapte aveam vreme să mă duc și să mă-ntorc. Era de prisos să mai stau aici, cu brațele încrucișate.

Am pornit aproape alergând pe coastă în jos; am tăiat pieziș valurile de brădet negru, până la drumul îngust pe care-l văzusem de sus albind la o cotitură. De-acolo, puteam să mă las mai ușor în voia gândurilor, fără teamă că m-aș putea rătăci.

Planul mi-era ca și făcut. Dacă excursia în care am pornit acum nu ne aduce o dezlegare imediată, la noapte ne vom pune pe treabă... Vom lega burduf pe cei doi turci, cu propriile lor curele, ca să-i păstrăm zălog într-un fund de văgăună, cât mai departe de drum. Până la satul din fundul văii e tocmai cale de-o noapte, dus și întors. Sunt acolo și case

izolate, la care se pot găsi multe lucruri bune pentru niște flămânzi ca noi. Înarmați cu cele două puști vechi ale turcilor și deghizați cu șepcile lor de ceasovoi și cu ceva funingine pe obraz, doi dintre oamenii cei mai curajoși vor putea stăpâni un biet gospodar speriat din somn, pe când alți tovarăși vor pândi în întuneric, gata să le dea ajutor la nevoie… Și pe urmă? Pe urmă, când foamea ne-o scoate iar din bârlog, mai este un sat pe partea cealaltă a muntelui, spre Nevrocopol; și-or mai fi și altele mai încolo.

Și dacă în vremea asta vine la lagăr vreun bulgar și ne întreabă de turci?

— *Nema* turci! Au fugit și ne-au lăsat singuri, o să răspundem noi cu blândețe și nevinovăție, ca niște mielușei ai lui Dumnezeu, lăsând toate isprăvile noastre pe seama fugarilor.

Planul era temerar și plin de riscuri, cum nu se mai poate. Dar nu aveam de ales. Decât să murim de foame, tot era mai bine să câștigăm timp, prin orice mijloace, căci războiul nu putea să dureze cât lumea.

Și apoi, nu degeaba trecusem prin infernul luptelor de la Turtucaia. Sortit să mor acolo, pe front, viața de care mă bucuram încă era pentru mine acum ca o mană cerească la care nu m-am așteptat, cum ar fi pentru un jucător novice o mare sumă de bani câștigată la cărți. Puteam s-o risc mai ușor decât înainte: jucam din câștig. Când Moartea te-a ținut între ghearele ei prea mult, chiar dacă te ratează la sfârșit, îți lasă în firea ta adâncă un stigmat care, ca urma ghearei de tigru, nu se mai vindecă toată viața. Între altele, gustul primejdiei rămâne pururea viu în sufletul omului care s-a așteptat o dată să fie ucis și-a fost nevoit să ucidă. Asta nu-ți folosește la nimic mai târziu, în viața normală – ba dimpotrivă; dar în unele împrejurări, rare, îți dă o superioritate nebănuită asupra celorlalți. Și când te uiți la timorații din jurul tău, ai și un sentiment tulbure de mândrie, ceva din

psihologia aventurierului care-i gata oricând să riște totul pe-o singură carte, privindu-i pe muritorii de rând cu un dispreț ironic, ca pe niște biete făpturi inocente și dezarmate.

Când am ajuns la sârbi, apunea soarele. Lumina lui de aur se muta pe munte-n sus, poleind pădurile; așa se-ntâmplă pe unde-s munții înalți – soarele apune în rate.

Șeful lagărului era un picher de șosele, un bulgar încă tânăr, cu mutră de rusneac, blond, mare-n trup, bucălat. Deunăseră, la venit, mai stătusem de vorbă amândoi. Avea idei înaintate, după cât înțelegeam, dar nu era chiar socialist; era „tolstoist“. Și mai avea pe lângă el un acolit sârb, scurt, cârn, îndesat, cu pipa-n colțul gurii, lucrător de uzină și aprig propagandist în vreme de pace. L-am găsit acum în tovărășia acestuia, la o masă de mesteacăn, mâncând dintr-o cratiță mare fasole cu șuncă afumată.

— Pentru ce-ai fugit din lagăr? au fost primele lui cuvinte.

— N-am fugit, de vreme ce mă găsesc tot într-un lagăr de prizonieri, i-am răspuns eu, cum am putut.

Știa că are-n fața lui un om nemâncat de trei zile, dar nu s-a gândit să-mi ofere măcar o bucată de pâine. Se vede c-așa sunt tolstoiștii, mă gândeam eu. Vizionarii ăștia umanitariști privesc totdeauna lucrurile în mare, nu se încurcă în amănunte. Ei văd pe semenii lor numai în viitor; în prezent, nu se văd decât tot pe ei singuri, că-s mai aproape.

Printr-un tălmaci sârb, i-am arătat starea în care se găseau tovarășii mei din deal; l-am întrebat ce se întâmplă cu alimentele noastre – și dacă nu s-ar putea să trimit năcealnicului din Melnik o hârtie… În orice caz, mă adresam acum lui, ca la cea mai apropiată autoritate bulgară, cu întrebarea: ce să facem noi ca să nu murim de foame?

A ascultat, zâmbind dulce, povestea mea. S-a șters pe urmă la gură și-a răspuns, pe limba lui:

— *Otkradete nekoia ovțà, hozà… otkradete cokto mojite, i eadete!*

Să furăm. Să furăm vreo oaie, vreo capră... să furăm ce-om găsi și să ne hrănim...

Bun! Se vede că și asta face parte din doctrinele lui umanitariste.

Se îngâna ziua cu noaptea când am pornit îndărăt, spre poiana noastră. La plecare însă am întârziat puțin într-o margine, sub pădure, ca să văd dacă tolstoistul nu trimite cumva în urma mea câțiva ceasovoi să mă-mpuște pe drum, sub cuvânt că m-au găsit noaptea fără escortă, fugit din lagăr.

Mergeam acum încet, ascultând toate șoaptele nopții, susurul pădurii cu tainele ei, un foșnet de pârău depărtat ori suspinul vântului în cetini, deși se părea că nici o adiere nu trece prin văzduh. Brazii se înălțau pe margini, negri, neclintiți, lăsând printre vârfurile lor abia o părere de lumină din stele, destul ca să-mi arate drumul albind prin întuneric, nu destul ca să-mi trădeze prezența dacă m-aș fi tras în umbră.

Pe la jumătatea drumului am auzit înaintea mea glas de om și tropot de copită; m-am alăturat îndată de tulpina unui brad și-am rămas nemișcat. În linie dreaptă, glasul venea de-aproape; dar l-am auzit apoi tot mai încet, căci drumul făcea aici un cot, se depărta ocolind un capăt de văgăună îngustă; pe urmă a-nceput iar s-apropie... Erau doi inși: unul călare, celalt pe jos. Vorbeau tare, pe bulgărește. Au trecut pe lângă mine, fără să mă vadă. Numai calul, ajungând în dreptul meu, a întors puțin capul și-a prufăit din vârful buzelor, doar așa, ca să-mi spună că el m-a văzut.

*

Când am ajuns la marginea poienii cu mesteceni, un parfum suav de carne friptă pe grătar m-a întâmpinat de departe. Parcă nu-mi venea să cred. Am grăbit pasul, să văd ce s-a întâmplat...

În jurul focului era mare ospăț.

Fără să mai aștepte învoirea de la bulgar, oamenii noștri furaseră, dintr-o turmă de pe munte, o capră. Și-o mâncau acum, ca o ceată de canibali, în lumina focului care însângera marginea neagră a pădurii, întinzând fiecare cu dinții din câte o halcă mare de carne pârjolită la țăpuș, fără pâine și fără sare.

Mi-au păstrat și mie o bucată cât toate zilele, pe care am fript-o îndată într-un vârf de prăjină, deasupra maldărului uriaș de jăratic.

Și mi-au povestit apoi cum a fost întâmplarea.

S-auzise pe-nserate un sunet de talangă, spre vale. Patru inși au coborât atunci hoțește, ca niște lupi flămânzi, și-au aținut calea turmei la o margine de sihlă, sub o râpă. Când i-a venit la-ndemână, Toader Coban a apucat de picior o capră, a tras-o și a grămădit-o la pământ, între jnepeni; Gheorghe Andronic i-a strâns botul în pumni, ca să nu dea glas, și Lazăr Ilie Drișcă a sângerat-o la gât. Pe urmă, au așteptat să se întunece de-a binelea și-au târât-o la deal, cu mare trudă, fiind istoviți de nemâncare. Asta-i.

— Și turcii?

— Le-am lepădat și lor câte-o bucată și-au rămas tare mulțumiți.

În adevăr, îi vedeam pe-amândoi în întuneric, mai la o parte, sticlindu-și ochii spre zarea focului și mestecând încet, cu gravitate. Și nu păreau deloc supărați.

— Da’ cu pielea și coarnele caprei ce-ați făcut?

— Le-am azvârlit colea, în pădure, cu cap cu tot…

Asta nu era bine. Stăpânul turmei, când o porni mâine-n zori să-și caute capra, ar putea să le găsească. Și-ar cunoaște atunci, după toate semnele, c-a fost mână de om la mijloc, nu dinte de fiară.

Creştea pe munţii aceia o specie de pin, numit *bora*, cu lemnul îmbibat tare de răşină parfumată. Dacă aprindeai o ţandără subţire, ardea încet ca o făclie, până la capăt, fără s-o stingă vântul.

Am luat câteva ţăndări lungi de bora din proviziile mele, am aprins una la capăt şi-am intrat cu Lazăr Ilie Drişcă în bezna pădurii, să căutăm pielea şi coarnele caprei.

Ca să-şi aducă aminte cam pe unde a fost, mergea el înainte; eu mă ţineam în urma lui, mai mult după foşnet, purtând lumina făcliei pe lângă pământ.

Pe covorul gălbui ţesut din ace de brad, luminam din treacăt uscături jilave, ferigi umede cu strălucire vie de smarald, rădăcini negre şi lucioase încolăcite ca nişte şerpi lungi pe sub pământ; răsărea pe alocuri din beznă şi câte o buturugă răsturnată, cu labele-n sus; şi la fiecare pas trunchiuri neclintite, cenuşii, prinse până la jumătate în cercul de lumină pâlpâitoare se iveau fantomatic în jurul meu, ca nişte făpturi vii, tăcute, crepusculare, şi dispăreau pe rând în întuneric.

— S-o facem mai la dreapta! a strigat omul dinaintea mea, pe care nu-l vedeam.

În clipa aceea, am dat cu ochii de un fel de ciot noduros, la câţiva paşi, lângă o foaie înaltă de calapăr… Am apropiat lumina şi, fără voie, m-am tras puţin îndărăt. Era capul caprei. Sta căzut acolo, cam pe ceafă, sprijinit în vârful cornițelor şi arătându-şi dinţii, cu botul în sus; avea şi-un pic de barbă. Şi se uita la mine printre pleoape, ca un cap de drac ieşit din pământ la lumina făcliei, gata să-nceapă a behăi de bucurie că mă vede.

Când ne-am întors la foc, unde ardea încă un buştean întreg de brad, toţi dormeau cu burta-n sus în bătaia dogoarei, pe aşternut aspru de cetini. Numai unul dintre amărâţii aceia,

care peste zi abia se mișcau din loc ca niște larve leșinate de foame, sta acum în capul oaselor cu brațele împreunate peste genunchi și se uita țintă-n para focului. Foșnetul pașilor în iarbă l-a făcut să-și întoarcă spre noi obrazul păros, luminat numai dintr-o parte.

— La ce te gândeai, mă?

— Ia așa! Stam și eu și mă gândeam ce bun lucru ar fi fost acu, după capră, să ne hi căzut și-o muiere…

XIII

Bordeiele noastre de pe Pirin Planina, săpate în mal ca niște guri de tunel îndreptate spre inima muntelui, n-au nimic a face cu colibele șubrede de pe valea Strumei, unde dormeam pe pământul gol și număram stelele prin acoperiș. Aici, aveam chiar uși la intrare și ogeac deschis deasupra malului, pe unde iese fumul când facem foc; pe jos, am așternut un strat gros de frunze uscate și, într-un colț, câte un maldăr de cetini verzi, ca să dormim pe moale și să ne fie visurile dulci, îmbălsămate cu miros de brad. Ferestre nu există: lumina zilei intră de-afară pe ușă, chiar dacă stă închisă. Când vrem să afumăm prin casă, aprindem o țandără mică de bora – și nu mai trebuie nici smirnă, nici tămâie, nici hârtiuță de Armenia. În bordeiul meu, după stingerea focului, pot să am și o luminiță la vreme de noapte, ca să fugă duhurile rele. Am cumpărat de la un sârb, care le avea și el mai ieftin de la un localnic, niște castane vechi ținute câteva zile în seu de oaie, topit; dacă sfredeleai cu briceagul o castană de acele și vârai în ea câteva fire de bumbac răsucite, aveai candelă aprinsă toată noaptea...

Așa e războiul. El oprește vremea-n loc și desfășoară de-a-ndaratele pe pământ, în icoane vii și-n *raccourci*, toate etapele civilizației omenești. Acum, în orașele mari, în metropola depărtată, străluceau încă pe străzi și prin locuințe confortabile luminile electrice, întunecate numai spasmodic

de aripa neagră a morții în câte o noapte de alarmă; dincoace, lângă front, întorși cu mii de ani îndărăt, trăiam sub pământ ca troglodiții peșterilor străbune, ardeam noaptea opaiț și ne hrăneam numai cu carne de capră, așteptând ca omenirea să descopere agricultura; iar puțin mai jos, mai spre animalitate, alți semeni de-ai noștri se pândeau în clipa asta unii pe alții din întunericul unor vizuini hidoase, gata să sară la cel dintâi semn, să se ucidă între ei ca fiarele.

Dar pentru ochii cărui Spectator divin se făcea toată această demonstrație retrospectivă?... Poate că vreunul din pruncii marelui Necunoscut, ajungând la vârsta când copilul trebuie să se instruiască și fiind cam prostuț, nu putea să învețe istoria, în adevăr prea lungă, a omenirii, decât pe această cale intuitivă. Nici nu există, după părerea pedagogilor, metodă mai bună de învățătură, pentru copil; numai pentru omul matur se vede că nu prea folosește, nici asta, la nimic...

Un spirit bizar, metafizic și superstițios și-ar putea pune și alte întrebări, mai puțin ironice. De ce marele Mizantrop a ales anume linii, și nu altele, pe harta civilizației, ca să le însemne cu tuș? De ce pensula lui, muiată în bezna preistoriei, a apăsat pe cutare și cutare zonă, lăsând pe celelalte albe? Și de ce ne-a ales tocmai pe noi, și nu pe alții din urma noastră, ca să ne întoarcă în epoca de piatră?

Multe îi pot trece omului prin minte când stă noaptea sub pământ, cu ochii la o luminiță de castană...

Dar gândurile nu mai au acum nici un rost. Voi aștepta aici ca-ntr-un somn, cum așteaptă bobul de grâu în pământ, să vie primăvara; atunci voi scoate și eu capul din întuneric și voi vedea iar soarele și voi simți bucuria dulce a vieții, ca și cum m-aș fi născut din nou. Până atunci, n-aveam alta de făcut decât să iau parte înainte la desfășurarea visului zbuciumat pe care-l trăiam, ca un om care visează dormind adânc, dar își dă seama că e numai un vis.



Ne venise un cantonier care știa bine românește, om tânăr, îmbrăcat în haine pe jumătate militărești; îl chema Stan Ion Boldișcu și zicea că e român de neamul lui, din satul Doina de pe lângă Vrața. Nu ne făcea altă supărare decât că pornea în fiecare zi cu câte o echipă de oameni să cerceteze drumul și să-i dreagă stricăciunile. Odată cu el, a ajuns în sfârșit și pe la noi bulgarul cu aprovizionarea; ne-a lăsat pe o foaie de cort câteva pâinișoare uscate și negre, câteva cepe și câțiva cartofi înmuguriți, pe urmă iar nu l-am mai văzut până cine știe când. Ai noștri s-au uitat pieziș la acele alimente oficiale și-au ridicat din umeri: știau ei ce știau… În nădejdea zarzavatului bulgăresc, puteam să murim de foame de zece ori până-acum. Noroc că, după capra din seara aceea, de la început, a urmat o oaie; apoi, altă capră; și tot așa, ba oaie, ba capră – la fiecare trei-patru zile aveam carne proaspătă într-un fund de bordei.

Pe Stan Boldișcu l-am pus de la început în curent cu obiceiurile noastre, și nu s-a mirat; ba a pornit chiar el într-o seară însoțit de doi oameni, până la nu știu ce sat, de unde s-au întors spre ziuă cu două găini și cu o roată mare de foi de tutun înșirate pe sfoară… Ce să te mai miri? Toader Coban și Lazăr Ilie Drișcă s-arătau cu deosebire meșteri la astfel de treburi. Poate că nici în vreme de pace n-or fi fost ei chiar uși de biserică. Cine-l mai putea ști pe fiecare?

Cantonierul părea om cinstit: se jura că n-a mai furat în viața lui nici un capăt de ață – înainte de război. De la el am început să învăț binișor bulgărește, să-mi îmbogățesc vocabularul. Era băiat bun, prietenos, numai că prea vorbăreț și muieratic din cale-afară. Când vorbea de femeile din satul lui, se lingea pe buze; și ochii lui de gânsac, albaștri și spălăciți ca ai lipovencelor lascive, se micșorau și se umezeau de plăcere când ne povestea aventurile lui amoroase… cum

se plimba el în zi de sărbătoare pe linia satului, însoțit de un prieten cu care se ținea pe după mijloc, cântând *Ot dol ide pòpiște* și alte cântece tot așa de frumoase, de săreau toate nevestele la fereastră să-i vadă și li se scurgeau ochii fetelor după ei. Mare pacoste mai e și asta pe capul omului, când te gândești!

*

Și zilele treceau. Începeam să mă deprind cu această viață liberă de păstor și haiduc. Mă simțeam pe fiecare zi mai sănătos, prindeam tot mai multă putere, după lipsurile și încercările prin care trecusem. Dimineața mă scăldam uneori în apa de gheață a pârâului, într-o adâncitură pe care am diguit-o anume, cu pietre și brazde de iarbă. Alergam, ud, până la bordeie, ca să mă îmbrac la căldură; în loc de cafea cu lapte, găseam o bucată de carne bine friptă, din care seul picura sfârâind pe jăratic. Pe urmă, dacă aveam gust, porneam și eu cu Stan Boldișcu, să mai dregem drumul de sub coastă. Cu un ciocan mare și greu și cu o daltă de fier, făceam găuri în câte-o stâncă prea ieșită din mal; umpleam găurile cu *barut* negru, așezam fitil și-i puneam foc, apoi alergam să ne ascundem după o cotitură, unde așteptam cu emoție până când tunetul exploziei umplea văile de ecouri. Era pentru noi o petrecere. După asta, ridicam în brațe bolovanii mari și-i aruncam pe râpă, ca să-i vedem cum aleargă săltând pe munte-n jos, ca niște berbeci; câte unul, dacă știai cum să-l potrivești, pe-o muchie, își lua vânt și putea să meargă un kilometru întreg la vale, făcând prăpăd în drumul lui.

În alte zile, rămâneam acasă. Cu vârful briceagului crestam litere împletite pe capacul unei tabachere mari de lemn de prun, cum învățasem de la sârbi; sau, pe un capăt de buștean, tăiam mărunțel foi late de tutun, rânduite după culoare, și-mi

făceam provizii de trei soiuri: tutun de Macedonia, galben și moale ca borangicul, tutun arămiu, în culoarea grâului, și tutun negricios și tare – bectimis.

*

Dar toate au un sfârșit.

Și primul semn că s-apropie pentru mine sfârșitul acestui trai patriarhal și-ncep alte necazuri a coincidat cu apariția celor dintâi semne de iarnă, care prin acele părți seamănă mai mult a toamnă.

Într-o seară cu ceață deasă, Lazăr Ilie Drișcă s-a întors din expediția lui obișnuită, speriat și gâfâind de alergătură:

— M-a prins machedonțul! Vine-acu, în urma mea…

— Cum te-a prins? Unde?

Ne-am adunat toți în jurul lui.

— Stați că vă spun acu… Dați-mi întâi o gură de apă!

Din povestea repezită, întretăiată, am reconstituit scena:

Folosindu-se de întunericul lăptos al ceții, Drișcă s-a apropiat de o turmă care cobora pe munte, mai în jos, și-a apucat o oaie. A tras-o puțin mai la dos, nu departe, într-o adâncitură; și, pe când sta aplecat asupra ei, ca s-o ușureze de măruntaie și s-o poată aduce în spate, s-a trezit cu o namilă de cioban, cât un urs, că se oprește la trei pași în ceață, căutând să-și dea seama ce lucrează omul cinchit acolo, la pământ. Drișcă nu și-a pierdut cumpătul: înainte ca celalt să se dumirească, a ridicat oaia de picioarele dindărăt, s-a răsucit și l-a izbit cu ea în față; pe urmă, i-a lăsat-o acolo și-a fugit.

Proastă treabă!

Până să isprăvească de povestit, iaca și păgubașul – cu oaia-n spate, mânjit de sânge pe obraz, răcnind și blestemând pe limba lui, de credeam că nu mai sfârșește. L-a luat Boldișcu cu vorbă bună, l-a poftit la foc să se mai răcorească, i-a

spus că nimeni n-a lipsit de la bordeie în vremea asta, că umblă fel de fel de oameni răi pe munte – și nu știu ce i-o mai fi spus ca să-l împace. M-am dat și eu lângă el, i-am oferit tabachera să-și facă o țigară și l-am îmbiat să ne vândă măcar o ciozvârtă din oaia lui, pe bani gheață, ca să vedem și noi cum e la gust carnea de oaie de pe Pirin Planina. Așa l-am îmbunat până la urmă de tot – și s-a dus.

La câteva zile după întâmplarea asta, într-o duminică dimineața, o ceată de oameni întunecați s-a ivit în capătul din jos al poienii, urcând în tăcere colnicul spre adăposturile noastre.

Alura acelor oameni mi-a părut suspectă. Ce căutau aici pe unde nu trecuse nimeni atâta vreme? Veneau întins spre noi; și păreau să aibă plan bine hotărât mai dinainte, că nu schimbau între ei o vorbă…

Stan Boldișcu lipsea – plecase de-aseară, ca de obicei în ajun de sărbătoare, la vreo dragoste de-a lui. Am scos oamenii afară din bordeie, i-am strigat și pe cei risipiți pe-aproape după treburi; și ne-am așezat toți într-un singur rând, așteptând evenimentele.

În vremea asta, străinii s-apropiau. I-am numărat; erau vreo cincisprezece – tot unul și unul, înarmați cu ghioage și ciomege. Noi eram de două ori mai mulți, dar ne prinsese vremea dezarmați: numai câțiva apucaseră în grabă câte o bucată de lemn sau o cazma, pe când Lazăr Ilie Drișcă ținea, ferit la spate, toporul…

Cei doi turci, înțelegând despre ce-i vorba, urmăreau cu ochi scânteietori aceste pregătiri. Spiritul războinic și cavaleresc al rasei s-a trezit atunci în ei, deodată. Când ne așteptam mai puțin din partea unor oameni ce păreau mai înainte așa de adormiți, au sărit în fața rândurilor noastre, cu puștile în cumpănă, cu spăngile îndreptate spre inamic. Unul din ei a răcnit:

— *Nazat!**

Și străinii s-au oprit la zece pași, posomorâți. Momentul era critic. Oștile stăteau față-n față, se examinau și se pândeau cu ochii încruntați, gata să-nceapă lupta crâncenă, pe viață și pe moarte. Nu mă gândeam la nimic alta decât că, oricare ar fi rezultatul bătăliei, pentru noi tot rău urma să fie de-acum înainte.

În acea clipă de încordare, un chiot lung a răsunat din marginea cealaltă a poienii. Toată lumea a-ntors capul. Era glasul lui Stan Ion Boldișcu, care alerga într-un suflet, făcând semne largi cu brațele ca să ceară un armistițiu.

Când a ajuns între noi, au și-nceput parlamentările.

Macedonenii ne învinuiau de hoție; se plângeau că le spârcuim turmele și cereau cu glas mare să facă percheziție în bordeie, să scoată la iveală urme de prădăciunile noastre. Boldișcu le-a explicat că asta nu se poate – *ne moje*. Le-a spus că aici e lagăr de prizonieri, că prizonierii țin de oștire – și cine se va atinge de lagăr fără învoire în scris de la năcealnic va avea să dea socoteală față de oștire, care nu știe de glumă la vreme de război… Așa, când cu vorbă bună, când cu amenințări, i-a mai potolit. La urmă, cel din fruntea lor a scuipat într-o parte, cu năduf; a făcut semn tovarășilor lui să-l urmeze – și-au plecat. Au coborât înșirați pe poiană-n jos, pe unde veniseră.

Când nu i-a mai văzut, Boldișcu s-a pornit pe râs; ceilalți îi țineau hangul. Numai cei doi turci s-au tras în liniște la o parte, s-au așezat iar la pământ, cu picioarele adunate sub ei, cu privirile adormite – de parcă nu mai erau tot cei de-adineaori. Dar oamenii noștri se uitau acum la ei cu alți ochi…

Începea, așadar, să fie greu de trăit. Stăpânii turmelor știau acum cine le ia vamă; se vor sfătui între ei, vor rândui

* Înapoi! (bg.).

o pază strașnică – și n-o să mai fie chip să ne împărtășim și noi, decât arar și cu mare primejdie, din avutul lor. Astfel, problema hranei se punea din nou, ca la-nceput.

Nesiguranța zilei de mâine creștea, se împletea cu ploile mărunte care se lăsau tot mai des, ca un văl cenușiu, pe munte. Pădurea din jurul poienii era acum posomorâtă și tăcută; trunchiurile goale licăreau sub ploaia fină și nici un freamăt de vânt nu mai trecea prin ramuri.

Ieșeam dimineața s-auzim dacă mai bate tunul cel mare spre miazăzi și ne purtam ochii în jos, asupra valurilor de verdeață întunecată, cu inima încleștată de neliniști și tristețe.

Ceața din văi se ridica uneori până aici, se grămădea asupra poienii; prin întunericul ei alb, nu mai vedeam atunci nimic. O tăcere stranie, supranaturală ne învăluia din toate părțile, ne făcea să vorbim mai încet; și sunetul glasului venea parcă de departe, înfundat, ca din pământ. Pe urmă farmecul dispărea, ceața se risipea încet – rămâneau numai trâmbe de neguri sfâșiate, spânzurând pe coastele munților.

În vreo două rânduri a-nceput să ningă. Am ieșit toți din bordeie să vedem minunea. Brazii neclintiți din margine abia se mai zăreau, negri, printre cârlionții albi ai ninsorii. Dar fulgii, mari și primăvăratici ca-n zilele babei, atingând pământul, n-aveau putere să lupte cu firele de iarbă, care-i înfruntau cu semeție, îi prindeau ca din zbor și-i schimbau pe rând în picături de rouă. Și până la urmă poiana a rămas tot verde.

Într-o după-amiază, am zărit din deal, la cotitura drumului de sub coastă, un soldat bulgar, venind dinspre Nevrocopol, cu geantă la umăr și cu mantaua în bandulieră. Am coborât pe lângă pârău și i-am ieșit înainte. Când a dat cu ochii de mine, a rămas grozav de surprins; nu știa de unde am răsărit acolo, în pustiul pădurii.

I-am oferit o țigară și l-am invitat pe o piatră, să se odihnească. Se ducea la Melnik. Din vorba lui, am înțeles că se

caută prin lagărele de prizonieri oameni care au fost în serviciul căilor ferate, ca să fie trimiși la Sofia…

Vârtejul în care trăiam de atâta vreme mă învățase să prind ocazia bună din zbor.

Am rupt din carnetul meu o filă, pe care am scris în franțuzește câteva cuvinte; i-am îndesat apoi bulgarului tabachera cu tutun și l-am rugat să predea biletul, în mână, ajutorului de năcealnic din Melnik, cu care i-am spus că sunt prieten.

Peste câteva zile, un ceasovoi tânăr s-a oprit, asudat și ostenit de urcuș, la bordeiele noastre din deal; a scos din fundul șepcii o *răspiscă** și-a-ntrebat de mine… Prietenul din Melnik îmi împlinise rugămintea: fusesem trecut în listă, pe răspundere proprie, ca mecanic de drum-de-fier.

În aceeași zi am părăsit pentru totdeauna lagărul de pe Pirin Planina, hotărât să înfrunt până la capăt neprevăzutul și vitregia împrejurărilor, cu care mai aveam de luptat.

Mă duceam la Sofia, să mi se dea în primire o locomotivă.

* Țidulă (bg.).

XIV

Abia ne-am depărtat de lagăr și, părăsind drumul de piatră, am apucat la stânga prin pădure, să tăiem mai de-a dreptul.

Dimiter, însoțitorul meu, cunoștea mai pe vale poteci care scoteau tot acolo, la poala dinspre asfințit a Pirinului; drumul din deal făcea prea multe ocoluri și cotituri, bune pentru convoaie încărcate, dar nu pentru oameni ușori și grăbiți ca noi.

Coboram acum prin niște locuri rele, prăpăstioase, fără să schimbăm între noi o vorbă; ne uitam numai din când în când, pe furiș, unul la altul. Bulgarul părea băiat de treabă și vesel, cu șapca lui veche trasă ștrengărește cam pe-o sprânceană, dar cum eram singuri pe-acolo și nu putea ști cu ce om are a face, și-a păstrat baioneta la armă. Pe urmă, am început să vorbim și ne-am împrietenit. Spunea că are poruncă să mă ducă, până a doua zi seara, într-un anume loc pe valea Strumei, de unde urmau să plece și alți prizonieri la Sofia, cu aceeași destinație.

Aveam noroc de zi frumoasă la drum. Se purtau pe cer nouri vineți, ca primăvara, rupți în bucăți de vântul înălțimilor. Soarele apărea și dispărea la răstimpuri scurte. Când trecea în neguri, pădurea se întuneca deodată, de-ai fi zis că s-apropie seara; pe urmă, când se lumina din nou, fulgerări de soare printre vârfurile negre aprindeau pe jos pete strălucitoare de aur și frunzele uscate scânteiau cu sclipiri de juvaier.

Poteca, la care am ajuns curând, trecea acum de-a coasta prin pădure, tăia luminișuri înguste, suia și cobora pripoare repezi, la câte-un capăt de văgăună cu pârâiaș pe fund.

Începea să-mi fie foame. Ceasovoiul o fi avut poate în traista lui o bucată de pâine și – mai știi – vreo ceapă uscată sau alte bunătăți. Eu n-aveam nimic. Mă temusem la plecare să iau cu mine friptura de capră, ca să nu trădez în ochii bulgarului mijloacele de aprovizionare ale camarazilor lăsați în urmă. Acum îmi părea rău. Dimiter mi-a mărturisit, fără să-l întreb, că nici el nu era mai pricopsit dinspre partea mâncării; și-a râs, arătându-și sub mustața abia mijită dinții albi și sclipitori, de lup tânăr, gata să muște. Tare-i greu de trăit prin aceste sălbătăcii – gândeam eu – unde poți să mori de foame cu banii-n buzunar, că nu găsești nimic de cumpărat. La oraș, oricum, o să fie altfel. Și-mi părea bine că, neavând pe ce cheltui, îmi rămăsese încă destule monede de argint pentru zile mai bune.

Când mă gândeam așa, iaca înaintea noastră, nu departe la o cotitură de luminiș, un om… Venea încet pe cărare spre noi, ducând de căpăstru un catâr cu samarul în cumpănă.

Macedoneanul nu ne zărise încă. Dimiter mi-a pus o mână pe braț și-a rămas nemișcat, privind ațintit, cu ochi ageri, într-acolo; pe urmă a pornit iar la vale și-a-nceput a vorbi cu glas tare, arătând veselie de drumeț pașnic și nepăsător.

— *Dobru den, gospodin!** l-a întâmpinat el, ca din treacăt, pe străinul care s-apropia.

Dar peste câteva secunde, când am fost în dreptul lui, caraula s-a răsucit brusc în loc și i-a strigat, cu glas schimbat:

— *Stoi!***

L-am luat între noi. Omul a avut, în prima clipă, o mișcare scurtă cu mâna spre jungher; dar baioneta bulgarului

---

* Bună ziua, domnule! (bg.).
** Stai! (bg.).

îl și pipăia cu vârful la piept… Și-a întors atunci ochii, fără să miște capul, întâi la dreapta, apoi la stânga. Locul era cu deosebire sălbatic și pustiu. Afară de asta, noi eram doi, el era unul; și râpa era aproape…

— *Târsi**, mi-a strigat Dimiter, fără să-l părăsească o clipă din ochi.

Am căutat în samare; am scos dintr-o parte o pâine mare de casă, cât să mănânce din ea trei oameni, pe săturate. Din cealaltă, am tras la iveală o ploscă de lemn, legată în curele; după greutate, părea plină. Nu prea știam ce să fac cu ea.

— *Zemi ciotra!* mi-a poruncit ceasovoiul. Să iau și plosca.

Străinul ne privea întunecat, pe sub sprâncenele-i groase, fără să scoată o vorbă. L-am auzit oftând. Ca să se cheme c-a fost negustorie cinstită la mijloc, i-am aruncat la picioare o piesă de cinci lei.

La urmă, Dimiter s-a tras de-a-ndaratele, cu pușca întinsă spre el, câțiva pași. L-am lăsat acolo ș-am plecat.

Mergeam acum la vale cu pas repede și ne uitam mereu îndărăt; tovarășul meu se oprea din loc în loc, cu urechea atentă – dar nici un zgomot nu venea din urmă. S-auzea numai șuietul vântului în cetini și pădurea sta-n jurul nostru încremenită. Ne-am oprit în sfârșit, după vreo jumătate de ceas, într-un luminiș din margine – că nu mai aveam răbdare…

Rachiul macedoneanului s-a dovedit amarnic de tare. La sfârșitul mesei, se învârtea pădurea cu noi.

Am coborât apoi pe fugă ultimele pante ale Pirinului, sprinteni și plini de voie bună, parcă toată lumea era a noastră. Dimiter mă luase pe după mijloc și mergea cu pușca târâș pe coastă-n jos, cântând cât îl ținea gura:

Tri meseța v'Gorna-Bania
*I cetfârta văf Sofi-i-i-i-a…***

---

* Caută! (bg.).
** Trei luni la Gorna Bania, / A patra la Sofia… (bg.).

Nici nu mai știu pe unde am trecut și cum am ajuns, când se îngâna ziua cu noaptea, la Melnik.

*

Dar n-am intrat în oraș. Am trecut pe lângă poarta lui de aur ș-am cotit, puțin mai jos, într-o crestătură laterală a malurilor de nisip.

Gândul meu fusese pân-aici că vom poposi la noapte în oraș, la ștabul militar, de unde vom porni a doua zi mai departe. Tovarășul meu însă a fost de altă părere; avea el un plan mai bun, pe care deocamdată nu vroia să mi-l împărtășească.

M-a condus pe sub malurile înalte până într-un loc, unde întunericul părea mai adânc; m-a lăsat acolo, într-o adâncitură de nisip, dându-mi în păstrare rachiul și pâinea, din care ne rămăsese mai mult de jumătate. Și mi-a zis:

— *Ciacă tucă, rumanski*...*

Se ducea la oraș fără mine, ca să mai aducă pesemne ceva bun la vreme de noapte.

— *Ma scoro, bre!* i-am strigat eu din urmă, fiind tare acum în limba bulgărească.

Am înțeles că nu trebuia să dea nimeni peste mine acolo, în lipsa lui.

Aerul rece și osteneala drumului mă trezise aproape de tot. M-am lăsat cu fața în sus pe nisip, cu ochii la stele. În întunericul din jurul meu nu se simțea nici o mișcare; pârăul Sfetivracei luneca aproape fără murmur la o sută de pași mai jos, pe când, departe, scârțâitul unei roți de car lua tăcerea nopții în răspăr.

După vreun ceas de așteptare, am auzit spre apă un zgomot ușor de pași. Am ridicat capul... Trei umbre s-apropiau tiptil prin întuneric, vorbind în șoaptă.

---

* Așteaptă aici, române... (bg.).

— Rumanski! m-a strigat Dimiter, cu glas scăzut.

Venise de la oraș însoțit de două grecoaice tinere.

Când m-am ridicat în picioare, tovarășul meu a și smuncit-o pe una spre el, în umbră, după ce mi-a împins-o pe cealaltă, subțirică ca un fulg, în brațe…

Am stat la masă sub lumina stelelor, așezați câteșipatru în jurul unui ștergar așternut pe nisip. Dimiter adusese până și o bucată de brânză, de la oraș. Și fetele au mâncat cu lăcomie din pâinea noastră – numai de rachiu n-au prea vrut să s-atingă.

Pe cea de lângă mine o chema Caliopi și nu știa decât grecește. I-am spus, în limba veche a părinților ei, începutul istoriei lui Xenofon:

*Mitròs te ke patròs ke ton alon progònon apanton…**

Și i-am adăogat, în grecească modernă, singurele cuvinte pe care le știam, din refrenul unui poem al lui Byron:

*Zoì mu, sas agapò…***

Înainte de revărsatul zorilor, fetele s-au cerut acasă; se temeau să nu fie văzute dacă se face ziuă. Ne-am luat adio de la ele și de la dragoste, după ce le-am condus amândoi până la intrarea în oraș. Ne-am întors apoi să ne odihnim în același loc, unde ni se părea că somnul o să fie mai dulce decât în altă parte.

Când ne-am trezit dimineața cu soarele sus, mi s-a părut în primele clipe că totul n-a fost decât un vis. Dar se cunoșteau încă, pe lângă noi, urme mărunte de pași pe nisip…

*

---

* Al mamei și al tatălui și al tuturor celorlalți strămoși… (gr.).

** Viața mea, te iubesc… (ngr.).

În aceeași zi am ajuns la apa Strumei și Dimiter m-a dat în primire, cu hârtie în regulă, starșului care conducea grupul de prizonieri spre Sofia.

La despărțire, tovarășul meu cu care împărțisem până aici și bune, și rele mi-a strâns mâna pe furiș și mi-a șoptit:

— *Sbogum, moi brate! I mnogo zdrave!…*[1]

Poate că m-ar fi luat și-n brațe, frățește, dacă nu se uitau ceilalți la noi… În două zile, de când ne cunoșteam, făcusem împreună multe isprăvi: am comis un jaf la drumul mare, am tras o beție strașnică și-am conrupt două fete. Nu era puțin lucru.

1. Cu bine, măi frate! Și să fii sănătos!… (n. a.).

XV

Grupul de camarazi străini în care am intrat aștepta pe marginea liniei să fie îmbarcat, la noapte sau mâine-dimineață, în vagoanele descoperite ale trenului Decauville care trecea pe-aici de două ori pe zi spre Radomir.

Era o amestecătură pestriță de costume ciudate, din care aproape orice urmă de uniformă dispăruse: o colecție întreagă de tipuri etnice cu totul diferite – ruși, franțuji, italieni și mai cu seamă mulți sârbi – vorbind în tot atâtea limbi deosebite. Numai români nu părea să se găsească printre ei. Și dacă o fi fost vreunul, era greu să-l cunosc din primul moment, în atâta amestecătură de oameni.

Unii dormeau întinși pe pământul gol, cu capul pe bagaj; alții își făceau de lucru în jurul unui foc improvizat, ori stăteau de vorbă așezați la marginea terasamentului și zvârleau cu pietre în apa Strumei, pentru trecere de vreme.

Ca să am și eu cu cine sta de vorbă, m-am ridicat pe un bolovan mare din margine ș-am strigat peste capetele lor:

— Măi!… Care dintre voi e român?

Atunci unul dintre cei culcați cu fața-n sus, mai departe, și-a săltat capul de la pământ – și glasul lui mi-a răspuns, tocmai din celălalt capăt al grupului:

— Aici! Eu îs român!

Ne-am apropiat. Era un creștin voinic și mustăcios, de prin ținutul Tutovei. Îl chema Dumitrache Nedelcu. Ne-am

tras mai la o parte ca să vorbim pe îndelete ș-am fumat amândoi câte o țigară, din tutunul meu cel tare de pe Pirin.

L-am întrebat:

— Ai fost în slujba căilor ferate?

— Da, domnule, mi-a răspuns el cam repezit. Am fost *mehalnic* la drumu-de-fier.

— Ce vorbești, mă! Mecanic?

— Păi!

La asta nu mă așteptasem. M-am uitat la mutra lui și mi-a venit să râd.

— Da' dumneata ce-ai fost? m-a întrebat el, mai mult neliniștit decât vexat. Tot mehalnic ai fost?

— Nu prea! Doar acu, de vreo săptămână, am început și eu să fiu… Așa ne-a fost nouă dat, pesemne, să ne-ntâlnim doi mehalnici în țara bulgărească, tot unul și unul.

Dumitrache se uita la mine și nu știa ce să creadă. S-ar fi bucurat el c-a dat peste un tovarăș cu care să se sfătuiască la o nevoie ca asta, dar n-avea încredere. Poate că eram numai vreo iscoadă de-a bulgarilor – mai știi?

— Și… cam din ce parte a țării ești dumneata? m-a ispitit el, ca să vadă dacă nu mă încurc.

— Apoi tot cam de pe-acolo, de prin Moldova… i-am răspuns eu, vag.

— Așa? Atunci o să fie tare bine că ne-am întâlnit amândoi.

— Da, da, mare pricopseală.

Dumitrache a tăcut o vreme, cu fruntea încrețită.

— Domnule, tare te-aș ruga să-mi spui și mie: oare ce gândești c-au să facă bulgarii cu noi, când om ajunge la Sofia?

— Ce să facă? Au să ne puie pe câte o mașină.

— Bine, asta știu eu… Da' nu crezi c-au să rânduiască pe vreunul de-al lor, care cunoaște meșteșugul, să ne mai arate ceva la-nceput, pe ici, pe colo, cum merge treaba la mașină? Că eu, drept să-ți spui, am cam uitat sama la șuruburi, de când n-am mai pus mâna pe ele.

— Ba despre asta să-ți iei nădejdea, l-am descurajat eu. N-o să-ți arate nimeni nimic. O să te puie pe mașină – și gata: mână, băiete! Nu știi cum e bulgarul?

Când m-a auzit vorbind așa, Nedelcu s-a posomorât de tot la obraz. Și-a pus ochii în pământ ș-a oftat din adâncul inimii, fără să mai scoată un cuvânt.

— Măi, Dumitrache… mi se pare mie că nici tu n-ai fost mehanic, cum zici!

Omul a-nghițit o dată-n sec, dar tot se mai codea.

— N-am fost, domnule, mi-a mărturisit el în sfârșit, cu greutate. Drept e că n-am prea fost, până pe-acolo. Da' ce era să fac? Decât să mor de foame în țara pietrelor…

— Cine te-a scris pe listă?

— Un starș de la gura Strumiței.

Ca să-i mai vie inima la loc, am încercat atunci să-i arăt că putea să scape cu față curată. L-am învățat să spuie la Sofia c-a fost frânar și că starșul l-a trecut din greșală pe listă ca mecanic.

Dar el o ținea înainte, cum o apucase:

— N-ar fi rău să te dai dumneata pe lângă talienii iștia, să-i iei așa cu vorba, pe departe, să-i întrebi cum merge treaba pe mașină. Știi, azi una, mâine alta – poate le furi ceva din meșteșug… și-mi spui și mie pe urmă.

— Degeaba, Dumitrache, nu se-nvață mehălnicia așa, pe dinafară, cum crezi tu. Va să fii de față, să vezi cu ochii, ca să poți învăța câte ceva.

— Atunci, ține minte de la mine, are să fie rău tare de noi, a zis el. Mașina-i lucrul dracului, domnule, nu șagă. Dacă nu-i știi sama bine la meșteșugurile ei, îndată-ți face o poznă. Când vrei s-o ia înainte, pornește de-a-ndaratele… Și te duce de râpă, cu trin cu tot. Ori, dacă-i pui mâna unde nu se cade, te trezești cu ea că-ncepe a chiui cât șaptezeci de scroafe la un loc, de scoală tot orașul în gura ei. Și ce te faci?…

A doua zi dimineața, am pornit în sfârșit.

În vagonul al doilea de la coadă, unde ne-ajunsese rândul la îmbarcare, Dumitrache Nedelcu stătea lângă mine ca pe spini. La fiecare haltă sărea jos cel dintâi, ca să dea târcoale în jurul mașinii; la pornire, se urca în vagon cel din urmă. Era tăcut, preocupat, cu fruntea încrețită.

— Numai de-un lucru mi-i ciudă, a răsuflat el într-un rând, că nu pot sta acolo de față când o pornește și când o oprește, să văz ce-i face... Încolo, știu toate cele. Am văzut cum îi dă apă, am văzut pe unde o-ndoapă cu cărbuni, am văzut cum o șterge cu șomoiagul pe la încheieturi. Doar pe dedesubt n-am putut lua sama să văz cumu-i, că nu mă lasă bulgarul.

— Care bulgar?

— Cel de pe mașină. Nu rabdă să m-apropiu prea mult, ca să nu-i fur meșteșugul. Halal de-așa mehalnic! E mânjit tot cu cărbuni, numa ochii ce-s de capul lui: are doi ochi mari și albi, ca doi franci. Și cum vede că mă dau pe lângă mașină, se stropșește la mine, se holbează și m-amenință cu pràfturița.

— Da' ce-i aia prafturiță?

— Cum, nici atâta lucru nu știi? Apoi greu o să fie de dumneata când te-or pune pe mașină... Pràfturița îi o vergea lungă de fier, cu șomoiag de cârpă udă la vârf. Stropești cărbunii cu ea când vrei să iuțești focul. Prafturiță trebuie să aibă orice meșter lăcătuș ori potcovar, darmite un mehalnic? Ce s-ar face el la drum fără ea? Uite, aista al nostru, cât îi el de mititel, are o prafturiță de-un stânjen...

Trenul se oprea prea des, că distanța dintre halte era mică, pe măsura locomotivei. După o haltă, Dumitrache s-a așezat lângă mine, îmbufnat, ș-a zis numai atâta:

— Era să mă opărească; m-o stuchit cu abur ferbinte pe-o nară.

La halta următoare, tovarășul meu s-a întors din excursia-i obișnuită mai curând ca de obicei. Se freca cu mâna la ceafă.

— Ce-i, Dumitrache?

— Nu mai e chip de-nvățat. M-au luat ceasovoii la ochi… Cum se oprește trinu, toți stau cu ochii pe mine și mă pândesc; și cum dau să mă fac spre mașină, se răped la mine, mă fugăresc din toate părțile și m-alungă cu pumni în ceafă. De-acum, cu cât am apucat a-nvăța până aici, cu atât am rămas…

*

La Radomir, am schimbat trenul. Ne-am suit în altul mai mare, de unde nimeni nu mai avea voie să se coboare.

Când am ajuns la Sofia, un inginer în uniformă militărească a venit să ne cerceteze pe fiecare, după listă.

— Mehanic? m-a întrebat el pe bulgărește, ajungând în dreptul meu.

— Nu, nu sunt mecanic, i-am răspuns eu pe franțuzește.

— Nici nu se putea să fii, a zis el. Dacă ai fi fost mecanic de drum-de-fier, țara dumitale nu te-ar fi trimis pe front… Dar aici, pe listă, văd că te-ai dat drept mecanic. Ai mințit. Pentru ce?

— Ca să viu la oraș. Altfel, muream de foame prin munții Macedoniei…

— Știi că pentru asta poți să fii împușcat?

— Decât să mor de foame…

Bulgarul a stat câteva momente și s-a gândit. Nu știa ce să facă cu mine. S-a întors în sfârșit către ceasovoi, care aștepta cu baioneta la armă:

— Să-l duceți la gara Nadejda, la vagoane… i-a poruncit el, fără să mă privească.

Soldatul m-a luat în primire numaidecât:

— Haida!

Când am trecut prin fața celorlalți, am dat cu ochii de Dumitrache Nedelcu, care aștepta să-i vie rândul. M-auzise

vorbind, vedea acum că mă duce santinela, dar nu știa ce-o să se-ntâmple cu mine.

— Domnule, stai să-mi vie și mie rându, că eu nu știu să vorbesc… ce mă fac eu?

— Nu-ți fie frică! Să spui c-ai fost frânar, cum te-am învățat eu. Ai înțeles?

— Haida, bre! a mormăit ceasovoiul, împingându-mă de la spate.

Și-am pornit, cu caraulă după mine, prin lapoviță.

XVI

Cine m-a pus să plec de la Pirin Planina?…

Acolo, izolați pe vârful muntelui, puteam să murim de foame în pustietate, dar aveam cel puțin o climă blândă și iarba curată sub picioare – nu era frig, nu era lapoviță, nu era glod până la genunchi ca în mocirla asta sinistră care se cheamă lagărul de la gara Nadejda.

Așa-i când i se urăște omului cu binele și-aleargă după mai bine!

În sudul Macedoniei, departe de ochii celor de la centru, trăind laolaltă mai mult noi înde noi, bulgari, români, sârbi, franțuji, aproape toți băieți tineri, cu sufletul neotrăvit de atâtea patimi, ne împăcam cum puteam cu viața pe care ne-o hărăzise vremea de război și-o duceam bine unii cu alții, ba chiar legam uneori prietenie cu foștii inamici.

Aici, se cunoștea c-am intrat în civilizație, că suntem lângă capitala țării. Ura bulgarilor împotriva noastră, întreținută de o presă feroce, nu s-a potolit încă. Am regăsit aici regimul primelor zile de captivitate – aceeași atmosferă de dușmănie ca la început; prizonierii români din acest lagăr nenorocit duceau o viață amară de ocnași, scoși de sub ocrotirea oricărei legi… Nu, de data asta nu pot, nu vreau, nu trebuie să fac literatură. Voi arăta simplu lucrurile, așa cum le-am văzut.

Gara Nadejda era o maghérniță mare de scânduri, așeza-tă-n câmp, la câtiva kilometri de oraș. Pe șesul dimprejurul

ei, sub un cer de leșie, prizonierii români lucrau de dimineața până seara, sub conducerea nemților și sub privegherea ceasovoilor, la felurite instalații de cale ferată – poduri, linii, terasamente. Noaptea dormeau îngrămădiți (trei sute cincisprezece oameni, când am ajuns eu) în șapte vagoane de vite sau de marfă, dărăpănate, părăsite la o parte, pe o linie moartă.

În jurul vagoanelor, un hlei negru și gros, frământat sub picioare; lângă vagoane, deasupra unei gropi, un acoperiș de șindrilă, înclinat, susținut de două grinzi numai dintr-o parte, ținea loc de bucătărie.

Apa era adusă cu hârdăul, de la depărtare de doi kilometri, din ograda unei cazărmi – și n-ajungea decât pentru nevoile bucătăriei. Oamenii nu se spălau niciodată; setea și-o potoleau din șanț ori mâncând zăpadă de pe câmp.

Nenorociții noștri țărani nu mai aveau nimic omenesc în ei. Îmbrăcați în niște zdrențe de culoare mohorâtă, fără nume, pe care vântul umed sau crivățul tăios le hărțuia în toate părțile, purtând în picioare cârpe învălătucite, legate cu sfoară, slabi, murdari, cu fața pământie, cu ochii sticloși, cu mintea rătăcită de atâta mizerie, păreau niște cadavre care s-au sculat cu pământul în cap și-au ieșit la lumina zilei în hainele lor putrede, îmbibate de țărână.

Când veneau de la muncă se îmbrânceau, se-njurau, se chemau între ei cu glasuri pierite și cavernoase; scotea fiecare ba un ciob de strachină, ba o cutie de tinichea găsită pe marginea șanțului, să-și primească zeama de fasole, pe care o înghițea dintr-o sorbitură – pe când alții, aplecați asupra vreunui vas mai mare, o hlepăiau repede, ca câinii. Pâine nu aveau: de dimineață își mâncau toată pâinea. Cei mai mulți nici nu primeau decât un sfert; restul îl oprea starșul pentru tutun – căci șeful de caraule le vindea tutun, arvunindu-le pâinea pe câteva zile înainte, ca s-o desfacă apoi pe preț bun, la oraș.

După ce se-ntuneca, oamenii erau zăvorâți în vagoane, unde cărau pe picioare tot noroiul de afară. Îngrămădiți pe întuneric câte cincizeci-șaizeci într-un vagon, toată noaptea se înghionteau, se văietau, se înjurau, că nu putea sta nimeni decât în capul oaselor. Când îi scoteau dimineața ceasovoii la muncă, ieșeau la lumină nedormiți și murdari, ca dintr-o baie de noroi: noroi pe față, în sprâncene, pe mâini, pe păr, pe haine… Unii se ghemuiau cu nasul între genunchi și nu voiau să mai iasă din întunericul vagoanelor. Ciomagul ceasovoilor lovea atunci fără milă; lovea adesea și oameni care trăgeau să moară – ori izbea uneori, cu zgomot surd, cadavre răcite de câteva ceasuri…

Căci pe fiecare noapte mureau câte patru-cinci într-un vagon. Și morții erau lăsați la un loc cu cei vii, într-o promiscuitate lugubră, până să-i scoată la capătul vagoanelor, de unde îi căra o cotiugă.

— Noi toți, câți ne vezi aici, o să murim în scurtă vreme până la cel din urmă, mi-a zis unul într-o zi, când l-am întrebat cum a ajuns acolo. Toți, cari am apucat a intra de la-nceput în ceata asta, am fost urgisiți de Dumnezeu. De la Razgrad, două săptămâni ne-au purtat pe drumuri, numa-n spăngi și-n bătăi. Poposeam noaptea unde apucam, în vânt și-n ploaie; și câinii ăia de turci bulgărești ne jefuiau, ne lăsau goi. Pe urmă, am ajuns aici: din vreo opt sute, uite câți am rămas… Nu știu ce păcate om fi ispășind, da' știu că Dumnezeu a fost rău și hain cu noi, până ne-a adus în starea dobitoacelor, de ne-am pierdut și mințile. Iaca eu, ăsta care mă vezi, gospodar cu stare în satul meu, am ajuns de mănânc mortăciuni pe câmp: ieri am găsit un cap de găină moartă și l-am ros, l-am mâncat cu fulgi cu tot…

Printre prusacii care conduceau lucrările, era și o echipă de bavareji. Rar am întâlnit așa oameni de treabă. Aveau suflet deschis și se purtau blând cu oamenii noștri, nu ca

prusacii, cari nu le lăsau o clipă de răgaz la lucru, ci se răsteau la ei pe câmp de dimineața până seara:

— *Loos!... Loos!...**

Cu bavarejii mă împrietenisem din prima zi; am obținut prin ei, de la-nceput, favoarea să dorm afară. Și starșul mă lăsa-n pace, că se temea de ei.

Dimineața aveau în bidoane infuzie de cafea, subțire și decolorată, dar fierbinte. Îmi ofereau din sacul lor soldățesc și câte o tartină mică, făcută din două felii subțiri de pâine cu grăsime de porc la mijloc, sleită. Și era bună la vremea aceea, măcar că altădată aș fi crezut cu neputință să pun în gură așa ceva.

Prietenii mei nu veniseră de mult în Bulgaria. Lucrau acum la instalarea unui pod, și, pe cât erau de harnici la treabă, pe atât erau de veseli și copilăroși. Fuseseră mai înainte pe frontul rusesc, departe, în Prusia Orientală. Acum, când stăteam sub mal în timpul repaosului de la amiază și se-ntâmpla ca vreunul din ei s-ațipească, o glumă obișnuită de-a lor era să-i strige la ureche:

— *Hoch! Die Rüssen kommen!***

Și făceau mare haz când omul sărea speriat din somn și-și căuta arma, crezându-se încă în tranșeele de la Marea Baltică.

*

S-au pornit apoi zăpezi mari, cu ger și vifornită. În vagoane, unde oamenii se răriseră acum de tot, șuiera viscolul prin toate crăpăturile, amestecat cu pulbere de zăpadă.

Într-o duminică, a venit ordin ca toți cei rămași în viață să fie duși la o fabrică de zahăr din apropiere – ca să facă baie...

---

* Mișcă! ... Mișcă! (germ.).

** Sus! Vin rușii! (germ.).

Cu răcnete, cu ciomege, i-au scos de dimineață caraulele de prin unghere, până și pe cei care nu se puteau ține deloc pe picioare.

Și sub cerul vânăt-cenușiu, pe câmpia spulberată de viscol, convoiul de spectre a-nceput a se târî prin zăpadă, mai înspăimântător decât orice *Pohod na Sibir*. Care cădea, acolo rămânea. Ceasovoii îl loveau cu cizmele, îl trăgeau de picioare și, la urmă, îl părăseau în omăt. Tot câmpul a fost presărat astfel cu oameni, pe care la întoarcere știam că-i vom găsi țepeni.

Câți au apucat s-ajungă la fabrică, s-au dezbrăcat de zdrențe într-o sală aproape înghețată, apoi au fost împinși cu sila de la spate într-o odaie largă, cu duș…

I-am zărit prin ușa întredeschisă. Stăteau zgribuliți pe lângă pereți – schelete descarnate, îmbrăcate în piele vânătă, morți sculați în picioare, trupurile hâde, înfiorătoare – strângându-se unii în alții să nu-i ajungă cumva vreo picătură de apă din stropitoarea cea mare atârnată în tavan.

Când au ieșit din „baie“ erau și mai rebegiți decât înainte, dar tot așa de murdari.

*

Douăzeci de zile am rezistat, luptând cu suflet tare și putere supraomenească împotriva mizeriei sinistre a acestui lagăr, împotriva primejdiei în care mă aruncase nenorocul sau poate numai nechibzuința mea. La urmă, am căzut. M-am îmbolnăvit. Și credeam că totul s-a isprăvit.

Dar prietenii mei bavareji m-au dus la un doctor militar și-au stăruit, cu toată trecerea pe care o aveau germanii, să fiu trimis la spital.

XVII

Spitalul „Klon Evropa“, instalat într-un hotel din centrul Sofiei – rămas numai pentru prizonieri după evacuarea ultimilor răniți bulgari –, era un adevărat turn al lui Babel. Pe scări, pe coridoare și prin odăile largi ale celor patru etaje ale lui s-amestecau în zumzet de stup vreo zece limbi europene, între care dominau, ca de obicei, dialectele slavone.

Tot acolo, la un loc cu prizonierii, viețuiau și câteva fete de serviciu numite *samarience*, rămase de pe vremea răniților bulgari, și altele mai curățele, cărora li se zicea *sestra*, având fiecare în grijă câte-un etaj.

Era o harababură. Cu vremea, mă deprinsesem să vorbesc curent un fel de volapük*, o amestecătură de sârbește, rusește și bulgărește, care trebuie să fi semănat grozav cu slavona veche a lui Metodiu și Chiril, presărată la întâmplare cu termeni grecești, cu cuvinte franțuzești, cu expresii fantastice pe care le inventam atunci, pe loc, ca să mă fac înțeles de vreun interlocutor englez, turc sau armean care nu vroia să priceapă românește.

Am nimerit la început în pavilionul de jos, despărțit printr-un gang de corpul principal al clădirii, unde abia se găsise un pat pentru mine.

---

* Limbă artificială creată de preotul catolic german Johann Martin Schleyer (1831–1912), cu un lexic bazat pe cel al limbii engleze și o gramatică de tip indoeuropean.

În trei zile am fost vindecat. Avusesem numai o gripă ușoară. Dar doctorul sârb, care știa din ce mizerie venisem, mi-a promis să mă mai îngăduie cel puțin încă o săptămână, în convalescență.

În vremea asta însă m-am împrietenit cu sestra Lulușeva – o femeie cu suflet ales, grecoaică de origine, care semăna a călugăriță – ș-am pus cu ea la cale un plan bine ticluit, ca să rămân în spital.

Se găsea printre bolnavii adunați acolo un grec din Kavala, anume Papangellos, om în vârstă, dar venizelist înfocat – de meserie farmacist. Ne-am sfătuit într-o seară cu grecul să declare c-a fost medic de boli interne – parcă cine-l putea ști? – ș-am cerut printr-o petiție în franțuzește, adresată doctorului Stefanof, medic-șef al spitalului, să i se dea pe seamă un etaj de bolnavi, având-mă pe mine ajutor, ca secretar și interpret.

Cererea a fost aprobată întocmai. Și ni s-a dat pe seamă etajul al patrulea.

În noua mea calitate, m-am instalat într-o cameră mică, izolată la un capăt al etajului de sus, cu vedere largă peste acoperișuri.

*

Nici eu, nici grecul n-aveam habar de medicină. Ca să fac față împrejurărilor, împrumutam cărți de specialitate de la un student medicinist, Lobanof, și citeam toată noaptea. Studiam tot felul de boli pe dinafară și mi se părea că de toate sunt atins câte-un pic – gata să deviu ipohondru; iar când ajungeam în fața bolnavului, uitam tot ce învățasem și nu mai pricepeam nimic.

Aveam ajutoare vreo zece sanitari sârbi, pe care încet-încet i-am înlocuit cu români.

Când rămâneau paturi libere, coboram dimineața la primirea bolnavilor, aduși de prin lagărele din apropiere.

Mă uitam la ei cu atenție și puneam întotdeauna ochii pe câte unul, care mi se părea mai chiulangiu. Numai așa era bun pentru etajul al patrulea.

Cu metoda asta, nici nu prea mureau așa mulți sub îngrijirea și competența noastră medicală cum mureau la celelalte etaje. Ba chiar se-ntâmpla ca doctorii ceilalți, cu diplomă, să fie și puțin cam geloși din pricina asta.

Ca să puie diagnozele bolnavilor, îl aduceam pe furiș, în vremea prânzului, pe doctorul sârb de la pavilionul de jos, și notam pe hârtie tot ce-mi spunea. Rețetele le scria grecul. La atâta lucru se pricepea și el. Încolo, nu era bun de nimic. Uita până și numele celor mai elementare boli, sau nu era în stare să le pronunțe corect când venea doctorul Ștefanof în inspecție la etajul nostru. Trebuia atunci să stau pe lângă el, să-i suflu din spate, ca la școală – și tot degeaba.

— *Cacvo imă toi*? l-a întrebat odată medicul-șef, oprindu-se în dreptul unui bolnav adus de curând.

Ce-are ăsta? Știam că omul are pleurezie. Cum grecul nu da semne să-și aducă aminte, măcar că făcusem cu el destulă repetiție, ca de obicei, m-am apropiat puțin și i-am șoptit încet, pe franțuzește: *pleurésie*…

— *Phlegmagì!* a răspuns el atunci, tare, sigur de sine.

Și bulgarul a rămas cam nedumerit, dar vădit impresionat de numele acelei boli misterioase, de care nu mai auzise până atunci.

Așa, a trecut iarna, și aproape nici n-am simțit când a trecut. Mă duceam seara la pavilionul de jos, să stau de vorbă cu franțujii și cu câțiva prieteni bucureșteni – avocați, ofițeri, actori – care avuseseră norocul să fie primiți în spital, măcar că nu prea erau bolnavi. Ziua, scriam foile bolnavilor, citeam de zor medicină sau cărți franțuzești împrumutate de la doamna Aftalion – o româncă măritată la Sofia, femeie

admirabilă și curajoasă, care se expunea la multe neplăceri din partea bulgarilor ca să ne aducă în fiecare săptămână țigări, cărți de literatură și alte lucruri necesare unor înstrăinați ca noi.

Pe sestra de la etajul meu o chema Raina; era o fată onestă și lată-n șolduri, cu care trăiam în raporturi de strictă camaraderie.

În schimb, venea câteodată pe la miezul nopții în odaia mea o samariancă mică de la etajul de sus și-mi cânta în surdină, ca să n-o aud decât eu, câte un cântec bulgăresc de dragoste, primitiv și simplu, ca și dragostea însăși. O chema Sfetanca și era blondă; purta un fiong albastru în păr și umbla totdeauna cu picioarele goale în pantofi.

Ceilalți s-aranjau și ei cum puteau. Bulgarii erau geloși (mai cu seamă din patriotism) și pedepseau cu alungarea din spital orice abatere de la moralitate, când puteau s-o surprindă; sestrele erau însă mai îngăduitoare.

Ca să-i împace și pe ei, era una pe la etajul al doilea, femeie cam trecută, dar veselă și robustă, care trăia cu patru ceasovoi în același timp. Și se simțea fericită cum nu se mai poate, că toată ziua cânta de voie bună și făcea treabă cât șapte.

Dar tot prizonierii aveau mai multă trecere, că erau mai puțin din topor și, fiind de toate națiile și soiurile, aveau de unde alege: franțuz, român, rus…

Ba ne-am trezit într-o dimineață în curtea spitalului și cu un harap. Era un negru din Congo, prins pe frontul de la Salonic – o dihanie mică și buzată.

Apariția lui a făcut senzație. Toate sestrele și samariencele au alergat să-l vază, l-au înconjurat numaidecât cu exclamații, cu râsete, cu glume. Speriat de atâta larmă, harapul s-a lipit de zid în bătaia soarelui, zgribulit și zbârlit ca un pui de mâță neagră. Apoi cu încetul s-a mai domesticit, a

început a privi mai îndrăzneț la cercul de femei din juru-i și, pe fața lui de catran, dinții albi i-au sclipit într-un zâmbet până la urechi. Atunci sestrele l-au strâns mai de-aproape în ceata lor zgomotoasă. Una l-a tras de mânecă, alta i-a pus mâna pe păr. Făceau glume între ele, privindu-l ca pe-o minune; aveau curiozități indecente și-l pipăiau râzând, cu îndrăzneala femeilor când sunt multe la un loc, cu un singur bărbat. La urmă, l-au condus cu alai la etajul al treilea și până seara au făcut pelerinaj la patul lui, ca să-l mai vadă o dată.

Nu erau femei rele sestrele, dar se spionau una pe alta și, câteodată, se pârau – din gelozie.

Era mai cu seamă una, Cantargieva, cea de la etajul cu harapul, de răul căreia nu putea nimeni să trăiască. Trecută de patruzeci de ani, cu fața veștedă, cu nasul drept și buzele subțiri, umbla pudrată tare și se îmbrăca cu oarecare cochetărie. Purtând totdeauna ciorapi *à jour* și pantofi strâmți de lac, se plimba după-amezile prin curte sau invita câte-o prietenă în odaia ei, unde ceasuri întregi vântura toate evenimentele mărunte din spital și-și clevetea tovarășele. Toate o știau de frică, toate tremurau sub privirea ei ascuțită și rea.

Firește că nici ea nu era sfântă. Dar nimeni nu putea s-o prindă. Vicleană și ascunsă, cunoștea pe degete păcatele altora, dar lucrul ei știa să-l acopere. O rivală pârâtă de Cantargieva era curând prinsă asupra faptului și izgonită din spital. Astfel plecase, alungată cu rușine, Nevena cea pururi zâmbitoare și brună ca o creolă, și Paceva cea bălaie și timidă, cu ochii ei de culoare nesigură, din care luneca adesea o privire cam tulbure, pe când pe fața-i albă apărea și dispărea o roșață fără motiv… Și altele la fel.

Tot așa plecase într-o bună zi și Hiteva, amica starșului Ivan. Din pricina asta, o surdă dușmănie se iscase între Cantargieva și Ivan, șeful caraulelor de pază din spital, care acum îi purta sâmbetele…

Într-o seară stam târziu, ca de obicei, la fereastra mea. Aproape de miezul nopții, am zărit jos în curte pe Cantargieva, care era de serviciu în noaptea aceea. Mișcările ei cam ciudate mi-au atras atenția. Mergea încet, cu pază, se oprea ș-asculta... S-a apropiat în vârful picioarelor de odaia caraulelor și-a privit înăuntru, prin fereastra de deasupra ușii. Pe urmă a suit repede scările la etaj.

Curând în urma ei s-a ivit și starșul; fără cizme, cu capul gol, a străbătut curtea îngustă și-a dispărut pe aceeași scară, în urma Cantargievei.

N-a trecut mult, și-am auzit la etajul de sub mine larmă și șuierături. Câteva caraule au urcat în goană scările și-a răsunat zvon de glasuri. Am coborât și eu, să văd cum stă lucrul.

De-a lungul coridorului de la al treilea bolnavii scoteau prin toate ușile capete somnoroase și-ntrebau în fel și fel de limbi: ce s-a întâmplat?

La odaia Cantargievei, ușa era dată de părete. Câteva sestre stăteau acolo și urmăreau, cu vie plăcere, scena dinăuntru; se înghesuiau să privească de la spatele lor și bolnavii, pe care caraulele îi alungau la paturi.

Cantargieva sta înfiptă, cu brațele încrucișate, cu spatele la fereastră.

— Unde e harapul? Ce-ai făcut cu harapul? o întreba starșul, după ce scotocise desigur prin toate ungherele.

— *Târsite!* a răspuns ea, înțepat.

Și starșul a-nceput să caute iar; pe sub pat, pe după perdele, deasupra sobei, ba chiar și în sobă...

— L-am văzut cu ochii mei când a intrat, a zis starșul cu ciudă. Și s-a apropiat iar de pat. Îi venise o idee: să ridice salteaua...

Atunci un hohot de râs a răsunat în toată odaia.

Îl descoperise.

Harapul era acolo, mic și negru, strivit între două saltele, ca o stafidă.

XVIII

Întâmplări banale, zile lungi de monotonie, ca-ntr-o închisoare…

Ce departe mă simțeam acum de viața plină și liberă de pe Pirin Planina!

Ca un ecou târziu al zilelor de-atunci mi-a venit într-o dimineață la spital unul dintre tovarășii pe care i-am lăsat acolo. Fugise, trecuse din lagăr în lagăr și, după multe peripeții, a ajuns la Sofia.

Am stat la căpătâiul lui și mi-a povestit ce s-a mai întâmplat cu ei pe Pirin, de la plecarea mea.

Stan Boldișcu, cantonierul, i-a părăsit și el într-o bună zi: fusese chemat pe front. Numai bulgarul cu aprovizionarea mai venea acum pe la ei, din când în când; îi chema devale, c-un chiot lung, și le lăsa câțiva pumni de mălai sau câțiva pesmeți. Și, cum nu știa deloc românește, nu le putea da nici o veste de prin lume, ci se uita doar la ei înciudat, cu ochii lui mici ca doi solzi de pește sub sprâncene groase de cânepă, și părea întotdeauna grăbit.

Pustiiți acolo, deasupra pădurilor, numai cu cei doi turci, cari stăteau neclintit la postul lor, oamenii noștri pierduseră de la o vreme rostul calendarului, socoteala zilelor și sărbătorilor. Toporașii începuseră a-nflori în umbra tufelor; fagii mărunți din vale așteptau parcă pe Sfântul Gheorghe să le plesnească mugurii cu biciul lui cel sfânt; fluturași verzui se lăsau pe bumbii de aur ai păpădiilor tinere, pe floarea-paștelui

mică și albă, ca un fulg întârziat de ninsoare. Amăgiți de aceste arătări timpurii ale primăverii, oamenii se credeau în preajma Paștilor și se temeau să nu treacă învierea Domnului fără să le dea nimeni de veste.

Mai amărât din această pricină decât toți era unul, Toader Căpuzaru, care ținea morțiș să prăznuiască sărbătorile după datină.

— Măi fraților, ce ne facem noi? Iaca, trece Paștele și noi habar n-avem… S-a mai pomenit una ca asta?

Într-o dimineață, dulce luminată de soare și plină de ciripitul cintezelor, Căpuzaru, ieșind din bordeiul lui, le-a zis:

— Să știți că azi e Duminica Floriilor. Mi s-a făcut mie așa, un semn… Am visat az'noapte că culegeam mâțișori de răchită pe malul râului, cu popa Ion. Țineți minte că-i așa cum vă spui – Paștele pică de azi într-o săptămână. O să fac rost de ouă, să ciocnim și noi, ca toți creștinii…

O săptămână-ntreagă s-a pregătit; se-ntorcea în fiecare seară trudit și zgârâiat, cu ouă sălbatice-n căciulă. Ouă pestrițe de hultan, mai-mai cât cele de găină, ouă de cocoșar și de sturz, de gaiță și de sfrâncioc, galbene cu picățele ruginii, oușoare de mierlă, verzui la coajă ca cele de rață – și altele mari ca de bibilică, pe care zicea că le găsise sub rădăcini, în cuibare de frunze veștede. Dar n-aveau cu ce să le vopsească. Și fiindcă era păcat să le lase albe de Paști, le-au fiert în niște scoarță de copac; și din zeama aceea amară, ouăle au ieșit mai mult cernite, la fel cu sufletul lor necăjit.

Sâmbătă s-au gătit toți și s-au oglindit în apa pârâului. Dintr-un pâlc de brazi tineri, Năiță grănicerul a cărat în spate câteva croșnii de ramuri verzi, cu care și-au împodobit intrarea la bordeie.

S-au adunat apoi toți în jurul unui foc mare, să vegheze în noaptea Învierii. Se uitau în tăcere la para focului, cu brațele împreunate peste genunchi, cu ochii împăinjiniți de amintiri.

— Măi fraților, dac-o fi să mor prin pustietățile astea, v-aș ruga doar atâta, să mă îngropați cu fața spre Argeș…, a zis Căpuzaru.

S-a ridicat apoi și s-a uitat iar, prin întuneric, spre satul depărtat din vale; dar nici o luminiță nu se zărea într-acolo.

De la o vreme focul a adormit sub spuză – și, după semnele cerului, părea să fie miezul nopții. Căpuzaru a aprins o țandără de *bora* și, ridicând-o deasupra capului, a strigat:

— Hristos a-nviat, fraților!

Atunci și-au aprins toți de la el lumânările de brad și i-au răspuns:

— Adevărat a-nviat!

Și, pe când turcii își sticleau spre ei ochii din umbră, nedumeriți, în tăcerea nopții, pe vârful muntelui străin, glasurile lor au răsunat înfiorate, cântând:

— Hristos a înviat din morți, cu moartea pre moarte călcând…

*

După zile însorite și nopți răcoroase, care le-aduceau din văi lătratul șacalilor, odată, pe la amiază, un convoi lung de cară cu provizii a trecut de la Nevrocopol spre front, pe drumul de sub coastă.

Cărăușii fluierau pe lângă boi, aruncând priviri piezișe spre dâmbul înalt, de unde cu mult interes îi priveau ai noștri.

— Măi, care din voi știe românește? a întrebat Căpuzaru, înfipt în vârful dâmbului.

Un bulgar bătrân i-a răspuns:

— Eu știi românește. Ce vrei?

— Hristos a înviat! i-a strigat Căpuzaru, de încercare.

Bulgarul l-a privit cu luare-aminte; și-a îndesat apoi șapca pe ochi, a scuipat într-o parte și-a zis:

— N-a înviat, mă rumânule. Cine ți-a spus ție c-a înviat? O să înviască el, peste vreo trei *sedmițe*…

XIX

De la fereastra mea care domina toate casele dimprejur, contemplam în lungi după-amiezi de vară priveliștea sutelor de ogeacuri îndreptate spre cer.

Era cald și liniște. Peste acoperișurile de tablă roșie, tremura-n lumină apa morților. Ceasuri întregi stam acolo, singur, deasupra orașului, cu o carte deschisă pe genunchi; și prin sufletul meu, altădată vibrând de viață, se perindau acum numai amintiri șterse, imagini fără contur, asemeni norilor subțiri care se topeau în cupa de azur a cerului, lăsând în trecere peste oraș umbra lor diafană.

Într-un rând, am zărit peste acoperișuri, în cadrul unei ferestre deschise, o siluetă gingașă de fată. Cu bustul înclinat într-o mișcare plină de grație, se ținea cu o mână de marginea de sus a ferestrei și părea că se uită undeva, departe; mâneca largă a bluzei de vară lunecând în jos, îi dezvelea brațul până la umăr.

Nu-i puteam distinge fața. Dar după mișcări și după culoarea închisă a părului, o presimțeam delicată și brună.

Multă vreme am rămas cu ochii la această apariție de departe; și, după ce s-a retras în umbra odăii, ochii mei o vedeau încă, tot acolo, înclinată în pervazul ferestrei înalte.

Zilele următoare, străina s-a arătat iar, în același loc, ținând deasupra capului brațul gol, care se zărea alb pe fondul de umbră, ca o pată ușoară de lumină.

Fata nu mă vedea.

Dar în monotonia acelor ceasuri de după-amiază, apariția aceasta era pentru mine o distracție aleasă și fină. Când orașul adormea toropit de căldură, așteptam cu nerăbdare să învie cadrul pustiu al ferestrei; și când silueta ei se ivea dintr-odată acolo, o salutam întotdeauna cu o exclamație mută, ca pe o primadonă.

Într-o zi, simțind că privește mai stăruitor spre punctul în care mă aflam, am fluturat o batistă. Fata a dispărut repede, s-a întors cu un binoclu și s-a uitat îndelung la fereastra mea; s-a tras apoi puțin în umbra odăii și mi-a răspuns de-acolo la fel, cu batista.

Așa am făcut cunoștință. Și la atâta s-a mărginit în prima zi corespondența noastră aeriană.

A știut ea oare de la început că sunt prizonier de război și, cu bunătatea femeii de orice rasă, a vrut numai să-mi ofere un prilej trecător de uitare? Poate că fata era romantică și murea de urât ca și mine.

Am încercat apoi să ne înțelegem de departe, prin semne. Ceea ce voiam noi să ne spunem era un lucru foarte simplu, în fond – și nu-i de mirare c-am izbutit să ni-l împărtășim chiar de a treia zi. Câte nu se pot spune prin gesturi și prin semne! În câteva zile am trecut prin toată gama de nuanțe a începutului, de la o banală fluturare de batistă care însemna un simplu „bonjour“ până la gestul neașteptat al mâinii care s-apropie de buze, ca să trimită de departe fiorul unui sărut.

Eu unul mă mulțumeam și cu atâta, ce era să fac? Se vede însă că fetele sunt mai curioase. Prietena mea dorea să ieșim cu orice preț din vagul gesturilor care exprimă numai sentimentele generale, să precizăm. În curând a descoperit un nou mijloc de telegrafie fără fir: a tăiat litere mari de hârtie și mi le-a arătat, una câte una. La rândul meu, am

stricat o mulțime de formulare imprimate de-ale spitalului, pe care era scris cu slove chirilice: *Lista za hranata*, sau cam așa ceva – ca să alcătuiesc un alfabet.

Dar prea eram departe unul de altul, literele nu se vedeau lămurit. Și pe când eu îi telegrafiam în franțuzește, se vede că ea îmi răspundea pe bulgărește... Era cu neputință să ne înțelegem în două limbi așa de diferite. Descurajați, am rămas amândoi cu brațele-n jos. Și de-atunci am început să ne transmitem numai prin telepatie ceea ce nu se putea preciza prin gesturi.

La ceasul știut, s-arăta zilnic în lumină ca o floare discret colorată, peste acoperișuri monocrome, printre ogeacuri pustii. Gândurile noastre se încrucișau în văzduh. Nimeni nu era între noi să ne vadă, și noi nu vedeam pe nimeni: aveam atunci iluzia că sunt singur cu ea sub cerul larg și palid, în liniștea suavă care învăluie orice altitudine.

Ajunsă la un punct mort însă, prietenia noastră aeriană, pe care împrejurările o păstrau în limita celui mai curat platonism, putea să devie de la o vreme obișnuită, fadă, ca tot ce se repetă fără schimbare.

*

Deschisesem într-o seară târzie fereastra și mă uitam, cu gândul dus departe, la o steluță din Carul Mare.

Dinspre Balcani se ridicau nouri negri. O învăluire scurtă de vânt a trecut pe deasupra caselor, în goană. Ca să mă pot bucura în voie de spectacolul furtunii care s-apropia, am stins lumina și m-am așezat pe marginea ferestrei, cu picioarele în afară, deasupra abisului.

Fără voie, ochii mi s-au îndepărtat spre geamul cunoscut.

Bulgarca mea era acolo. Stinsese lumina și mă vedea și ea, fără îndoială: un fulger viu și îngemănat ne-a descoperit pe unul altuia, de două ori în aceeași clipă.

Fata era goală…

Am crezut întâi c-a fost numai o părere; dar ochii mei, orbiți acum de întuneric, păstrau încă imaginea trupului ei, alb, ridicat în cadrul ferestrei.

Într-o fâlfâire de fulger am zărit-o iar, goală, nemișcată, în lumina crudă. A fost o clipă numai: noaptea a învăluit-o brusc. Și când întunericul s-a sfâșiat din nou, viziunea pierise. Am zărit numai geamul închis, care a scânteiat scurt în lumina fulgerului.

Îmi dăruise tot ce putea dărui de departe o fată unui prizonier de război, într-o caldă și zbuciumată noapte de vară.

XX

E în toiul iernii.

Pe câmpia albă, trenul aleargă cu mine spre miazănoapte, spre Dunăre…

Un mare prieten din țară, rămas în teritoriul ocupat, aflând că mă găsesc într-un spital din Sofia, a intervenit la comandamentul bulgar din București cu rugămintea să fiu adus acolo.

Trenul fiind înțesat de soldați, stau afară pe platforma vagonului, înghețat până-n oase; viscolul îmi zvârle din goană cioburi de sticlă-n obraz. Stancio, soldatul care mă escortează până la Rusciuk, și-a împreunat brațele peste pușcă și nu mai scoate o vorbă. Viscolul învălmășit îi anină și lui pulbere de zăpadă pe gene. La mustăți a făcut brumă.

De la o vreme, ceasovoiul începe să dea semne de nerăbdare:

— O să trecem pe lângă satul meu…

— În care parte vine?

Cu mănușa lui cafenie și mare ca o labă de urs, Stancio a apucat bara verticală de fier și s-a aplecat în afară, să-mi arate. S-a întors apoi spre mine și, în zgomotul roților, mi-a strigat iar pe bulgărește:

— Mâine e Anul Nou. Vrei să rămânem la noapte în satul meu?

Știam că e însurat de curând și că trebuie să-i fie dor tare de nevastă. Dar avea poruncă să mă ducă de-a dreptul.

— Și dacă ni se întâmplă vreun bucluc?

Fără să-mi răspundă, soldatul a scos din mâneca mantalei o hârtie verde și s-a uitat la ea; pe urmă, a împăturit-o ș-a pus-o la loc.

Trenul își domolise goana la o pantă.

— Haida! m-a îndemnat Stancio.

— Să sărim?

— Da.

M-am coborât pe scara vagonului ș-am stat puțin la-ndoială.

— Ce-au să zică cei din tren când ne-or vedea sărind?

— Or să creadă c-ai vrut să fugi și eu am sărit să te prind. Haida! mi-a zis el iar, împingându-mă ușor de la spate.

Am sărit.

În urma mea, Stancio s-a dus și el de-a tumba prin zăpadă, cu pușca aruncată cine știe unde.

Când ne-am ridicat, trenul se depărta repede, cu vuiet greu de fierărie. În singurătatea câmpului pustiu, liniștea desăvârșită a amurgului de iarnă ne-a învăluit brusc, în contrast cu huruitul neîntrerupt al roților, care-mi sunase în urechi pân-atunci.

Prin zăpadă, care se făcea acum tot mai albăstrie, am pornit de-a curmezișul peste câmp, spre capătul unei coline apropiate, de unde se ridicau șuvițe de fum în văzduhul vânăt.

După o jumătate de ceas, am intrat în sat. Era încă puțină lumină. Femei îmbrobodite ne întâmpinau cu priviri curioase, îi aruncau lui Stancio câte o întrebare, la care el răspundea totdeauna în doi peri. La crâșmă, oameni bătrâni și gospodine grăbite se înghesuiau să cumpere vin pentru praznicul cel mare de a doua zi.

Am făcut la stânga pe-o ulicioară.

— Mai e mult?

— *Tucă!* mi-a răspuns Stancio, împingând cu umărul o portiță într-un gard de nuiele.

Am văzut în fundul ogrăzii o casă cu streșini joase, încărcate de zăpadă. Era lumină la fereastră.

Un câine a hămăit de câteva ori și ușa s-a deschis: în privazul ei luminat s-a ivit o femeie tânără și, la spatele ei, un moșneag.

— Stancio! a strigat femeia, c-o tresărire de nemăsurată bucurie.

Bătrânul, încă zdravăn, dar cu părul și sprâncenele albe, căzute pe ochi, îi punea feciorului felurite întrebări. Femeia, voinică și durdulie, îl ajuta să se dezbrace, se învârtea în jurul lui, fără să zică o vorbă; îl mânca din ochi și toată fața îi râdea de fericire.

La urmă, dediu Manole, bătrânul, s-a întors spre mine:

— Rumân?

— Da.

— Vino lângă foc, să te încălzești.

O lampă atârnată în părete lumina odaia, destul de încăpătoare, lipită pe jos cu lut. Ferestrele mici erau îmbrobodite de ger. În colțul dinspre ușă, un pat larg și înalt, aproape de tavan, sprijinit ca un mic pătul pe un fel de grinzi vârâte în păreți, era susținut la margine de un stâlp rotund, de lemn lustruit; ca să te urci în el, de pe scaun, trebuia să faci gimnastică. Lângă păretele din fund era un pat obișnuit de scânduri, acoperit cu rogojină; și sub fereastră încă unul cu pernă, și velință vărgată.

Am stat pe un scăunel lângă cuptor și m-am încălzit; Stancio și-a rânduit mantaua, pușca și baioneta într-un ungher, unde a șoptit ceva tainic cu nevastă-sa. Pe urmă, dediu Manole a luat un clondir mare subțioară, să cumpere vin. I-am dat și din partea mea câțiva lei, pe care bătrânul i-a primit fără o vorbă și i-a numărat în palmă, cu gravitate.

Și Petcana a început să pregătească masa. Cu fața rumenă și puțin asudată, cu ochi plini de zâmbet, dolofană

și pietroasă, gospodina călca îndesat de duduia pământul sub ea. La mine nu se uita niciodată de-a dreptul pe sub sprâncenele-i îmbinate, și nici nu-mi vorbea. A pregătit din zece ouă, într-o tigaie mare, un scrob cu unt, în care a sfărâmat vreo cincisprezece ardei mici roșii. Când s-a întors dediu Manole cu vinul, femeia a scos dintr-o firidă un șip cu vișinată și ne-a oferit la câteșitrei câte o jumătate de ceașcă; dar după privirea șireată și caldă cu care l-a învăluit pe bărbatu-său, am înțeles că l-a părtinit.

Ne-am așezat apoi pe scăunele cu trei picioare în jurul unei mesuțe rotunde, în mijlocul odăii, cu câte o felie mare de pâine în dreptul fiecăruia.

Dar scrobul era prea ardeiat. Parcă luam foc în gură. După două înghițituri, am cerut apă.

— Nu-i place, că n-are *caciamac* (mămăligă)! a zâmbit femeia, fără să mă privească. Era o înțepătură ușoară la adresa românului, o glumă pe care gospodina mi-o arunca, de ciudă că nu-mi place scrobul ei.

Am închinat câte un pahar de vin, apoi nevasta a scos din cuptor o tavă mare cu plăcintă și-a pus-o în mijlocul mesei; fiindcă n-aveam farfurii, nici cuțite, am așteptat să văd cum se mănâncă. Era simplu: fiecare rupea din dreptul lui, cu degetele, și ducea la gură. Asta era plăcinta tradițională de Anul Nou – câteva foi groase de aluat, cu ceapă și bucăți de slănină între ele.

— Cum se cheamă asta pe bulgărește? am întrebat.

— Asta se cheamă *banița*, mi-a răspuns bătrânul, ștergându-se la gură. Asta mâncăm noi, bulgarii, la zile mari…

După câteva pahare de vin, lui dediu Manole a început să i se dezlege limba.

— Noi cu voi, românii, n-avem nimic! a zis el deodată întorcându-se spre mine. Voi sunteți tot creștini ca noi; și, pe vremea când eram eu flăcău, ați venit cu rușii să ne scăpați din robie. Ș-apoi – adăogă el mai încet – la România

merg mulți de-ai noștri și se întorc cu parale bune… că România e țară bogată…

Îmi vorbea pe bulgărește. Înțelegeam tot ce spune, dar de răspuns îmi venea mai greu.

— Noi cu turcii avem ce-avem! urmă bătrânul, înviorat. Acum suntem tovarăși, ca mâța cu câinele – dar altădată… Venea *efendi* turcul călare și trăgea la casa omului, fie ziuă, fie noapte. Și bulgarul îi ținea calul de căpăstru la poartă, și turcul intra în casă, la nevastă… Și pe urmă cerea lapte dulce – da' nu se ridica să-l bea, ci poruncea bulgarului să-i ducă laptele la gură, cu lingura, ca la copil…

Băiatul asculta nepăsător, culegând în tăcere cele din urmă firimituri de *banița* de pe fundul tăvii.

Masa se sfârșise.

Băutură mai rămăsese însă din belșug și moșneagul avea gust de vorbă: a început să-mi lămurească o încâlcită problemă de politică balcanică, mi-a pomenit de *trinaisi godina* – de greci, de sârbi și de toate necazurile pe care „trădarea“ acestor vecini vicleni le-a adus pe capul Bulgariei…

Dar lui Stancio nu-i ardea de discuție. Și Petcana nu mai avea răbdare. Cu ochii strălucitori, cu obrajii îmbujorați de vin, femeia se ridica des, se învârtea prin casă, se uita pe furiș la bărbat-său.

În cele din urmă bătrânul s-a ridicat cu greutate, ne-a zis: – *Lecă noș!* – și s-a lăsat pe patul din fund, să doarmă.

Stancio s-a urcat și el în patul cel înalt; Petcana a strâns masa cât ai bate-n palme și mi-a făcut semn să mă culc pe patul de sub fereastră, unde m-am lăsat îmbrăcat, cu capul pe-o pernă tare.

Apoi femeia și-a desfăcut cu-o singură mișcare brâul, a suflat în lampă și s-a aburcat la cucurigu, lângă bărbat-său.

Multă vreme n-am putut s-adorm.

Cu fața la perete ascultam sforăitul bătrânului și viscolul de-afară, care sufla din când în când cu glas de pustiire, pe lângă ferestre. De undeva, din întuneric, o portiță deschisă ori o șindrilă clătinată de vânt gemea încet și jalnic, la răstimpuri rare. Și mă gândeam la întâmplarea neașteptată care m-a adus, în noaptea Anului Nou, în casa asta de bulgar. Dacă nu săream din tren, aș fi fost acum departe – poate aș fi ajuns în țară… Dar nu-mi părea rău. Mulțumită mie, două sărmane ființe omenești, în vălmășagul aprig al marelui război, aruncate acum laolaltă sub acest acoperiș, izbuteau să fure vieții, pe apucate, partea lor de fericire umilă.

A doua zi ne-am sculat cu noaptea în cap ș-am pornit spre gara cea mai apropiată, s-aținem calea trenului.

XXI

Seara pe la zece, am ajuns la Rusciuk.

Am așteptat în odaia corpului de gardă, la un ștab bulgăresc, între soldați somnoroși și-n fum acru de tutun, până ce-a venit să mă găsească un gradat, care mi-a făcut percheziție și mi-a confiscat toate hârtiile și scrisorile de prin buzunare.

Aveam noroc: în aceeași seară pleca spre București un curier bulgar. În tovărășia lui, am coborât după vrun ceas la malul Dunării.

Prin noaptea de păcură, am zărit în sfârșit apa de lângă care plecasem cu atâta vreme în urmă; i-am auzit, cu bătaie de inimă, clipotul undelor la țărm – și i-am cunoscut glasul…

Datorită fie norocului, fie metalului din care eram făcut – scăpasem cu viață din toate…

Peste apă, prin bezna nopții fără stele, cu cer acoperit, nu se vedea dincolo nimic. Doar mai jos, spre malul dimpotrivă, clipeau luminițe risipite în întuneric, departe…

Și s-auzeau câinii-n Giurgiu.

— SFÂRȘIT —

CUPRINS

Sursa: BAR, Cabinetul de stampe



G. Topîrceanu în uniformă militară (aprox. 1914).



Ferdinand de Hohenzollern și Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha într-o caricatură care ia în derâdere un defect fizic (nasul proeminent) al suveranului bulgar; în noiembrie 1915 Bulgaria atacase deja Serbia și își dorea revanșa în urma celui de-al Doilea Război Balcanic.

Anul XXXI. — No. 42. 5 BANI IN TOATA ȚARA 5 Duminică 18 Octombrie 1915

UNIVERSUL LITERAR

ABONAMENTUL	COLABORATORII ACESTUI NUMĂR	ANUNCIURI
LEI 2,60 ANUAL. Abonamentele se fac numai pe un an.	N. Pora, Ioan Dragu, Leontin Iliescu, B. Lăutarul, C. Niculescu-Novaci, Gh. Manea, V. Vlădescu-Albești, I. Vasiliad, C. Scurtu, D. I. Bonteș, Stelian Vasiliad.	Linia pe pag. 7 și 8 — BANI 20 —



O luptă corp la corp între sêrbi și bulgari

Ciocnire între trupele bulgare și cele sârbe pe frontul din Macedonia (toamna anului 1915).



Sursa: BAR, Cabinetul de stampe



Sursa: BAR, Cabinetul de stampe

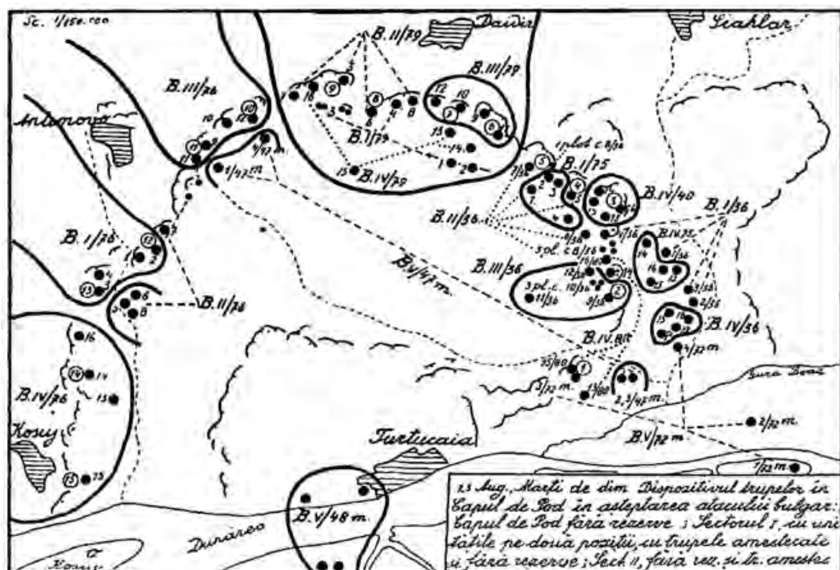
Sus: G. Topîrceanu în uniformă militară (aprox. 1914).
Jos: G. Topîrceanu trăgând la țintă; mărturiile contemporane îl descriu ca pe un foarte bun trăgător (fotografie din perioada interbelică).



Sursa: BAR, Cabinetul de stampe



Sus: Frontul de la Turtucaia (fotografie aeriană, sfârșitul lunii august 1916). *Jos*: Dispozitivul trupelor române de la Turtucaia, în așteptarea atacului bulgar; harta privește spre sud, spre inamic (în Constantin Zagorit, colonel în rezervă, *Turtukaia: Atlas cu 24 hărți și schițe*, Ploiești, 1939).



Sus: Balon de observație aeriană ridicat de trupele bulgare.
„În dimineața de luni 22 august, un balon captiv inamic apăru spre miazăzi. Abia se vedea, gălbui și diafan, în ceața dimineții.“
Jos: Turtucaia, privire generală (aprox. 1914).





Sus: Soldați bulgari pe frontul din Macedonia (aprox. 1916).
„...Oamenii sunt ascunși ca râmele în pământ. De acolo se pândesc unii pe alții, de acolo își trimit prin văzduh focul ucigător.“
Jos: Artileriști (probabil români) pe frontul din Dobrogea (toamna anului 1916).





Forturile românești de la Turtucaia, distruse de artileria bulgară (sept. 1916). *„Eram treizeci de tunari… lângă două cupole de tunuri neisprăvite, la care lucrau până seara târziu oameni de corvoadă civili…“*



Soldați români uciși în timpul luptelor și retragerii de la Turtucaia, pe pozițiile de pe înălțimi (*sus*) și pe malul fluviului; peste Dunăre se vede fumul care se ridică din portul Olteniței (*jos și pe pagina alăturată*).
„...Tot malul apei e semănat cu morți și răniți în agonie. Și valurile Dunării poartă mereu la vale tot alte și alte cadavre, aduse din sus, dinspre oraș.“





Sus: Armament și muniții ale armatei române capturate de trupele bulgare la Turtucaia.
„Cu sacrificarea unei ariergărzi îndestulătoare, care să acopere trecerea în noaptea de 23 spre 24 august, s-ar fi putut salva, dacă nu restul trupelor, cel puțin tunurile rămase, caii, materialul și o mare parte din proviziile care au căzut în mâna dușmanului.“
Jos: Ofițeri bulgari în fața unui tun românesc capturat la Turtucaia (fotografie din presa bulgară a vremii).





Sus: Spion român din Dobrogea spânzurat de trupele bulgare.
Jos: Primii prizonieri români de la Turtucaia sosesc în gara centrală din Sofia. Majoritatea militarilor poartă opinci, care fac încă parte din echipamentul trupelor teritoriale și de rezervă. În grupul de prizonieri se disting și doi musulmani din Dobrogea (fotografii din presa bulgară a vremii).
„…Soldații noștri, în mare parte rezerviști și milițieni de prin Ilfov, de prin Ialomița…“





Sus: Coloană de prizonieri români mărșăluind pe străzile Sofiei (fotografie din presa bulgară a vremii).

„Câți dintre cei peste 25 de mii de plugari români, oferiți pradă ușoară bulgarilor la Turtucaia, vor mai apuca să vadă sfârșitul războiului și malul stâng al Dunării?“

Jos: Garnitură de tren cu voluntari bulgari care pleacă pe front.





Sus: Soldați bulgari transportând provizii pe frontul din Macedonia.
Jos: Prizonieri francezi capturați de bulgari pe frontul din Macedonia.





Melnik la începutul secolului trecut, după ce fusese depopulat în timpul războaielor balcanice.

„Te gândești fără voie: ce interes or fi avut oamenii să se încăpățâneze atâta amar de vreme aici, să nu se dezlipească din acest punct, unde un capriciu al naturii mută vertical orașul lor natal, când în sus, când în jos?“



Sus: Prizonieri francezi capturați de bulgari pe frontul din Macedonia.
„…Un grup mic de vreo treizeci de prizonieri străini, aduși din jos, din partea cealaltă a munților… Sunt francezi, prinși pe frontul de la Salonic.“
Jos: Prizonier din Guyana Franceză îngrijit într-un spital din Bulgaria.
„…Ne-am trezit într-o dimineață în curtea spitalului și cu un harap. Era un negru din Congo, prins pe frontul de la Salonic…“



Gara centrală din Sofia (*sus*) și Vitoșa, strada principală (*jos*), la începutul secolului trecut.

